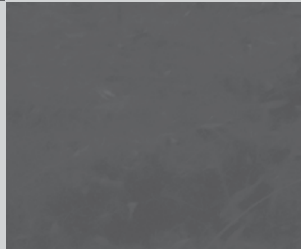
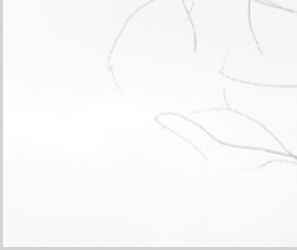

DaNS

Časopis
za arhitekturu
i urbanizam

87–88
Decembar 2020.

Temat: U iščekivanju novog GUP-a Novog Sada

Temat

**U iščekivanju novog
GUP-a Novog Sada**

8

Vladimir Mrkajić
InoSens, Novi Sad

**Rešenja zasnovana
na prirodi
Nature—
based solutions**

14

Daniela Stojković
Jovanović
Svet i Dunav, Novi Sad

**Novosadski arhipelag
na Dunavu**

*Institucionalni okvir i
zakonska regulativa u
prilog zaštiti prirodnog
javnog plavnog dobra*

20

Marijana Mutavčević
Europolis, Novi Sad

**Od Parkića do
Sodroša**

*Mala istorija novosadskog
urbanističkog planiranja
kroz prizmu inicijativa
građana*

24

Božena Stojić, Iva Čukić,
Jovana Timotijević
Kolektiv Ministarstvo
prostora

**Participativno
urbanističko
planiranje kao
zajedničko upravljanje
razvojem grada**

30

Karlo Polak

**Održivi prevoz za
Novi Sad**

*Predlog za novu
tramvajsku mrežu u gradu*

36

Christopher de Vries
Rademacher / de Vries Architects,
Amsterdam

Vodeno zajedničko dobro

*Spekulativni urbanistički
projekat u prilog GUP-u
Novog Sada*

Urbanizam

44

Rastko Pietro
Chirco Popović

**Novi Sad,
grad koji se guši**

*Ideje za preporod
istorijskog jezgra*

50

Aleksandar Stanojlović

**Automobilski
ili pešački grad?**

*Predlog za rehabilitaciju
prekinutih glavnih arterija
centra Novog Sada*

52

Frane Dumandžić

Atavističko planiranje

*Kratki vodič kroz
planiranje u Hrvatskoj*

*Arhitektonska
produkcija*

58

Maja Momirov

Kuće u prirodi

74

Maja Momirov

**Poslovni prostori
u Vojvodini**

Nasleđe

90

Nenad Seguljev

**Petrovaradinska
tvrđava u zlatnom dobu
vojne arhitekture**

Aktuelnosti

96

Violeta Stefanović,
Tamara Stričević

22.

**Salon arhitekture
Novi Sad**

*Prvi digitalni
Salon*

22. _nd
salon of
arhitekture_architecture
novi sad
: digitalna izložba _digital exhibition
< lansiranje www-a _www launch
15.10.2020.>

102

Johannes Riquet

**Efemerni prostori
Efemera kolektiva**

Prilog izložbi

106

Natalija Bogdanović

**Zašto periferni
modernizam?**

*Interpretativni okvir –
Studija slučaja
Kragujevac 1948-1980*

Publikacije

114

Dragana Konstantinović

**Nagrada za arhitekturu
„Đorđe Tabaković”
Dvadeset pet godina
kontinuiteta: 1995–2020.**

*The Architecture Prize
Đorđe Tabaković Twenty
Five Years of Continuity:
1995-2020*

116

Andrej Strehovec

**Vremenska kapsula
Bogdana Bogdanovića**

118

English Summaries

123

Azbučni indeks

DaNS | Časopis za arhitekturu
i urbanizam

DaNS | Magazine for
Architecture and Urban Planning

Korice
Cover

Aleksandar Mandić: Šodroš
kroz objektiv

www.dans.org.rs

Broj 87-88, decembar 2020.
Issue no. 87-88, December
2020

Prvi broj objavljen 1982.
First issue published in 1982.

Izdavač
Publisher

Društvo arhitekata Novog Sada/
Association of Novi Sad Architects
Svetozara Miletića 20, Novi Sad,
Srbija /Serbia

(381) 21 423 485
dans@dans.org.rs
www.dans.org.rs

Glavni i odgovorni urednik

Editor-in-chief
Miljan Cvijetić

Uredništvo
Editorial Board

Aleksandar Bede,
Maja Momirov,
Dragana Konstantinović,
Andrej Strehovec,
Slobodan Jović, Relja Ivanić

Saradnici na broju

Contributors

Vladimir Mrkajić,
Daniela Stojković,
Marijana Mutavčević,
Božena Stojić, Iva Cukić,
Jovana Timotijević,
Karlo Polak, Tihomir Dičić,
Christopher de Vries,
Rastko Pietro Chirco Popović,
Aleksandar Stanojlović,
Frane Dumandžić,
Nenad Seguljev,
Violeta Stefanović,
Tamara Stričević,

Johannes Riquet i Efemera
kolektiv, Natalija Bogdanović

Grafički dizajn

Graphic Design
Vladimir Garboš

Stampa

Print
Standard 2, Beograd

Tiraž

Print Run
300

English summaries
on page 118

Izdavanje ovog broja DaNS-a
sufinansirali i podržali
This issue was subsidized and
supported by

Grad Novi Sad - Gradska
uprava za kulturu

Heinrich-Böll Stiftung /
Fondacija Hajnrih Bel - Regionalna
kancelarija u Beogradu

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteke Matice Srpske, Novi Sad
ISSN 0351-9775
COBISS.SR-ID 19320844

Uvodnik

i sa tom praksom. O nekoj maketi ili 3D animaciji bilo je izlišno maštati. Maštu na stranu, ono što jesmo očekivali bio je članak o novom GUP-u koji nam je za ovo izdanje obećan od strane donosioca plana - JP Urbanizam Novi Sad, a sve nakon zvaničnog kolegijalnog poziva na saradnju i dijalog koji smo im uputili početkom godine. Međutim do momenta puštanja časopisa u štampu tekst nismo dobili.

U tom svetlu, ovaj broj ne predstavlja recenziju niti dijalog oko tog novog plana već kao svojevrsnu reakciju na dato stanje i nedostatak zvaničnih podataka, nudi odgovor u vidu novih rešenja i alternativnih pristupa u planiranju Novog Sada.

Predstavljeni koncept tramvajske mreže i predlog rešenja višedecenijskog problema raskrsnice Bulevara Mihajla Pupina i Jevrejske ulice kao odgovor na težnju da gradsko jezgro postane pešačko a javni prevoz održiviji i ekonomičniji su očigledne i vrlo izvodljive solucije. Čini se mnogo više nego što su to novopredloženi most i prateći vijadukt. Kao što je promišljanje potpuno novog grada - arhipelaga na Dunavu na mestu sadašnje zone rafinerije jedna stvarno vizionarska alternativa ideji tzv. „Novog Sada na vodi“ planiranom u zoni Šodroša.

Za razliku od potonjeg, predloženi koncept stvarno može da predstavlja prostor na kojem je moguće planirati razvoj grada u budućnosti i napraviti svojevrsni odušak za probleme nastale često nekontrolisanim prekomernim povećavanjem gustine stanovanja bez novih infrastrukturnih i saobraćajnih koridora koji bi pratili takav razvoj.

Očuvanje postojeće prirode i primena rešenja za njenu što veću prisutnost u gradskim sredinama kao i sagledavanje i vrednovanje istorijskog građenog nasleđa

Prijatna je dužnost i veliko zadovoljstvo pisati uvodnik za konkretno ovaj broj časopisa DaNS. I to bez obzira na činjenicu što ovo izdanje, umesto da sa stručne strane analizira, tumači i disektira novi najvažniji strateški dokument urbanističkog razvoja grada za narednu deceniju, to ne čini jer GUP-a još uvek nema.

To što GUP nije još donet možda se može posmatrati kroz prizmu sveukupne situacije u kojoj se ceo svet nalazi, međutim za izostanak dijaloga koji bi trebalo da prethodi njegovom donošenju nema opravdanja.

Obrazloženja prilikom odbijanja prigovora će sigurno biti konkretnija, kada u nekom trenutku plan bude na javnom uvidu, zato što je tada nemoguće uticati na promene konceptijskih odrednica plana već samo na neke njegove detalje.

U trenutnom društveno-političkom stanju čini se utopijom očekivati smislenu javnu raspravu koja se tiče planiranja grada. Nje nema već duže vreme zato što, valjda, nepovoljno utiče na ustaljeni graditeljski model često spekulativnog karaktera. Možda smo se sa nekim blagim optimizmom mogli nadati bar nekoj kasnoj vrsti zvanične prezentacije plana, gde bi se videle bar neke od njegovih glavnih odrednica.

Sve se što do sada imamo su nekoliko neformalnih sličica jednog malog, ali zato provokativnog segmenta plana prikazanih kratko u živom televizijskom programu od strane gradskih zvaničnika koji su nakon posledičnih reakcija javnosti prestali čak

Prizor sa Šodroša. Foto: Siniša Ilin

Slučajno uočeno u hodnicima Gradske uprave.

kao potencijala za razvoj a ne samo nužnog opterećenja za gradski budžet su podjednako značajne teme za aktuelni trenutak.

To su sve stvari koje se legitimno mogu nazivati premisama jednog novog Generalnog urbanističkog plana. Njegove suštinske osnovne ideje, zasnovane na težnji za povećanjem kvaliteta života u gradu, o kojima je moguće raspravljati i koje nakon usklađivanja i postignutog društvenog dogovora nije moguće naknadno prekrajati i menjati planovima nižeg reda po željama investitora.

Pored ovakvog temata u časopisu, koji vidimo kao proaktivnu arhitektonsku praksu kojom kao strukovna organizacija iskoračujemo iz uobičajeno zamarajućih kritika raznih planova na javnom uvidu, na koje redovno podnosimo primedbe a bez prilike da se posvetimo i nuđenju celishodnijih kreativnih rešenja, razloga za na početku pomenuto zadovoljstvo pisanja uvodnika ima još.

U proteklom periodu smo organizovali 22. Salon arhitekture Novi Sad, prvi put u digitalnom obliku i na taj način obeležili 60 godina od njegovog prvog izdanja. Uprkos epidemiološkim ograničenjima, zajedno sa MSUV organizovana je retrospektivna izložba povodom 25 godina Nagrade za arhitekturu „Đorđe Tabaković“ i publikovana veoma značajna prateća monografija autora Vladimira Mitrovića koja na jednom mestu sažima i prezentuje radove i realizacije svih dosadašnjih dobitnika ovog najznačajnijeg priznanja koje DaNS dodeljuje.

Uz nadu da će do izlaska sledećeg broja neke od predstavljenih ideja u ovom tematu izvršiti određeni uticaj, proizvesti neku reakciju u stručnim krugovima i pokrenuti smisleni dijalog o arhitekturi i urbanizmu sa mrtve tačke,

kolegijalni pozdrav,

Miljan Cvijetić

TEMAT:

U
IŠČE
KIVANJU
NOVOG
GUP - A
NOVOG
SADA

tekst:
Vladimir Mrkajić
Rukovodilac sektora
za istraživanje i razvoj,
InoSens, Novi Sad

foto:
Ivan Milinkov

REŠENJA ZASNOVANA NA PRIRODI

**NATURE—
BASED
SOLUTIONS**

Ovaj tekst ima za cilj da informiše čitaoce o aktuelnom pristupu u oblasti planiranja i regeneracije urbanih sredina koji je baziran na tzv. Rešenjima zasnovanim na prirodi (RZP).¹ Konceptualno gledano, RZP pristup podrazumeva 'korišćenje' prirode i prirodnih procesa kao deo odgovora na potrebe adaptacije gradova na efekte klimatskih promena i unapređenja njihove rezilijentnosti, te postizanja niza društvenih, zdravstvenih i ekonomskih ciljeva lokalnih zajednica. Iako relativno novijeg datuma, RZP pristup inkorporira u sebe većinu dobro poznatih, ali ignorisanih rešenja kao što su urbani zeleni koridori i pojasevi, gradske bašte i parkovi, zeleni zidovi i krovovi, prirodni sistemi za odvođenje atmosferskih padavina, urbane močvare,² itd. RZP se trenutno veoma aktivno promovira i podržavaju od strane Evropske komisije i različitih međunarodnih organizacija (npr. IUCN, UNEP, UNDP, ICLEI), dok ih mnogi evropski gradovi već uveliko uvode u svoje lokalne planove i implementiraju konkretne intervencije u prostoru. Imajući u vidu sve veći nivo institucionalizacije i primene RZP u Evropi, ali i globalno, za očekivati je da će ovaj pristup zauzeti centralno mesto u savremenom i održivom planiranju urbanih sredina, te ubrzo postati aktuelna (ako ne i nužna) tema i među našim planerima i arhitektama.

Trend 'spuštanja' klimatskih¹² politika na nivo gradova uz dodatni imperativ održivog urbanog razvoja doneo je dosta novih, a u isto vreme različitih i kontradiktornih očekivanja koja su se našla ispred lokalnih donosioca odluka i planera. Zbog toga, jedan od ključnih zadataka postaje pronalaženje 'win-win' rešenja čija će implementacija efektivno i istovremeno odgovoriti na ekološke, društvene i ekonomske izazove. Ovakav kontekst uslovio je iznalaženje niza 'zelenih' pristupa i rešenja osmišljenih da podrže lokalne aktere prilikom

implementacije klimatskih i politika održivog razvoja u različitim sektorima. U pogledu planiranja i regeneracije urbanih prostora i infrastrukture dolazi do popularizacije RZP pristupa od strane Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN). Oslanjajući se na svoj prethodni rad iz oblasti biodiverziteta i usluga ekosistema, IUCN predlaže prvi put 2009. godine uvrštavanje RZP u lokalne politike adaptacije na klimatske promene i to putem Okvirne konvencije UN o klimatskim promenama

(UNFCCC).³ Da bi pospešila popularizaciju i ispravnu implementaciju RZP u urbanim sredinama, IUCN ide korak dalje ulažući značajan napor u definisanje standarda za RZP - u čiji razvoj se uključuje preko 800 eksperata iz 100 država. Kao rezultat ove inicijative publikovan je prvi Globalni standard za RZP 2020. godine,⁴ koji definiše 8 kriterijuma i 28 indikatora za planiranje i implementaciju RZP.

- 3 Ova konvencija predstavlja međunarodni ugovor čiji je cilj stabilizacija GHG na nivo koji bi sprečio negativne promene klimatskog sistema.
- 4 <https://portals.iucn.org/library/node/49070>

1 Engl. Nature-based solutions.
2 Engl. Wetlands.

Pored IUCN, Evropska komisija (EK) je jedan od najznačajnijih promotera RZP na globalnom nivou. U okviru svog Istraživačkog i inovativnog programa Horizon 2020, EK je u periodu 2014-2020 namenila 180 miliona evra za različite RZP projekte, a sasvim je izvesno da će i dalje nastaviti sa znatnim ulaganjem u okviru novog programa Horizon Europe za period 2021-2027. Navedena inicijalna ulaganja obuhvataju desetine višegodišnjih međunarodnih projekata koji imaju za cilj da poboljšaju okvirne uslove, pruže praktično znanje i konkretne alate za implementaciju RZP u okviru lokalnih politika. Navedeni trendovi promovisanja RZP ukazuju na objektivnu potrebu da se pored sprečavanja klimatskih promena (u vidu smanjenja emisije GHG iz antropogenih izvora), društvo mora isto tako prilagoditi i efektima ovih promena koji se već uveliko manifestuju na lokalnom nivou.

Primeri implementiranih RZN

'Park-sunder' (Mančester, Engleska)

U nameri da se demonstrira kako RZP mogu da redukuju uticaj klimatskih promena koje se odnose na ekstremne atmosferske padavine i poplave u urbanim područjima, dizajniran je i izgrađen novi park u mančesterskoj gradskoj četvrti West Gorton u kojoj je registrovan rizik od obilnih kiša. Prilikom izgradnje ovog inovativnog parka, veličine oko 2 ha, korišćena su različita 'zelena' rešenja za drenažu kako bi se smanjila količina vode koja se uliva u javni kanalizacioni sistem, i na taj način smanjila verovatnoća od poplave u nižim delovima grada. Ovo je postignuto pomoću planiranja širokih i plitkih rovova zasađenim vodenom vegetacijom sa ciljem 'hvatanja' viška vode sa obližnjih kolovoza te usporavanju brzine kojom

Izvor: Manchester City Council

Temat: U iščekivanju novog GUP-a Novog Sada

se atmosferske padavine ulivaju u kanalizacione odvođe. U parku se nalaze i 'kišne bašte' zasađene autohtonim biljkama kojima pogoduje velika vlažnost, među kojima su žuta vodena perunika, carska paprat, rogersia i drveća jove. Takođe, sadne jame ostalog posebno odabranog drveća u parku su dizajnirane da pomognu u 'hvatanju' i skladištenju atmosferskih padavina što dodatno omogućava postepeno upijanje vode u korenski sistem stabala. Iako je park od početka bio planiran sa ciljem da doprinese klimskoj rezilijentnosti i unapređenju biodiverziteta, velika pažnja je posvećena i osmišljavanju prostora za igru i sedenje, a predviđena je i površina na kojoj će lokalno stanovništvo moći da uzgaja svoje biljke i cveće. Ukupna investicija za izgradnju ovog parka je iznosila 1,46 miliona evra, a ova sredstva su obezbeđena u sklopu evropskog H2020 projekta 'Grow Green'. Izgradnja parka je realizovana u saradnji sa gradskim vlastima, privatnim izvođačima i Univerzitetom u Mančesteru, dok je lokalno stanovništvo aktivno bilo uključeno u dizajniranju samog parka (pre svega stariji sugrađani i deca).

Urbane močvare (London, Engleska)

Izvor: WWT London Wetland Centre

Urbane močvare su mahom veštački sistemi za prečišćavanje otpadnih voda koji oponašaju funkcije filtracije prirodnih močvara. U osnovi, one se sastoje od plitkih bara ili kanala koji su zasađeni močvarnim biljkama, oslanjajući se na prirodne (mikro) biološke, fizičke i hemijske procese za prečišćavanje otpadnih voda. Kao takve, one se kotiraju visoko na listi RZP budući da pružaju čitav niz ekosistemskih usluga kao što su održavanje biološke

raznolikosti, prečišćavanje oborinskih i otpadnih voda, zadržavanje nutrienata, održavanje vodostaja, ublažavanje poplava, kontrolu erozije i dopunjavanje podzemnih rezervoara vode. Pored toga, ovi prostori su veoma često cenjeni kao rekreaciona područja, koja pružaju lokalnom stanovništvu brojne dobrobiti poput svežeg vazduha, regulaciju lokalne mikroklimi i prostor za edukaciju o životnoj sredini. Mnogi gradovi koji su na svojoj teritoriji izgradili močvarne sisteme dokumentovali su niz benefita, a među njima se ističe primer Londona. Naime, sprovodeći plan adaptacije grada na registrovane efekte klimatskih promena na lokalnu, London se upustio, između ostalih klimatskih projekata, i u izgradnju jedne od najvećih urbanih močvara na svetu, danas poznate kao Londonski močvarni centar (London Wetland Centre). Pre otvaranja ovog centra za javnost u maju 2000. godine, nekadašnji rezervoari komavnije za snabdevanje vodom Barn Elms Waterworks pretvoreni su u močvarna staništa od 42 ha površine. Ova urbana močvara je postala veoma važna za lokalni sistem upravljanja vodom, kao i za unapređenje biodiverziteta, budući da je postao stanište mnogih divljih životinja i ptica koje se ne mogu naći u drugim delovima Londona, a takođe je primećen izvestan broj različitih vrsta ptica selica. Takođe, ovaj zeleni prostor nudi različite sadržaje za posetioce kao što su organizovani izleti i edukativne radionice. Zanimljivo je istaći da je ova veštački stvorena močvara bila proglašena za najomiljeni rezervat prirode u državi, a tokom 2019. nju je obišlo čak 190.206 posetilaca.

Izvor: Grad Poznań

Dečiji vrtić kao javni zeleni prostor (Poznań, Poljska)

Zelene površine u gradovima pružaju lokalnom stanovništvu prostor za fizičku aktivnost, opuštanje, mir i beg od vrućine. Mnogo studija je pokazalo da ti

prostori smanjuju stres i jačaju mentalno i fizičko zdravlje. Takođe, utvrđeno je da zelene površine unapređuju kvalitet vazduha, regulišu mikroklimu, te smanjuju nivo saobraćajne buke. Prepoznajući sve navedene benefite, gradske vlasti poljskog grada Poznanja su rešile da 'otključaju' nedovoljno korišćene prostore i od njih naprave javne zelene površine. Kao deo ove inicijative u Poznanju je uspostavljeno niz 'otvorenih bašta' uz aktivno uključivanje lokalne zajednice u projektovanje, izgradnju i upravljanje svakog pojedinačnog prostora. Pored preuređenja već postojećih i nefunkcionalnih gradskih parkova i dvorišta u sklopu kolektivnih stambenih jedinica, dečiji vrtići su prepoznati kao prostori koji pružaju veliku mogućnost za stvaranje dodatnih javnih zelenih površina za druženje i igru. Konkretno koristi za same vrtiće predstavlja regeneracija i ozelenjavanje površina za igru dece, te povećanje resursa za njihovo održavanje. Sa druge strane, koristi za lokalnu zajednicu se ogledaju u dobijanju novog 'otvorenog' zelenog prostora sa svim mentalno-fizičkim dobrobitima za pojedince. Takođe, novi i unapređen zeleni prostor direktno doprinosi povećanju klimatske rezilijentnosti samog grada, i to pre svega po pitanju regulacije lokalne temperature u vidu smanjena efekta fenomena 'ubranih ostrva toplote', te drenaži atmosferskih padavina i unapređenju lokalnog biodiverziteta.

Vertikalna bašta (Valensija, Španija)

Mada su u nekim slučajevima predstavljani kao omražene karikature eko-planiranja i izgradnje, zeleni zidovi se promovišu u mnogim evropskim gradovima kao RZP. Na primer, u cilju demonstracije prirodnog rešenja za unapređenje regulacije temperature i buke, gradske vlasti Valensije su postavile vertikalnu baštu na zidove škole u predgrađu 'Benicalap'. Ovo rešenje deluje kao barijera radijaciji sunčeve energije, direktno smanjujući temperaturu u učionici i samim tim redukuje potrošnju energije sistema za rashlađivanje. Dodatna inovacija u sklopu ovog rešenja je sam sistem navodnjavanja bašte uz pomoć otpadne vode iz školskih toaleta i kupatila. Da bi se ispitali i kvantifikovali svi benefiti kao i troškovi jedne ovakve intervencije, trenutno je u toku dvogodišnji

Izvor: growgreenproject.eu

monitoring i evaluacija funkcionisanja uspostavljenog rešenja.

Leva kritika RZP

Određena grupa istraživača i aktivista smatra da RZP koncept predstavlja samo najnoviji žargon promovisanja ideja urbane održivosti koje su u znatnoj meri komplementarne sa neoliberalnim političkim diskursom, te samim tim u nekim aspektima i veoma upitne. Ne sporeći sam značaj i potencijal RZP za urbane sredine i probleme klimatskih promena, skreće se pažnja da se *priroda* u slučaju implementacije RZP neretko komodifikuje, te često služi interesima elitnih ekonomskih aktera na uštrb širih društveno-ekonomskih interesa lokalne zajednice.⁵ Kako neki kritičari navode,⁶ u ovim situacijama dolazi učestalo do 'paradoksa zelenih prostora', gde se društveno-ekonomski najranjivijem sloju stanovništva isključuje mogućnost uživanja benefita nastalih implementacijom zelene infrastrukture, a za koju su se sami dugo borili. Kao čest primer se navode pojedine 'RZP' intervencije koje su rezultovale isključivanjem, segregacijom ili izmeštanjem siromašnog lokalnog stanovništva iz svojih kvartova

- 5 Anguelovski, I (2014) Neighborhood as Refuge: Community Reconstruction, Place Remaking, and Environmental Justice in the City. Cambridge, MA: MIT Press.
- 6 Anguelovski, I & Connolly, J & Brand, A L (2018) From landscapes of utopia to the margins of the green urban life, City, 22:3, 417-436.

usled rasta cene života i nekretnina zahvaljujući novoj zelenoj infrastrukturi. Zbog toga, navedeni autori apeluju na veću dozu kritičnosti prilikom planiranja i realizacije RZP, kao i usmeravanje ovog pristupa urbanog planiranja što dalje od neoliberalnih agendi, te njegovo fokusiranje ka emancipatorskoj i pravednijoj društveno-ekološkoj budućnosti.

Novi Sad i 'zeleni' rešenja

Tekst Generalnog urbanističkog plana Grada Novog Sada do 2021. godine pružio je jednu, uslovno rečeno, solidnu osnovu za sprovođenje RZP smeštajući postulate održivog razvoja u sam vrh liste ciljeva prostornog planiranja grada. Plan je naglasio podrazumevanost kriterijuma ekološke održivosti koji trebaju da pri određivanju namene građevinskog zemljišta obezbede podizanje kvaliteta života pa čak, kako je to naglašeno, i u slučaju da to ne donosi profit. Plan je takođe predvideo podizanje zelenih površina u izgrađenom tkivu grada, kao i formiranje novih i po tematici specifičnih parkova u širem gradskom području uz maksimalno očuvanje postojeće vegetacije. U sklopu osnovnog koncepta podizanja zelenila u Novom Sadu, navedeno je između ostalog i povezivanje zelenila u celovit sistem i obezbeđivanje njegovog ravnomernog rasporeda, a naglašena je i bitna uloga zelenila za umanjivanje štetnih dejstava vetra i snežnih nanosa. Ovi i još nekoliko drugih zadatah pravaca urbanog i održivog razvoja Novog Sada ostali su generalno samo skup lepih želja, dok je realnost tranzicione urbanizacije znatno devastirala potencijal grada da adekvatno odgovori na niz veoma važnih društvenih, zdravstvenih i klimatskih izazova. Nažalost, može se konstatovati da se u istom pravcu nastavlja i dalje uz svu snagu nesputanog investitorskog urbanizma i uz skoro potpuno isključenje lokalne zajednice i stručne javnosti pri donošenju veoma važnih odluka o razvoju grada.

PREGLED NAJVAŽNIJIH ALATKI I EKSPERTIZA RAZVIJENIH U MEĐUNARODNIH PROJEKATA FINANSIRANIH OD STRANE EK

Platforma koja povezuje potencijalne kupce i ponuđače koji pružaju usluge dizajna, implementacije, upravljanja i monitoringa RZP.

Digitalna alatka koja pruža podršku lokalnim vlastima, urbanistima i građanima prilikom identifikacije najadekvatnijih RZP u odnosu na lokalne potrebe

Alatka koja pruža pomoć donosiocima odluka prilikom identifikovanja konkretnih RZP koja doprinose određenoj vrsti lokalnog izazova održivosti

Katalog različitih karakteristika 'RZP' intervencija koje su implementirane u više gradova i Katalog za identifikaciju izazova i uticaja klimatskih promena u gradovima

Atlas sa preko 1000 primera implementiranih RZP u preko 100 evropskih gradova

Skup alatki za participativno istraživanje, dizajn, implementaciju i evaluaciju RZN

Digitalni repozitorijum znanja o RZP

Platforme koje podržavaju razumevanje, promociju RZP, kao i komunikaciju i povezivanje različitih aktera u vezi sa RZP temama

tekst:
Daniela Stojković
Jovanović
Svet i Dunav, Novi Sad

foto:
Aleksandar
Milutinović

NOVOSADSKI ARHIPELAG NA DUNAVU

INSTITUCIONALNI OKVIR I ZAKONSKA REGULATIVA U PRILOG ZAŠTITI PRIRODNOG JAVNOG PLAVNOG DOBRA

U svrhu prikupljanja i pripremanja, tačnije uređivanja informacija za diseminaciju istih, upućenih ka stručnoj i široj javnosti, pored mnogoznačnih i na više nivoa orjentisanih pravaca, shvatila sam da nemamo vremena da lutamo, jer je u pitanju zaštita javnog, prirodnog dobra, od krucijalnog značaja za sigurnost građana, živog sveta i kulturno istorijskog nasleđa grada Novog Sada. Naime, plavna površina koju čine Ribarsko ostrvo (Kamenička ada), Ribarsko poluostrvo (Ribarac i Šodroš) i Dunavac, kanal i rukavac sačinjavaju jedinstveni ekosistem čija revitalizacija i zaštita zaslužuje punu međunarodnu, nacionalnu i lokalnu pažnju. NVO Svet i Dunav, čiji sam dugogodišnji zastupnik, učestvuje u radu Međunarodne komisije za zaštitu reke Dunav (ICPDR) u ulozi posmatrača, a lično sam predstavnica Civilnog društva Podunavlja, kao osnivač i član upravnog odbora "Danube Civi Society Forum" (DCSF). Šerovanje ili deljenje znanja i veština stečenih višedecenijskim prisustvom u međunarodnim vodama Dunava sa sugrađankama i sugrađanima radi pokretanja postupka zaštite prirodnog javnog dobra Ribarsko ostrvo (Kamenička ada), Ribarsko poluostrvo (Ribarac i Šodroš) i Dunavac u Novom Sadu nekako je prirodni sled događaja, tačnije aktivnosti iz Statuta organizacije Svet i Dunav. Verujem da građanke i građani imaju moć da zaštite područje koje je već zaštićeno po slovu prirodnih i važećih zakona.

Zakonodavni i drugi protokoli Republike Srbije koji su međunarodnog, nacionalnog i lokalnog karaktera, po više

osnova govore u prilog Inicijativi, tačnije o neophodnosti proglašenja zaštite plavnog područja koje obiluje prisustvom strogo zaštićenih, ugroženih i zaštićenih vrsta. Neformalna grupa građana "Dunavac Šodroš" priželjkuje zaštitu I kategorije.

Prostorni plan područja posebne namene međunarodnog vodnog puta E 80 – Dunav (Panevropski koridor VII)

U Uredbi o utvrđivanju Prostornog plana područja posebne namene međunarodnog vodnog puta E 80 – Dunav (Panevropski koridor VII), koja je usvojena 2015. godine za period do 2023. godine od strane Vlade Republike Srbije, jasno stoji sledeće:

"U sklopu aktivnosti na sprovođenju Konvencije o zaštiti Dunava, Međunarodna komisija za zaštitu reke Dunav (ICPDR) utvrdila je deklaraciju Dunavski sliv – reke u srcu Evrope (Dunavska deklaracija, 2004), kojom su potvrđene međudržavne obaveze na: implementaciji Okvirne direktive o vodama (WFD) i Direktive o proceni i upravljanju rizicima od poplava (2007), pre svega izradom plana upravljanja rečnim slivom i implementacijom Akcionog programa za održivu zaštitu od poplava u slivu Dunava (2004); smanjenju ukupne količine organskih materija u slivu Dunava do 2019. godine radi

postizanja dobrog ekološkog statusa i obnove ekološki održive ravnoteže tih materija u Crnom moru; prestanku ispuštanja neprečišćenih otpadnih voda naselja sa više od 10.000 ES i svih velikih industrijskih pogona do 2015. godine; postepenom prestanku ispuštanja materija koje predstavljaju najveći rizik za vodene ekosisteme u Dunavskom slivu i značajnom smanjenju ispuštanja ostalih materija, izmeni trenda fizičke degradacije vodenih ekosistema **vraćanjem sekcija Dunava i njegovih pritoka u prirodno stanje (obnovom poplavnih područja, ponovnim povezivanjem vlažnih i retenzionih područja i minimiziranjem uticaja novih projekata na fizičku degradaciju ekosistema); zaštitu, očuvanju i obnovi biološke raznovrsnosti i**

različitih staništa (posebno retkih i ugroženih vrsta) i jedinstvenog ekosistema Delte Dunava [...]"

U istoj Uredbi, koja je još uvek na snazi (do 2023. godine) nailazimo i na informaciju da je od strane Republičkog zavoda za zaštitu prirode pokrenut proces zaštite i prihvaćena studija o proglašenju zaštićenog prirodnog dobra: Spomenik prirode Ribarsko ostrvo, koje se od 2006. godine nalazi u grupi područja u postupku proglašenja zaštite. Po Zakonu o zaštiti životne sredine prema predmetnom prostoru moralo se postupati kao da je već zaštićeno. Međutim, naša realnost je nešto drugačija, Republički Zavod za zaštitu prirode je 2006. godine kategorisao područje Ribarsko ostrvo i izradio Studiju zaštite – Spomenik prirode Ribarsko

Kameničko i ribarsko ostrvo sa Šodrošem i Dunavcem u Novom Sadu. Izvor: Geosrbija.

ostrvo, koju je dostavio Gradu Novom Sadu kao predlog za donošenje Akta o zaštiti. Međutim, Grad Novi Sad nikada nije doneo Akt o zaštiti, a Ribarsko ostrvo nije označeno kao Spomenik prirode ni od strane Pokrajinskog zavoda za zaštitu prirode. Naprotiv, Pokrajinski zavod za zaštitu prirode 2013. godine sačinjava Izveštaj o navedenom prostoru (br. 02-892 od 22.05.2013. godine), te na osnovu stručnog nadzora konstatuje da je „Ribarsko ostrvo izgubilo osnovnu vrednost da bi se stavilo pod zaštitu“. Iz tog razloga, procedura donošenja akta o zaštiti je zaustavljena i Studija zaštite povučena. Do danas nismo dobili navedeni Izveštaj sačinjen na osnovu stručnog nadzora Zavoda na uvid.

U istom Prostornom planu područja posebne namene stoji i sledeće što je bitno za ovu novosadsku lokaciju:

„Podunavsko kulturno područje, utvrđeno Prostornim planom Republike Srbije na osnovu izražene koncentracije nepokretnih kulturnih dobara, njihove istorijske, kulturne i stilske povezanosti, predstavlja zajedno sa zaštićenim prirodnim vrednostima polazište za očuvanje identiteta koridora vodnog puta i njegovog okruženja.

Priobalno zemljište (inundaciono područje) između nasipa za odbranu od poplava i korita Dunava na zaštićenoj strani iza nasipa u širini ne manjoj od 100 m od nožice nasipa na unutrašnjoj branjenoj strani (odnosno 50 m od nožice nasipa na svim branjenim površinama deonice vodnog puta na području u obuhvatu generalnih planova za gradove), kao i područje nezaštićeno od poplava sa visinom obale od oko 10 m, može se koristiti na način kojim se ne ugrožava sprovođenje odbrane od poplava i obavljanje drugih aktivnosti koje se odnose na upravljanje vodama.

Vodno zakonodavstvo EU je od izuzetnog značaja ne samo za države članice, već i za sve zemlje koje nameravaju da postanu članice EU. Najvažniji akt EU u oblasti voda je Okvirna direktiva o vodama, koja je na snazi od 22. decembra 2000. godine i čija je svrha uspostavljanje okvira za sveobuhvatnu zaštitu svih voda, (kopnenih površinskih voda, mešovitih voda, priobalnih morskih voda i podzemnih voda) uzimajući

u obzir prirodnu interakciju među njima u kvantitativnom i kvalitativnom smislu, uz primenu principa integralnog upravljanja vodnim resursima.“

Javno učešće generalno se može definisati kao omogućavanje stanovništvu da utiče na ishod planova i radne procese. To je sredstvo za poboljšanje donošenja odluka, za stvaranje svesti o ekološkim pitanjima i pomoć u povećanju prihvatanja i posvećenosti predviđenim planovima. Učešće javnosti u sprovođenju Direktive preporučuje se u procesu planiranja, programa mera i dizajna Plana upravljanja rečnim slivom. Nakon iznošenja zajedničkog razumevanja učešća javnosti u kontekstu, smernice pružaju konkretnu pomoć o tome kako primeniti učešće javnosti u različitim koracima procesa upravljanja. Postoje tri oblika učešća javnosti: snabdevanje informacijama, konsultacije i aktivno uključivanje.

U slučaju eventualne realizacije megalomanskih planova stambeno poslovne izgradnje na predmetnom području, za sada samo u medijima najavljujane od strane aktuelnog gradonačelnika Novog Sada, načelo učešća javnosti se potpuno poništava. Takođe, konsultujući krovni Zakon o vodama RS, među osam osnovnih načela, nalazi se i načelo o učešću javnosti.

Postojeći i aktuelni zakoni na koje se Inicijativa o zaštiti javnog prirodnog dobra Šodroša, Kameničke ade i Dunavca naslanja su Zakon o vodama, Zakon o javnoj svojini i Zakon o zaštiti životne sredine, kao i veliki broj međunarodnih protokola, ugovora i deklaracija koji jasno govore da je u pitanju plavno područje sa izuzetno vrednim ekosistemom u kome gravitira preko 180 strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta ptica, biljaka, riba i drugog živog sveta¹ – sa trasom međunarodnog vodnog puta (širine do 200m).

¹ Izvor: Društvo za zaštitu i proučavanje ptica Srbije.

Ključne međunarodne konvencije i strategije od značaja za prostorni razvoj i uređenje Koridora VII

U procesu prostornog razvoja i uređenja Koridora VII i integracije sa zemljama dunavskog sliva, Republika Srbija će morati da primenjuje strateške evropske dokumente, posebno evropsku politiku prostornog tj. teritorijalnog razvoja (Teritorijalna agenda EU do 2020. godine, Vodeći principi za održiv prostorni razvoj evropskog kontinenta), Geteboršku strategiju i strategiju Evropa 2020 (Strategija za mudar, održiv i inkluzivan rast, kao zamena za Lisabonsku strategiju), kao i brojne sporazume i konvencije (međunarodne, evropske, transgranične i prekogranične).

U prostorno-funkcionalnom smislu, od posebnog značaja za Republiku Srbiju u procesu evrointegracija jeste Zajednička sveobuhvatna strategija za zemlje dunavskog sliva (Strategija Evropske unije za Dunavski region sa Akcionim planom), koju je Evropska komisija usvojila decembra 2010. godine i čije prioritete oblasti (stubovi) su: 1. povezivanje Podunavskog regiona (poboljšanje mobilnosti i intermodalnosti; podsticanje održive energetike; podsticanje kulture i turizma kao i direktnih kontakata među ljudima); 2. zaštita životne sredine u Podunavlju (ponovno uspostavljanje i očuvanje kvaliteta voda; upravljanje rizicima po životnu sredinu; očuvanje biodiverziteta, predela i kvaliteta vazduha i zemljišta); 3. rad na prosperitetu Podunavlja (razvoj društva zasnovanog na znanju kroz istraživačku delatnost, obrazovanje i informacione tehnologije; podrška konkurentnosti preduzeća; ulaganja u ljude i njihove veštine); 4. jačanje Podunavskog regiona (dalji razvoj institucionalnih kapaciteta i saradnje; zajednički rad na jačanju bezbednosti).

U septembru 2007. godine, nakon razorne poplave Dunava 2006. godine, Ministarstvo životne sredine i upravljanja vodama Rumunije je pokrenulo

međunarodni projekat „Danube FLOODRISK“. Ovaj projekat predstavlja značajan doprinos implementaciji Evropske perspektive prostornog razvoja (ESDP), Dunavske strategije i politike EU u oblasti zaštite od poplava. Svaka podunavska zemlja je promovisala saradnju institucija nadležnih za prostorno planiranje i zaštitu voda u slivu reke Dunav. Od tada, 19 institucija iz Austrije, Slovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske, Italije, Srbije i Hrvatske rade na projektu kao partneri, dok su se 4 institucije (3 iz Nemačke i ICPDR) pridružile kao posmatrači. Ciljevi projekta su bili: izrada karata ugroženosti od poplava na osnovu usaglašene metodologije, transformacija ovih karata u karte rizika od poplava, priprema karata ugroženosti i rizika od poplava za određena pilot područja, radi podrške zainteresovanim stranama u procesu odlučivanja na lokalnom i regionalnom nivou, podrška pri odlučivanju o razvojnim i infrastrukturnim projektima. Osnovni cilj ovog atlasa je podizanje svesti stanovništva ali i donosioca odluka o izloženosti poplavama i pratećim rizicima. Poseban značaj se stavlja na važnosti očuvanja plavnih površina (inundacionih područja).

Pored navedene argumentacije o značaju plavnog područja Kameničke ade, Dunavca i Šodroša napominjemo i značaj u raznovrsnosti i bogatstvu živog sveta. Odgovornost za očuvanje živog sveta i pravo na njegovo korišćenje rešava se ne samo na nacionalnom već i na međunarodnom nivou. Zaštita retkih i ugroženih vrsta, kao i njihovih staništa, predstavlja način za zaustavljanje stope opadanja biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji. Pravno je regulisana Zakonom o zaštiti prirode ("Službeni glasnik RS", broj 14/16) i podzakonskim aktima koja uređuju ovu oblast.

Pored nacionalnog zakonodavstva, pri sprovođenju mera zaštite i očuvanja biodiverziteta primenjuju

se i međunarodne konvencije, koje je potpisala i naša zemlja, i koje bi morala da poštuje:

1) Konvencija o biodiverzitetu – Zakon o potvrđivanju Konvencije o biološkoj raznovrsnosti ("Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", broj 11/01);

2) Ramsarska konvencija – Uredba o ratifikaciji Konvencije o močvarama koje su od međunarodnog značaja, posebno kao prebivalište ptica močvarica ("Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori", broj 9/77);

3) CITES konvencija – Zakon o potvrđivanju Konvencije o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje flore i faune ("Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori", broj 11/01);

4) Bernska konvencija – Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa ("Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori", broj 102/07);

5) Bona konvencija – Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja ("Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori", broj 102/07).

Osnovni problemi za očuvanje i zaštitu biodiverziteta su: nepridržavanje propisanih režima i mera zaštite biljnog i životinjskog sveta, predela i geološkog nasleđa, prvenstveno zbog neracionalnog korišćenja prirodnih resursa, slaba pokrivenost planskom i urbanističkom dokumentacijom i izražena protivpravna izgradnja objekata u zaštićenim područjima, nedovoljna ulaganja države u očuvanje i održivi razvoj najreprezentativnijih područja i

ključnih vrsta biodiverziteta Republike Srbije, drastično smanjenje uslova staništa, fragmentacija i/ili uništavanje prirodnih ekosistema usled različitih oblika antropogenog uticaja, promena namene šumskog i poljoprivrednog zemljišta.

Zaključak

U situaciji u kojoj nadležno Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu od 2014. godine do danas nije preduzelo konkretne korake u izdavanju naloga vodoprivrednim preduzećima kako bi se konačno pristupilo vodnom razgraničavanju, te usaglašavanju Zakona o vodama sa knjigama katastra, tačnije sa republičkim geodetskim zavodom, Inicijativa o zaštiti prirodnog javnog dobra Dunavac, Šodroš i Kamenička ada podneće Pismo o namerama nadležnom ministarstvu, zajedno sa velikim brojem partnerskih inicijativa, grupa građana, udruženja, te Društvom za zaštitu i proučavanje ptica Srbije. Daljim nepostupanjem po Zakonu o vodama, koje jasno definiše vodno zemljište kao takvo, očigledno se omogućava kontinuirana uzurpacija, zloupotrebe i narušavanje vodnih ekosistema. Ovaj tekst, kao i veliki broj javnih nastupa, protesta i objava je još jedan apel za osveščivanje i sagledavanje lične i kolektivne odgovornosti prilikom daljeg odlučivanja u vezi sa raspolaganjem javnog prirodnog dobra značajnog ekosistema i plavne površine Dunavac, Šodroš i Kamenička ada.

tekst:
Marijana Mutavčieva
Europolis, Novi Sad

foto:
Aleksandar Mandić,
Oliver Augustinov

Foto: Oliver Augustinov

OD PARKIĆA DO ŠODROŠA

MALA ISTORIJA
NOVOSADSKOG
URBANISTIČKOG
PLANIRANJA KROZ PRIZMU
INICIJATIVA GRAĐANA

Građani su shvatili

Bageri pred kućnim pragom, bez ikakve najave, predstavljali su pojavu koja je u Srbiji bila sve učestalija. Nekada omiljena komšijska okupljališta, dečija igrišta, blokovsko zelenilo, preko noći su postajali bučna gradilišta. Građani su se bunili, pokušavali da zaustave gradnju, ali su uvek dobijali isti odgovor – da su "zakasnili", jer su izmene odavno predviđene planskom dokumentacijom.

Ovaj period je iza nas. Građani su u punoj meri svesni da se o kvalitetu njihovih života odlučuje u fazi planiranja. Kako je informisanost o promenama u urbanističkim i prostornim planovima ključna za upoznavanje građana sa budućim intervencijama u prostoru koje će uticati na njihove živote, pa time i za stvaranje prilike za građansko organizovanje i pravovremeno reagovanje zajednice, kao činilac od presudne važnosti nameće se pitanje adekvatnosti mehanizama obaveštavanja građana o tim promenama. Procedure su i dalje vrlo netransparentne, participacija građana je svedena na puku formalnost u Ranom javnom uvidu i Javnom uvidu u kojima se podnose primedbe. Na sajtu JP "Urbanizam" u sekciji "Planovi u izradi" godinama unazad stoji informacija da je stranica u izradi. Učešće građana na Javnim sednicama popularno nazvanim "javna rasprava" su često vrlo neprijatna iskustva, gde se sa visine i sa nipodaštavanjem odbacuju primedbe uz vrlo neprikladne komentare javnih službenika.

Bageri su bili povod za strah, moglo bi se reći i okidač za prvu novosadsku neformalnu građansku inicijativu koja je formirana 2015. godine. Ova inicijativa je pravovremenim i adekvatnim angažovanjem osujetila plan da "Parkić kod muzeja" postane betonska višespratna garaža. Rani javni uvid u Konceptualni okvir izmena i dopuna plana generalne regulacije starog gradskog centra i područja Malog Limana u Novom Sadu poklopio se sa rekonstrukcijom ulice Miloša Bajića, te je u startu bilo vrlo nejasno da li će Parkić o istom trošku biti isečen ili ne.

Starije komšije su ukazivale da je pokušaj "garažiranja" ovog prostora reciklaža starog plana i da je već jednom osujećeno postavljanje privremene metalne konstrukcije – garaže.

Konstantno prisustvo u medijima koje je bilo praćeno raznolikim događajima u Parkiću, javna sakupljanja potpisa za peticiju, naposljetku i protest, rezultirali su podnošenjem 80 primedbi i peticijom koju je potpisalo preko 3000 građana i građanki Novog Sada koji su se protivili izgradnji garaže. U međuvremenu do 2017. kada je "borba" konačno završena usmenom informacijom na sastanku u JP "Urbanizam", na kojem je aktivistima predočeno da se od izgadnje garaže odustalo, u više navrata Inicijativa građana "Sačuvajmo park kod Muzeja Vojvodine" je reagovala jer se predmetna parcela pojavljivala u Strategiji održivog razvoja Grada Novog Sada, planskoj dokumentaciji razvoja "Parking servisa" kao i u Analizi javnih garaža JP "Urbanizam" kao garaža. Godinu dana kasnije, 2018. parkić je potpuno rekonstruisan, hortikulturno uređen i opremljen parkovskim mobilijarom. Dobio je ime, "Park prisajedinjenja", kao i novootvorena jedinica u sklopu Muzeja Vojvodine.

Iz ove perspektive se čini da su bageri odigrali bitnu ulogu, održavajući u kontinuitetu svakodnevno, puna tri meseca konstantno pažnju i strah, te ni u jednom momentu nije dolazilo do opuštanja i smanjenja pritiska na donosioce odluka. Ostaje nejasno kako je urbanistima promakla informacija da većim delom ova zelena površina predstavlja zaštićenu okolinu spomenika kulture koja je definisana Uredbom Vlade Republike Srbije iz 2007. godine.

Neformalna inicijativa "Sačuvajmo park kod Muzeja Vojvodine" je započela eru malih građanskih pobuna u Novom Sadu koje do današnjih dana traju i prate donošenje većine planova koji izlaze iz JP "Urbanizam". Inicijativa "Sačuvajmo Liman od betona" je svakako jedna od najznačajnijih, jer je u vrlo kratkom roku uspela da mobilise veliki broj građana i građanki koji su na PGR Limana podneli preko 4000 primedbi. Na Javnu sednicu se čekalo skoro 6 meseci, a sama sednica je protekla u vrlo žustroj raspravi između građana sa jedne i rukovodstva JP "Urbanizam" i članova Komisije za planove, sa druge strane.

Učešće građana u prostornom planiranju

Urbanistički planovi i prostorno planiranje u Novom Sadu su u fokusu aktivista i građana od 2015. godine tj. od pokretanja prvih lokalnih građanskih inicijativa, pokrenutih da spreče po kvalitet zajednice loša i često nezakonita plansko-urbanistička rešenja koja su po pravilu išla nauštrb ono malo preostalih zelenih površina u gradu. Interesovanje i aktivnosti građana rastu srazmerno narastajućim problemima vezanih za otuđivanje gradskog građevinskog zemljišta, uništavanjem i smanjivanjem zelenih površina i generalno degradacijom kvaliteta života, ali jednako rastu i sa pružanjem mogućnosti i ohrabrenjem da se tom temom bave.

Prema preliminarnim rezultatima online ankete "Ka većem učešću građanki i građana Novog Sada u prostornom planiranju i upravljanju" koji realizuje Centar za razvoj demokratskog društva "Europolis" iz Novog Sada uz podršku projekta Vlade Švajcarske „Zajedno za aktivno građansko društvo – ACT", koji sprovode Helvetas Swiss Intercooperation i Građanske inicijative, na uzorku od 2000 ispitanika potvrđeno je da su građani zainteresovani za urbanističke odluke koje donosi grad (veoma i umereno 94,1%), ali čak 90,5% ispitanika smatra da nisu dovoljno informisani o procesu donošenja urbanističkih planova. Na pitanje "Ko ima najveći uticaj na donošenje urbanističkih planova u Novom Sadu?" podeljeno je mišljenje, te 47,8% ispitanika smatra da privatni investitori imaju odlučujuću ulogu, a 48,4% je odgovorilo da su to političari. Nedostatak javnih zelenih površina u gradu je evidentan, pa je čak 95,4% ispitanika odgovorilo pozitivno na pitanje da bi se gradsko građevinsko zemljište trebalo preuređivati u zelene i parkovske površine.

Poslednjih godinu dana tema uređenja leve obale Dunava u Novom Sadu je veoma prisutna u medijima, a čak 82,7% građana je odgovorilo da su upoznati da je ovaj plan u izradi, dok 71,5% ispitanika ne zna da je Generalni urbanistički plan važeći do 2021. godine. Građani Novog Sada pate od nedostatka zelenih površina. Tačan podatak koji je udeo istih još uvek nemamo, zato što dugo očekivani Katastar zelenih

površina i zelenog fonda nije izrađen, iako je rok izrade bio novembar 2020. Barata se podacima da je u urbanom delu taj procenat manji od 5%. Iz ovoga proizilazi zaključak da će GUP u velikoj meri biti manjkav, jer urbanisti ne raspolažu tačnim podacima. Kada pogledamo unazad, 2009. godine je rađena Studija stanovanja za potrebe revizije sada još uvek važećeg GUP-a. Iste godine je rađena i Studija demografskog razvoja Grada Novog Sada. Pretpostavka iz demografske studije je da se broj stanovnika neće znatnije menjati u narednih 20, pa i 50 godina. Eventualno se očekuje blagi rast do 2029. S druge strane, Studija stanovanja ukazuje na veliki višak stanova u odnosu na broj domaćinstava.

Građani su upoznati sa izradom Plana detaljne regulacije priobalja na levoj obali Dunava, ali sagledavajući činjenično stanje dolazimo do zaključka da do građana dolaze ispolitizovane informacije iz medija koje se doziraju i pretaču u kolokvijalni naziv "Novi Sad na vodi" kao politički pamfleti raznih političkih aktera. Po informacijama koje su javno dostupne, Odlukom o izradi planova generalne regulacije za građevinsko područje Grada Novog Sada ("Sl. list Grada Novog Sada", br. 48/2009) planirana je izrada Plana generalne regulacije priobalja na levoj obali Dunava u Novom Sadu. Rok izrade je bio dve godine uz obavezu izrade strateške procene uticaja na životnu sredinu. Rešenje je donela Gradska uprava za urbanizam i građevinske poslove, koje je sastavni deo ove odluke. Ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo da se radi o istom planu, jer mu je rok "istekao".

Na sajtu JP "Urbanizam" dostupne su ukupno 4 analize koje razrađuju temu uređenja Kameničke ade, Ribarskog poluostrva I Šodroša. U jednoj od analiza se navodi da je Šodroš "mesto gde prezimljavaju neke vrste ptica". Na ovom području je zabeleženo tačno 139 vrsta od kojih je 35 vrsta ptica sa nacionalne crvene liste. Navodimo samo neke od nelogičnosti, koje primećujemo kao zainteresovani laici i sa zebnjom očekujemo Rani javni uvid oba plana.

U momentu pisanja ovog teksta, aktuelne su dve građanske inicijative, "Dunavac (Šodroš)" i "Za zeleno Novo naselje". Aktivnosti građana okupljenih oko ovih inicijativa mogu se pratiti na

Temat: U iščekivanju novog GUP-a Novog Sada

istoimenim Facebook grupama. Inicijativa sa Novog naselja protivi se izmenama Plana detaljne regulacije Novog naselja, posebno u delu koji se odnosi na izgradnju garaža na blokovskom zelenilu i zelenim površinama. Sakupljeno je preko 6000 potpisa građana i građanki u peticiji, a protest koji je organizovan okupio je preko 1000 ljudi, što je bilo van svih očekivanja, uzimajući u obzir pandemiju i ad hoc organizaciju. Građani okupljeni oko Dunavac (Šodroš) grupe vode uspešnu kamanju javnog zagovaranja, a bitno je istaći da su zajednički, sa mnogim ljubiteljima i aktivistima iz struke, uspeali da izrade i iniciraju zaštitu područja Kameničke ade, Šodroša, Dunavca i Ribarskog ostrva. Inicijativa je predata gradonačelniku i Pokrajinskom zavodu za zaštitu prirode.

Povratne informacije za sada nema.

Dobra komunikacija, kolegijalnost i povezanost svih dosadašnjih inicijativa ohrabruju. Okupljaju se oko neformalne mreže Ekološki front Novi Sad kako bi spremno dočekali GUP i PGR Priobalja. Saradnja postoji i sa Društvom arhitekata Novog Sada od prve građanske inicijative pa do današnjih dana, a podrška novosadskih arhitekata je za građane od krucijelne važnosti. Međutim, sve ovo nije dovoljno, potrebno je da se stručni ljudi iz institucija odvaži i glasno kažu "ne" investitorskom urbanizmu, urbičidu i ekocidu i pomognu da solidarno odbranimo naše pravo na život po meri čoveka – jer i njih se tiče.

tekst:
Božena Stojić, Iva Čukić,
Jovana Timotijević
Kolektiv Ministarstvo
prostora

ilustracija:
Iva Čukić

PARTICIPATIVNO
URBANA NISTIČKO
PLANIRANJE KAO
ZAJEDNIČKO
UPRAVLJANJE
RAZVOJEM
GRADA

БЕОГРАД 2041

Kako danas urbanističko planiranje oblikuje gradove

Treći od osam principa upravljanja zajedničkim dobrima, koje je postavila Elinor Ostrom,¹ odnosi se na to da je neophodno osigurati da oni na koje pravila (upravljanja) utiču, učestvuju u kreiranju i izmeni tih pravila. Ukoliko grad razumemo kao naše zajedničko dobro, a urbanističko planiranje kao vid upravljanja njime, onda postaje očigledno da je nužno da kao građani i građanke budemo uključeni u upravljanje oblikovanjem i razvojem naših komšiluka, naše opštine, našeg grada.

Nasuprot tom principu, ono što se često u savremenim gradovima događa jeste da se urbanističko planiranje otuđuje upravo od onih na čije živote planovi imaju direktan uticaj. Ovo otuđenje je svojevrsni čin depolitizacije u kojoj se planiranje smešta u prostor profesionalnog, neutralnog, koje se retko ili nikako ne propituje, već se nameće kao *racionalno* rešenje koje vodi ukupnom razvoju i unapređenju. Planiranje, ipak, ni na koji način nije neutralno. Ono postoji u kontekstu dominantnih načela i principa razvoja društva, a danas su to u Srbiji ekonomski rast (koji nikako ne znači nužno i boljitak za sve) i investicije. Planiranje stoga danas u velikoj meri ima ulogu normalizacije razvoja grada koji najčešće nije u saglasju sa potrebama građana - normalizacije uslova u kojima se nejednakosti proizvode i održavaju.² *Racionalnost* planiranja izjednačava se sa *racionalnošću* iza kapitalističke logike - najbolja namena neke parcele postaje ona koja će u najvećoj meri ostvariti pun ekonomski potencijal date lokacije, ona koja može ostvariti najveću razmensku vrednost.³ Planiranje takvoj logici obezbeđuje lažni društveni konsenzus - ono što je u interesu *nekih*, predstavlja se kao interes *svih*.

Kako je to moguće? Strukturni izostanak pravovremenog i

sveobuhvatnog informisanja i podrške građanima da razumeju jezik planiranja, svođenje prilika za učešće na zakonski minimum, kao i najčešće odbijanje primedbi koje građani upućuju, utiču na smanjenje motivacije građana da učestvuju u procesu planiranja, kao i poverenja u institucije da će njihove glasove prevesti u planove. Na taj način, premda naša planska regulativa, koja uključuje i relevantne propise i prostorne i urbanističke planove, kao i strateške dokumente koji se odnose na urbani razvoj, nominalno nalaže uključivanje građana kao jedan od osnovnih principa, u praksi stvarnog učešća građana u planiranju nema.

Važno je imati na umu, međutim, da planiranje nije inherentno neparticipativno ili prožeto kapitalističkom logikom. Ono može biti organizovano na različite načine, odnosno predstavljati otisak različitih javnih politika i principa organizovanja i razvoja društva. U tom smislu, planiranje svakako nije proces koji treba ukinuti, već transformisati tako da ono bude regulator, odnosno korektiv tržišne logike, te da zaista bude odraz potreba svih građana, a ne odraz tendencija kapitala. Takvo bi planiranje čuvalo ono što je *zajednički* interes, prevedeno u prostornu distribuciju funkcija i sadržaja koji bi *svim* građanima i građankama omogućilo što kvalitetniji život.

Zašto je participativno urbanističko planiranje nužno

Upravo je za urbanističko planiranje koje uvažava i odražava potrebe, stavove, ideje i interes građana i građanki karakteristična primena participativnog pristupa. Ovaj pristup planiranju obuhvata širok spektar mehanizama, alata i tehnika pomoću kojih se građanima, ali i ostalim akterima omogućava da ostvare svoje pravo - da budu uključeni i utiču na proces izrade planskih dokumenata i donošenja odluka. Njihove se potrebe, stavovi i interesi, po principu upravljanja zajedničkim dobrima sa samog početka teksta, prevode u konkretna planska rešenja koja oblikuju njihovo neposredno okruženje i svakodnevicu. Primena participativnih mehanizama značajna je praksa na početku procesa izrade planova, jer može da pomiri različite

interese, da doprinese međusobnoj edukaciji učesnika i da obezbedi efikasnije sprovođenje planova i na taj način omogućiti adekvatne reakcije na probleme sa kojima se zajednice suočavaju.⁴ Važan argument koji ide u prilog participativnom urbanističkom planiranju jeste da ono, ukoliko se sprovodi poštujući unapred postavljen normativni okvir, doprinosi demokratizaciji procesa planiranja, daje mu legitimitet i dovodi do promena u odnosima moći različitih aktera uključenih u proces.⁵

Međutim, sistem planiranja u Srbiji još uvek je pretežno zasnovan na *racionalnom pristupu* planiranju u okviru kojeg je participacija na rudimentarnom nivou, te se svodi na informisanje javnosti i pružanje prilike građanima da napišu i pošalju svoje mišljenje bez prateće stvarne diskusije građana i gradske uprave o pitanjima razvoja grada. Zakon o planiranju i izgradnji,⁶ koji definiše način izrade planskih dokumenata, promovise načela *transparentnosti*, *učešća javnosti* i *zaštitu javnog interesa* u procesima izrade svih planova. Međutim, korake koji slede i koji se odnose na pitanja doslednog sprovođenja i operacionalizacije tih načela u praksi, institucije nisu sprovele. Naše društvo nema dogovor oko toga šta je javni interes i šta participacija u urbanističkom planiranju znači, obuhvata, kako se mere rezultati participacije, koje institucije je sprovode i kako se finansira. Naime, Zakon o planiranju i izgradnji propisuje svega dva mehanizma učešća javnosti u procesu izrade planova - rani javni uvid i javni uvid sa pratećom javnom sednicom Komisije za planove. Način na koji su ova dva mehanizma definisana

1 Ostrom, Elinor. 1990. *Governing the Commons*.
2 Sekulić, Dubravka. 2012. *Glitz Nicht So Romantisch - On Extralegal Space in Belgrade*. Maastricht: Jan van Eyck Academie, str. 49.
3 Stein, Samuel. 2019. *Capital City*. London: Verso, str. 66.

4 Healey, Patsy. 1997. *Collaborative Planning, Shaping Places in Fragmented Society*. London: Macmillan Press

5 Ibid.

6 Zakon o planiranju i izgradnji ("Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 - odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odluka US, 50/2013 - odluka US, 98/2013 - odluka US, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019 - dr. zakon i 9/2020)

kako zakonom, tako i Pravilnikom⁷ i ostavljanje mogućnosti da institucije propise ne ispoštuju ili zloupotrebe bez stvarne odgovornosti svodi participaciju građana na puku formalnost, lišenu svakog uticaja na tok izrade plana. Sama činjenica da, iako u zakonu stoji načelo participacije, ne postoji poseban propis u vidu podzakonskog akta koji bi precizno definisao mehanizme participacije, institucionalna infrastruktura zadužena da ih razvija i sprovodi, kao ni finansijski resursi za podršku participaciji, jasno govori da je participacija *de facto* samo formalnost. Oba javna uvida se održavaju nakon što je koncept plana postavljen, odnosno nakon što je plan praktično završen, a građanima se pruža mogućnost da pismeno izraze svoje mišljenje na koje nije predviđeno da dobiju odgovor institucija niti da učestvuju u diskusiji. Zakonom je predviđeno da su svi građani obavješteni o javnom uvidu ukoliko se on objavi u svaki put različitim, proizvoljnim, sredstvima javnog informisanja. Takođe, nije predviđeno da građani dobiju neki vid povratne informacije o rezultatima njihovog učešća u procesu. Ipak, u svakom planu se tvrdi da je izrađen sa ciljem zaštite javnog interesa i prema potrebama građana. Postavlja se pitanje "Kako?", ukoliko je proces njegove izrade netransparentan i neparticipativan, a građani svedeni na ulogu posmatrača i svedoka usvajanja planova koji gotovo nikada ne trpe modifikacije na osnovu primedbi, potreba i želja građana.

Slučaj Generalnog urbanističkog plana Beograda 2021-2041

Generalni urbanistički plan (u daljem tekstu: GUP), prema Zakonu o planiranju i izgradnji (član 23) predstavlja "strateški razvojni plan". On se donosi za sva naselja koja su definisana kao gradovi, prema Zakonu o teritorijalnoj

organizaciji Republike Srbije.⁸ Kao takav, on predstavlja *prostorni otisak* svih pojedinačnih sektorskih razvojnih planova i strategija - ekonomske, stambene, zdravstvene, obrazovne i drugih politika. Osim što određuje namene površina koje su pretežno planirane u građevinskom području, GUP razdvaja građevinsko zemljište od ostalog, određuje i generalne pravce i koridore za saobraćajnu, energetska, vodoprivrednu, komunalnu i drugu infrastrukturu. Imajući u vidu da je GUP urbanistički plan najvišeg reda, on bi trebalo da odražava složenu viziju pravca u kom se razvija i oblikuje, dok svi drugi urbanistički planovi poštuju i dalje preciziraju parametre određene GUP-om. Ovo samo potcrtava značaj ovakvog jednog plana za živote svih nas i zauzvrat, nužnost učešća građana u njegovom donošenju.

Trenutno važeći GUP za područje grada Beograda važi do 2021. godine, te je 2019. godine doneta odluka⁹ da se započne sa izradom novog, za period 2021-2041. Od tog trenutka, javnost je upoznata jedino sa tim da je nadležna institucija koja će se tim dokumentom baviti Urbanistički zavod Beograda. Uz to, informacija koja je dostupna javnosti, kroz samu odluku, jeste da bi nacrt plana trebalo da se stavi na javni uvid u roku od 24 meseca od početka izrade, odnosno u periodu maj-jun 2021. Međutim, plan još uvek nije prošao ni fazu ranog javnog uvida, što predstavlja prvu zakonski određenu priliku za uvid u plan i reakciju zainteresovane javnosti. Osim javnih uvida u periodu od avgusta 2019. do danas nisu održane niti jedne konsultacije sa građanima, niti je ispitivano mišljenje, potrebe i vizije građana o budućnosti grada. GUP se, dakle, izrađuje daleko od očiju javnosti i veliko je pitanje kako će i koje to javne politike, vrednosne pozicije i načela razvoja grada ovaj plan obuhvatiti, obraditi i prevesti u strateška prostorna rešenja. Naime, GUP se izrađuje u trenutku kada grad Beograd

nema usvojenu Stambenu strategiju, Plan održive urbane mobilnosti, niti Plan kvaliteta vazduha. Dodatno, paralelno sa izradom GUP-a radi se i na izmenama i dopunama PGR-a građevinskog područja Beograda uz navode da će se ova dva plana izrađivati paralelno,¹⁰ što je nezakonita procedura.

GUP grada Beograda kreira se u situaciji brojnih problema, rastućih nejednakosti i suprotstavljenih potreba i interesa. Od očigledne nesrazmere novoizgrađenih kvadrata i stepena uvećanja kapaciteta saobraćajne mreže u gradu, preko sve izraženijeg i prisutnijeg zagađenja vazduha, do povećanja segregacije, odnosno neravnomernog razvoja različitih delova grada - sve su to pitanja od strateškog značaja, te je za očekivati da i ovaj GUP ponudi prostorne elemente za njihova potencijalna rešenja.

Kampanja "Beograd 2041 - Povratak u budućnost"

Imajući u vidu jedinstvenu priliku donošenja strateškog plana za Beograd za narednih dvadeset godina, kolektiv Ministarstva prostora imao je potrebu da je iskoristi za ukazivanje na značaj samog urbanističkog planiranja za razvoj jednog grada, ali na nužnost veće i stvarne participacije građana i građanki u tom procesu. Kako participacija podrazumeva i informisanje o ciljevima i uticaju koji određeni plan može imati, kao i deliberaciju o različitim principima i rešenjima koje plan može ponuditi, kampanja "Beograd 2041 - Povratak u budućnost" osmišljena je tako da ponudi oba. Naime, tokom decembra 2020. i januara 2021. godine organizovana je serija od šest razgovora u okviru šire kampanje za informisanje i mobilisanje građana sa ciljem da zajednički vratimo razgovor o razvoju našeg grada.¹¹

Kroz uključivanje predstavnika akademije, institucija, nezavisnih stručnjaka i istraživača, aktivista

i aktivistkinja u proces dijaloga o problemima i potencijalnim rešenjima različitih aspekata razvoja grada - adaptacija na klimatske promene, saobraćajna infrastruktura, distribucija zelenih površina, stanovanje, zagađenje vazduha - različiti formati dijaloga demonstrirali su moguće mehanizme participacije koji se mogu razvijati na različitim razmerama.¹² Prisustvo mnoštva perspektiva nesumnjivo je rasvetlilo izazove u planiranju, pre svega one koji se odnose na različite interese koji se međusobno suprotstavljaju, ali i na potencijale koje strateški karakter GUP-a ima u pogledu unapređenja uslova života u gradu.

Unapređenje urbanih politika i praksi odlučivanja o razvoju jednog grada zavisi od političke, profesionalne, i društvene volje da se sistem donošenja odluka drastično transformiše. Osigurati i sprovesti ravnopravno učešće svih zainteresovanih aktera u procesu planiranja nije, međutim, jednostavan proces sa jedinstvenim „receptom“. S

¹² Ovde bi takođe bilo značajno skrenuti pažnju na tzv. *građanske skupštine*, odnosno institucije deliberativne mini javnosti, koje je Institut za filozofiju i društvenu teoriju eksperimentalno sproveo u Beogradu i Valjevu tokom novembra i decembra 2020. godine, a čija metodologija ima veliki potencijal za institucionalizaciju i integraciju u proces planiranja u Srbiji (kao što je to već urađeno u nekim zemljama, poput Italije). Više o tome možete videti na: <https://ifdt.bg.ac.rs/vesti/aktivno-gradjanstvo-u-valjevu-i-beogradu-gradjanske-skupstine/>

BEOGRAD2041: PLANOM PROTIV STAMBENE SEGREGACIJE

BEOGRAD2041: BETONSKA ILI ZELENA PRESTONICA?

obzirom da na proces participacije utiče dosta faktora u okviru jedne zajednice ili celokupnog društva, posebno duboke razlike u odnosima i pozicijama moći različitih aktera, neophodno je, kao preduslov, postići konsenzus o tome kako će se participacija sprovoditi na različitim nivoima upravljanja i u različitim fazama planiranja, po kojim pravilima i kriterijumima i kakav će se regulatorni okvir participacije u urbanističkom planiranju postaviti i sprovesti.

Moramo sprečiti politički monopol nad urbanim razvojem, insistirati na podeli profesionalnih od političkih pozicija, i osnažiti građane da postanu suštinski akter u sistemu planiranja i upravljanja. Stoga, GUP 2041 vidimo kao jednu od retkih i jedinstvenih prilika da zajednički mislimo o gradu u kojem želimo da živimo.

⁷ Pravilnik o sadržini, načinu i postupku izrade dokumenata prostornog i urbanističkog planiranja ("Sl. glasnik RS", br. 32/2019)

⁸ Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije ("Službeni glasnik RS", broj 129/07) i Zakon o glavnom gradu ("Sl. glasnik RS", br. 129/2007, 83/2014 - dr. zakon, 101/2016 - dr. zakon i 37/2019)

⁹ Službeni glasnik grada Beograda br.74/2019.

¹⁰ Elaborat za rani javni uvid Izmena i dopuna Plana generalne regulacije građevinskog područja sedišta jedinice lokalne samouprave - Grad Beograd, celine I - XIX (decembar 2020.)

¹¹ <https://ministarstvoprostora.org/beograd2041-2/>

tekst i projekat:
Karlo Polak

kartografija:
Tihomir Dičić

Tramvaj u Bordou sa napajanjem sa tla (APS sistem), 2008.
Foto: Plini/Wikimedia Commons.

ODRŽIVI PREVOZ NOVI ZA SAD

PREDLOG ZA NOVU TRAMVAJSKU MREŽU U GRADU

U Novom Sadu se još nije promenila zastarela planerska paradigma iz sredine 20. veka, po kojoj je protočnost za automobile ključan kriterijum planiranja saobraćaja. Problemi takvog pristupa planiranju nisu samo zagađenje vazduha, buka i zastoji, nego i nebezbednost, te korišćenje i preko 80% javnog prostora za automobile. Takođe, nakon velikog investiranja u puteve izostaje efekat brzine i pouzdanosti. Civilizacijsko iskustvo kraja 20. i početka 21. veka je da su najkvalitetniji uslovi za život i poslovanje u onim gradovima u kojima u zonama stanovanja, obrazovanja, kulture, turizma, zdravstvenih i administrativnih ustanova javni prevoz i biciklisti imaju prednost pri dodeli javnog prostora u odnosu na automobile.

Sadašnje stanje

Novi Sad ima razvijenu bulevarsku mrežu u skoro svim delovima grada. Ali, postoji težnja širenja grada i rasta broja stanovnika bez mogućnosti širenja bulevara u već izgrađenom gradskom jezgri. Mreža biciklističkih staza je relativno razvijena, ali su u maltene svim slučajevima biciklisti dužni da ustupaju prvenstvo prolaza automobilima. U javnom gradskom i prigradskom prevozu se koriste autobusi i vrlo malo putnički vozovi. Razvijena je mreža autobuskih linija na način da preko 90% stanovnika gradskog područja ima autobusku liniju sa intervalima manjim od 15 minuta, na manje od 10 minuta peške od kuće. Više od 80% vožnji je moguće obaviti bez presedanja.

Trake namenjene isključivo javnom prevozu postoje samo na Futoškom putu, i autobusi ih malo koriste kako ne bi zakačili grane drvoreda platana. Pored toga, mnogo vozača automobila se zaustavlja u istim sa četiri migavca, kako bi koristili obližnje lokale. Korišćenje autobusnog prevoza je u stalnom opadanju.

Sa druge strane, razvijena mreža bulevara široke regulacije pruža

Temat: U iščekivanju novog GUP-a Novog Sada

mogućnost tehnički ne previše složene prenamene automobilske površine u površine za javni prevoz i bicikliste.

Ka Novom Sadu prilazi 6 železničkih pruga, od kojih je po stanju sa kraja 2020. samo jedna dobro korišćena za prigradski saobraćaj: ona ka Odžacima. Trenutno stanje na prugama sa potencijalom razvoja prigradskog saobraćaja je sledeće:

1. Pruga ka Gajdobri i Odžacima:

Pruga je jednkolosečna u dobrom stanju i sa 8 pari putničkih vozova dnevno preko celog dana. Ogranak pruge od Gajdobre do Bačke Palanke je van funkcije.

2. Pruga ka Vrbasu: Pruga je jednkolosečna, u lošam stanju i sa svega 4 para putničkih vozova dnevno. Najavljena je rekonstrukcija u dvokolosečnu i za velike brzine.

3. Pruga ka Temerinu i Bečeju:

Pruga je jednkolosečna i više od decenije bez putničkog saobraćaja sa samo ograničenim teretnim saobraćajem.

4. Pruga ka Titelu:

Pruga je jednkolosečna i u dobrom stanju. Putničkog saobraćaja nema i koristi se kao pomoćni prevozni pravac u toku radova na pruzi Stara Pazova - Novi Sad.

5. Pruga ka Indiji: Rekonstrukcija pruge u dvokolosečnu i za velike brzine je u toku. Završetak radova je planiran za jesen 2021. Pre rekonstrukcije, pruga je bila jednkolosečna, elektrifikovana, u dobrom stanju, i sa putničkim vozovima na svakih sat vremena.

6. Pruga ka Beočinu: Pruga je jednkolosečna i od 2006. potpuno zatvorena za saobraćaj čak i teretnih vozova.

Zbog nedostatka železničkih veza, kao i zbog skupog automobilske i autobuske prevoza, metropolitensko područje Novog Sada ne koristi sve svoje razvojne potencijale. Postoji težnja ka iseljavanju sa ovog područja ili u Novi Sad ili u inostranstvo. Loše transportne veze utiču na demografsko-obrazovnu strukturu, kvalitet zdravstvene zaštite, razvoj turizma, kulturnih aktivnosti, trgovine, povoljnost uslova otvaranja radnih mesta van velikih gradova, i sve zajedno posledično na opštu ekonomsku sliku i uslove života.

Ciljevi nove strategije održivog saobraćaja

Održivost nije samo ekološka, već ima čitav sistem društvenih dimenzija. Održivost može biti i ekonomska, socijalna, etička, energetska, bezbednosna. Sa te strane postoji širok spektar ciljeva zašto bi se želelo napraviti plan razvoja saobraćaja u kojem se akcenat stavlja na razvoju šinskog i biciklističkog prevoza:

— **Pouzdan i relativno brz prevoz**, koji bi uticao na celokupno poslovno okruženje, kako gradskog područja, tako i aglomeracije.

— **Jeftin prevoz**. Smanjenje potrošnje na transport, kako javne potrošnje, tako i potrošnje u domaćinstvu.

— **Udobniji prevoz**. Ograničene bočne sile i ograničen uticaj vibracija čine kretanje šinskim prevozom znatno udobnijim od drumskog prevoza.

— **Uticaj na poslovno okruženje** i atraktivnost lokacija van centra Novog Sada kroz za korišćenje jednostavnih, dostupnih i identitetski jakih sistema, tramvajia i standardizovane prigradske železnice.

— **Smanjenje zavisnosti od nafte** i učešća nafte u ekonomiji kao uvoznog resursa. Pogrešna je pretpostavka predstavnika Ministarstva finansija da je visoka potrošnja nafte korisna za budžet zbog akciza, a to u stvari guši i poslovanje i potrošnju visokim logističkim troškovima. To je jedan od uzroka izvozne nekonkurentnosti, generalno lošeg poslovnog okruženja, koje za posledicu ima nizak budžetski priliv poreza iz privrede.

— **Ekonomična potrošnja energije**. Šinski putnički prevoz troši 2-3 puta manje energije od autobusa i trolejbusa, a 15-20 puta manje energije od automobila, bilo električnih, bilo sa motorom sa unutrašnjim sagorevanjem.

— **Uticaj na kontrolu zagađenja bukom, stresom i izduvnim gasovima**. Čak i kada se električna energija proizvodi iz fosilnih goriva, energetska efikasnost putničkih šinskih vozila u odnosu na drumska je viša 2-3 puta. Za razliku od opterećenih drumskih saobraćajnica,

šinski saobraćaj ne proizvodi konstantnu buku, a posebno biciklistički saobraćaj. Formiranjem sistema usporenog saobraćaja sa 30 na sat, i fizičkim preprekama za kontrolu brzog kretanja druskim vozilima u istim, destimuliše se tranzitno kretanje kroz ulice nižeg ranga, a stimuliše kretanje biciklom. U centralnim delovima grada glavne ulice u kojima se kreće tramvaj se oslobađaju od para automobilske traka sa svim pratećim negativnim efektima druskog transporta.

— **Bezbednost** i smanjenje eksternih troškova proisteklih iz saobraćajnih nezgoda. Sistem u kojem su pešaci i biciklisti bezbedniji, te sistem u kojem se manje koristi automobilski prevoz kao najnebezbedniji ostvaruje smanjenje i ovih troškova.

— Kvalitet od automobila finansijski dostupnijeg biciklističkog i javnog prevoza, što stvara **socijalno pravednije okruženje**.

— **Bolja dostupnost centralnih sadržaja pokrajinskog značaja**, poput sajma, univerziteta, bolnica, sudova, upravne administracije.

— **Efikan prevoz za vreme masovnih manifestacija** vezanih za sport, kulturu, zabavu, biznis ili politiku.

— **Urbanisičko i estetsko uređenje**. Nova vrednost uličnog prostora. Uticaj na urbanističke rekonstrukcije u starim delovima grada, i novogradnju u novim delovima grada. Doprinos planskom razvoju i održivom širenju grada.

Zašto tramvaj u Novom Sadu?

Autobuski podsistem javnog prevoza i dalje nije preopterećen do te mere da bi kapacitet kao prednost tramvaja dala svoj efekat. Međutim, pojedini delovi transportne mreže su dovoljno opterećeni da tramvaj može ostvariti uštede u odnosu na autobus, pa i trolejbus kao međuvarijantu. Prevoz dugoročno ne može biti efikasan bez izdvojenih traka za javni prevoz, a tramvaj ima veću brzinu, pouzdanost i kapacitet od autobusa u tim uslovima. Tramvaj je komfornije prevozno sredstvo od autobusa i trolejbusa, jednostavnije za korišćenje, i sa jakim vizuelnim identitetom.

Alternativa tramvaju za uporednu analizu bi bio BRT (Bus Rapid Transit), ili upravljani autobuski (ili trolejbuski) sistem u zasebnim autobuskim trakama. Ali kada Novi Sad već ima dosta bulevarskih koridora pogodnih za tramvaj, i dovoljno opterećene neke glavne koridore, bolje je odabrati tramvaj, jer ima jači efekat indukovaniog razvoja. Obim prevoza koji pravda tramvaj je preko 2000 putnika na čas po smeru u na opterećenim segmentima transportne mreže.

Najopterećeniji segmenti su vezani za prilaze istorijskom centru i železničkoj stanici. Na širem području grada skoro svi glavni pravci imaju po manje od 2000 putnika po smeru, ali bez perifernih krakova mreže ni centar mreže ne može imati dovoljno putnika. Tramvaj može dati novi kvalitet zahvaljujući kome bi se povećao broj korisnika javnog prevoza. Taj broj se takođe može povećati zahvaljujući indukovanoj gradnji i poslovnom razvoju uz koridore tramvajskih pruga.

Nedostaci dosadašnjih planova razvoja tramvaja u Novom Sadu

Dosadašnji planovi razvoja tramvaja u Novom Sadu¹ su rađeni bez osnova po pitanju ekonomske opravdanosti, kao i ekonomske dostižnosti. Sledeći ozbiljan nedostatak je zanemarivanje pokrajinskog značaja tramvaja u Novom Sadu, kao i uticaj na ekonomsku saradnju na republičkom, pa i međunarodnom nivou. Tako je po tim planovima vezi sa železničkim stanicama nije dat čak ni drugostepeni, već trećestepeni značaj. Dalje, potpuno je zanemaren razvoj i duboka integracija zona severno od Železničke stanice Novi Sad. Tramvaj se predviđa samo na postojećim opterećenim koridorima kretanja, uz zanemarivanje činjenice da Novi Sad

raste i razvija se. Odnosno, tramvaj treba da dostigne zone novog planskog urbanog razvoja. Prilikom razmatranja varijanti rešenja nisu uzete u obzir one koje se bitno razlikuju, uključujući i korišćenje postojećih železničkih koridora kao i polovnih tramvaja iz Nemačke, Francuske, Austrije, Belgije, Holandije, Kanade, Švedske. Osim ušteda, koje u određenim segmentima projekta mogu biti i petostruke, takav pristup omogućava rani početak rada prvih segmenata mreže.

Izbor načina povezivanja Petrovaradina sa centralnim delom Novog Sada je posebno sporan. Po dosadašnjim planovima je predviđan preko Varadinskog mosta. Za most ne postoji jednostavno i jeftino rešenje širenja istog, a ima svega 1+1 saobraćajnu traku. Nadovezuje se na usku Beogradsku ulicu u Podgrađu, gde može ugroziti istorijski vredne građevine, koje se trenutno rekonstruišu. Tramvaj pokazuje svoje prednosti jedino ako ima zasebne tramvajske baštice ili neku drugu vrstu izdvojenog koridora.

Vlast i institucije su do sada zagovarale novi drumski most na pravcu starog železničkog mosta i železnikog tunela ispod Petrovaradinske tvrđave, što je paradoks i sa aspekta troškova, i kapaciteta. Na pravcu na kojem postoje stubovi za jedokolosečni železnički most i jednokolosečni železnički tunel je donedavno planiran potpuno novi most sa 2+2 automobilske trake, i tunele istog profila uz narušavanje kulturno-istorijske celine. Od toga se nedavno odustalo ali sa idejom da novi most bude samo biciklističko-pešački, čime bi se propustila šansa da se Petrovaradin poveže sa centrom grada tramvajem preko trase koja je istorijski potpuno pogodna za to. Naime, delimično jednokolosečni tramvaj je sasvim dovoljan za Petrovaradin, i ukoliko postoji tramvajska ukrasnica na desnoj obali u podnožju Petrovaradinske tvrđave, i kvalitetan dispečerski centar, tramvaji mogu da saobraćaju u intervalu 4 minuta u oba smera na jednokolosečnoj deonici između Keja žrtava racije na levoj obali i Preradovićeve ulice u Petrovaradinu. Proširivanje tunela ispod tvrđave ne bi bilo neophodno.

¹ Studije JP "Urbanizam" Zavoda za urbanizam Novi Sad: Projekat odvijanja javnog gradskog i prigradskog prevoza putnika u Novom Sadu (2004), Saobraćajna studija Grada Novog Sada sa dinamikom uređenja saobraćaja -NOSTRAM- (2009), Feasibility Study on Introducing Tram in the City of Novi Sad (2011), Ažuriranje Nostrama (2015).

Još jedna greška dosadašnjih planova razvoja gradske tramvajske mreže je što ona nije neposredno bila vezana sa krajnjim železničkim stanicama u gradskom području Novog Sada, a to su Sajlovo i Petrovaradin.

Osnovne teze pri planiranju nove mreže

Kao osnovu za izbor novog šinskog rešenja za Novi Sad koristio sam sledeće parametre:

— **Prva faza gradnje sistema mora biti što jeftinija, a pri tome upotrebljiva.** Korisnom dužinom se smatra trasa dugačka minimalno 6 kilometara, trasa koja povezuje urbane sadržaje sa zonama velike gustine stanovanja. Najjeftinija trasa je korišćenjem polovnih šina sa glavnih pruga, na železničkim, ili bivšim železničkim koridorima.

— **Tramvajska mreža mora imati jezgro (zatvoreni krug),** radi postojanja alternativnih trasa za što veći deo mreže, radi veće limeranosti putovanja, balansiranja urbanog razvoja i balansiranja opterećenja same transportne mreže.

— **Glavna železnička stanica se mora nalaziti u jezgru transportne mreže,** i u gradu veličine Novog Sada direktnu vezu iz svih delova grada.

— **Na krajevima transportne mreže mora postojati veza sa prigradskim železnicama.** Na periferiji takvi terminali se trebaju formirati kao reonski centri, a veza sa prigradskim železničkim pravcem predstavlja preduslov za tramvaj-voz.

— **Mreža treba da bude koncipirana da generiše urbani razvoj van sadašnjeg gradskog centra.**

— **Mreža treba da veže sve važne sadržaje pokrajinskog značaja.** To su Univerzitet u Novom Sadu, važnije srednje škole, Sajam, Klinički centar Vojvodine, Spens, Skupština Vojvodine i pokrajinska administracija, Elektrovojvodina, Pokrajinski sud i ostale pokrajinske institucije.

— **Mreža treba da poveže sadržaje turističke i kulturne sadržaje, pozorišta, muzeje, Petrovaradinsku tvrđavu.**

Najpogodnija prva faza gradnje

Pravac Bulevara Evrope je najpogodnija za početak gradnje zbog mogućnosti brze i jeftine gradnje. Okolina Bulevara Evrope je gusto naseljena, predstavlja bivši železnički koridor, ali je u suštini spavaonica. Radi funkcionalne linije se mora povezati sa gradskim sadržajima. Radi toga, u prvoj fazi je potrebno napraviti oko 5 kilometra tramvaja kroz gradske ulice. Uz to, uz okolinu Bulevara Evrope postojano niču novi gradski sadržaji. Odnosno taj pravac može generisati indukovanu gradnju i planski prostorni razvoj grada. Na samom kraju se vezuje za prilaz grada sa autoputa i Železničku stanicu Sajlovo vezanu za sve pruge koje prilaze sa severa.

Najpogodnija druga faza

Kada inicijalna mreža već postoji, i kada je u prvoj fazi sistem već uhođan, u drugoj i kasnijim fazama preovlađuje kriterijum najopterećenijeg toka za prioritet bez obzira na veću cenu po kilometru i duže rokove gradnje. Stoga predložena druga faza pokriva Mihajla Pupina u strogom centru, Železničku stanicu, Sajam i Novo Naselje.

Treća i naredne faze

Treća i naredne faze mogu i ne moraju da se grade po predloženom redosledu. Za treću fazu se sugeriše vezivanje Sremske Kamenice zbog velike potražnje za gradnjom na desnoj obali Dunava, sa ciljem da planski razvoj preduhitri neplansku gradnju. Kod petlje u Mišeluku se može formirati veza sa koridorom napuštene pruge Petrovaradin – Beočin, na kojem se relativno brzo i jeftino može napraviti jednokolosečni regionalni tramvaj. Lafarž, vlasnik Cementare Beočin, je i ranije bio zainteresovan za ovu železničku vezu, i moguće da bi bio jedan od privatnih partnera. U tom slučaju, na obnovljenoj pruzi bi bio teretni prevoz u kasnim noćnim satima. Krak tramvajske mreže severno od Železničke stanice Novi Sad je posebno važan zato što vezuje grad sa razvojnom zonom uz autoput, istovremeno nedaleko od jedne od najvažnijih železničkih stanica u Srbiji.

Na redosled gradnje mogu uticati i privatni partneri. Učešće privatnog partnera, čak i ako je samo 10% utiče na lakše odobravanje kreditnih linija od strane banaka. Sam grad može smanjiti naknadu za uređenje građevinskog zemljišta privatnom partneru, ukoliko taj privatni partner finasira ili sufinasira određeni segment tramvajske mreže. Sufinansiranje je bolji slučaj, zato što se čuva direktna kontrola kvaliteta izvedenih radova od strane grada. (Tabela na susednoj strani)

Prigradske železnice

U slučaju ozbiljnog razvoja prigradskih železnica, metropolitensko područje Novog Sada obuhvata skoro pola Vojvodine i oko milion stanovnika. U sadašnjim uslovima sa skupim druskim prevozom i nerazvijenim prigradskim železnicama, ekonomski, demografski i obrazovni pokazatelji su jako nepovoljni u čitavom sistemu naselja. Da paradoks bude veći, ta naselja su tradicionalno orijentisanih na železnicu. Svaka varoš i veće selo u Vojvodini je nekada imalo železničku stanicu.

Osim jeftinog prevoza, železnica obezbeđuje udobniji prevoz, mogućnost lakšeg prevoza bicikala i kabastog prtljaga. Predstavlja sistem jednostavan za korišćenje. U uslovima kvalitetne usluge rado ga koriste čak i oni koji finansijski mogu sebi dozvoliti korišćenje automobila.

Srednja brzina koju ostvaruju vozovi u prigradskom saobraćaju je 50-70km/h zbog zaustavljanja na velikom broju stanica. Tako je i u najrazvijenijim zemljama. Na jednokolosečnim prugama je moguće obezbediti interval sat vremena, a što je najčešće ciljni standard na takvim prugama. Prigradskom zonom se smatra zona putovanja do sat vremena pomenutim brzinama. U odnosu na Novi Sad to je putovanje do Nove Pazove, Rume, Bačke Palanke, Kule, Malog Idoša, Bečeja i Perleza. Prigradske železnice bi zahtevale zasebnu studiju, što nije domet ovog teksta.

Rizici investiranja

Ovakva vrsta investiranja zahteva koordinisan rad i širi konsenzus čitavog sistema institucija. Sa političkog aspekta,

Temat: U iščekivanju novog GUP-a Novog Sada

	Segment mreže	novih kilometara	novih tramvaja	cena faze (procena)
Prva faza	Novo groblje Liman Univerzitet Beogradski kej	8,54	20	44.762.240 €
Druga faza	Futoški put Rasadnik Sajam Žel. stanica Modene	7,16		23.206.400 €
Treća faza	Futoška pijaca Mišeluk Institut Sremska Kamenica	4,36		11.085.760 €
Četvrta faza	Univerzitet Petrovaradin	3,73	10	20.514.280 €
<i>Inicijalna mreža</i>		<i>23,79</i>	<i>30</i>	<i>99.568.680 €</i>
Peta faza		4,97	20	24.295.200 €
Šesta faza		6,44		11.443.600 €
Sedma faza		17,44		14.387.520 €
Osma faza		0,95		3.074.400 €
<i>Kompletna mreža</i>		<i>53,59</i>	<i>50</i>	<i>152.769.400 €</i>

takvi projekti često bivaju predmet gradskog referenduma, a na kojima u određenim slučajevima građani glasaju protiv. U Srbiji postoji određen problem korupcije pri velikim projektima, ali je veći problem gordost uticajnih činovnika i političara. Gordoju ličnosti je važnije da njegova bude poslednja od pravne ili protivpravne koristi. Sve izneseno u ovom članku ne znači da je ovakav tramvaj najbolje rešenje za Novi Sad, nego tek ideja strateškog projekta koju bi trebalo razmotriti pažljivo, a ne površno, kao što je to do sada bio slučaj u prethodnim planovima.

Tramvaj u Berlinu na klasičnom koloseku, 2011.

U Nemačkoj je moguće nabaviti polovne tramvaje u dobrom stanju po povoljnoj ceni. Foto: Karlo Polak.

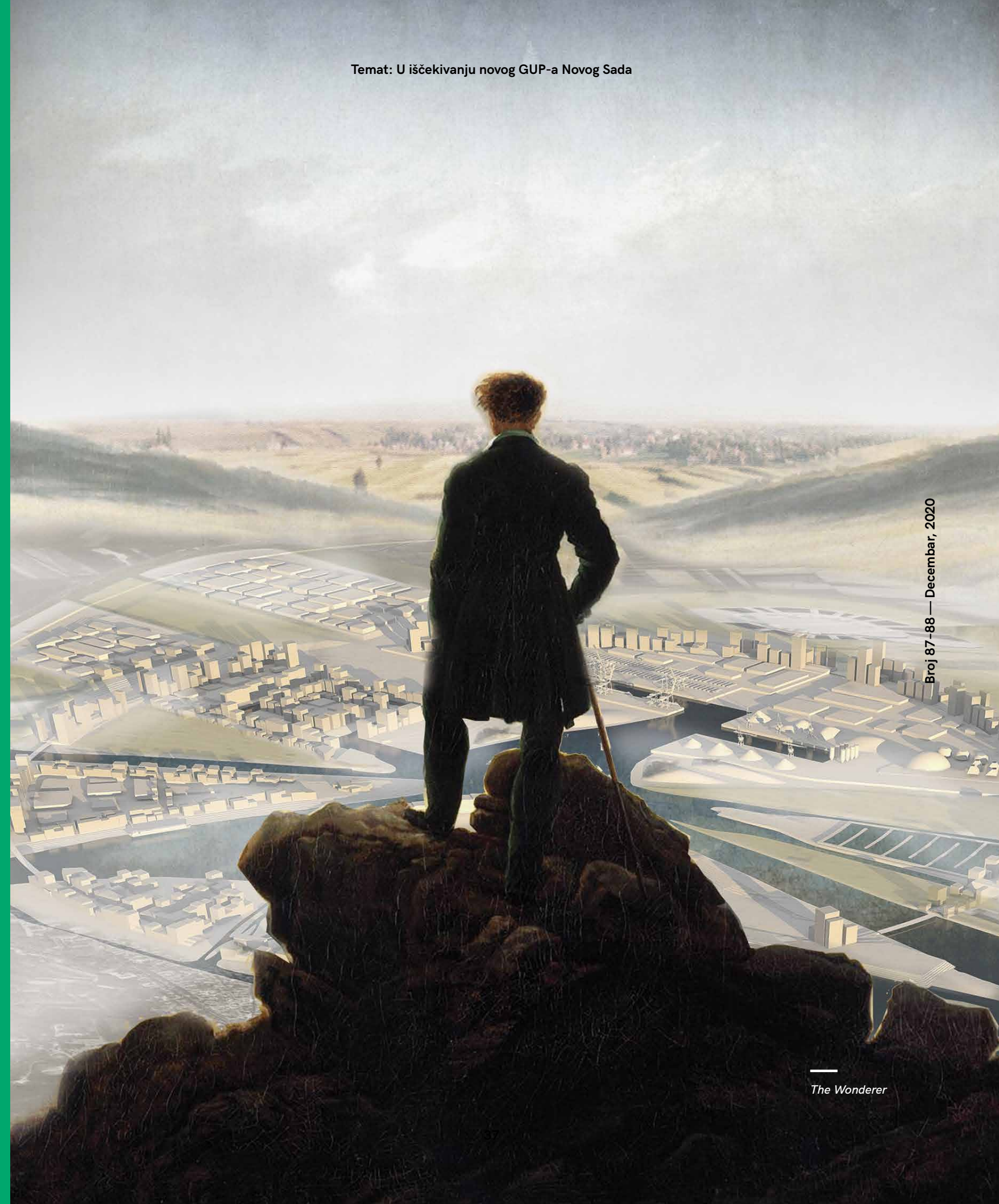
tekst i projekat:
Christopher de Vries
Rademacher / de Vries Architects,
Amsterdam

DaNS

VODENO ZAJEDNIČKO DOBRO^x

SPEKULATIVNI URBANISTIČKI PROJEKAT U PRILOG GUP-U NOVOG SADA

^x Izvorni naslov na engleskom je *Liquid Commons*. Ovaj pojam bi se mogao prevesti i na druge načine u kontekstu projekta, npr. "rečno zajedničko". (prim. prev.)

Temat: U iščekivanju novog GUP-a Novog Sada

Urbanističko planiranje: praksa i utopija

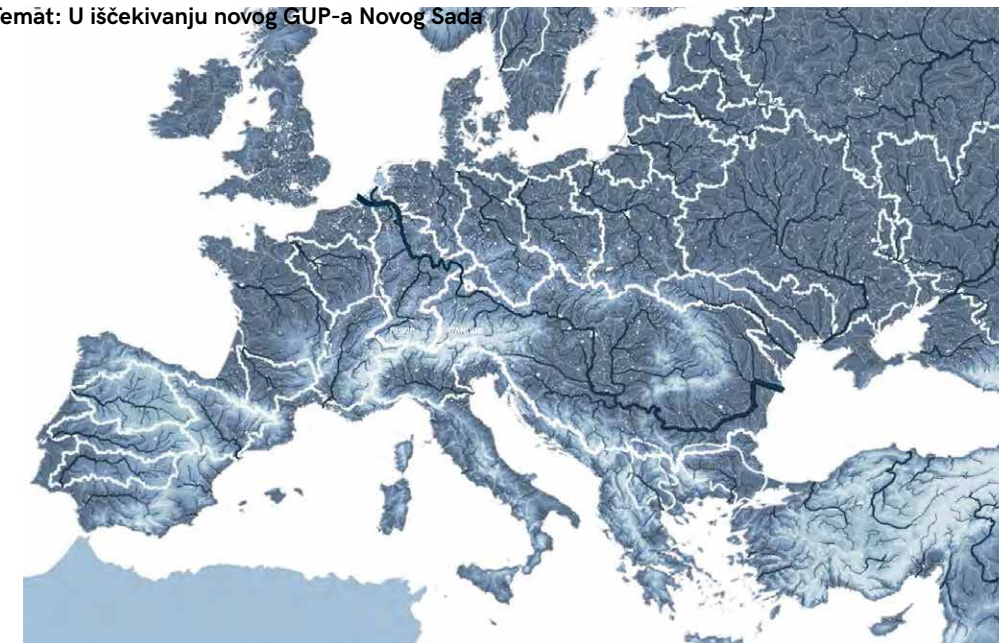
Planiranje grada uvek otkriva sukob između sve veće mogućnosti da precizno merimo, analiziramo, projektujemo i planiramo, i stalne fragilnosti političke koordinacije i ljudske saradnje. Na rubovima ove dihotomije mogu se naći neformalni gradovi kao što su Dharavi (Mumbaj), Petare (Karakas) i Kibera (Najrobi). Na drugom kraju spektra su rigidni planovi Brazila, Pjongjanga i Čandigara. Iako bi ova dva ekstrema mogla da ilustruju ideale jednog anarhiste i jednog autoritarijanca, za većinu nas grad predstavlja delikatnu ravnotežu između planiranog i spontanog.

Izrada generalnih urbanističkih planova pruža zamislivu mogućnost dokumentovanja preovlađujućih ideala, pravila i dogmi ere, te njihove izmene tokom vremena. Istovremeno, izmene i dopune generalnih planova takođe otkrivaju koliko je prethodni plan podbacio i koji nepredviđeni prostorni procesi su se u međuvremenu desili. U svakom slučaju, generalni planovi pružaju periodičnu priliku da se preispitaju vodeći ideali urbane forme. To kako su ovi ideali određeni govori dosta u uslovima jednog *polisa*.

Master plan grada podrazumeva da postoji funkcionalna birokratija sa tehnokratskom ekspertizom. Iako ova dva termina mogu imati negativnu konotaciju u savremenom govoru, njihovo odsustvo generalno znači kaos i *status quo* u mnogim zemljama u razvoju. Pitanje ne treba da bude kako istisnuti birokratiju, nego kako otvoriti birokratski sistem tako da postane prijemčiviji za uvide, znanje i ekspertizu lokalnih kompanija, akademije i građanskog društva u celini.

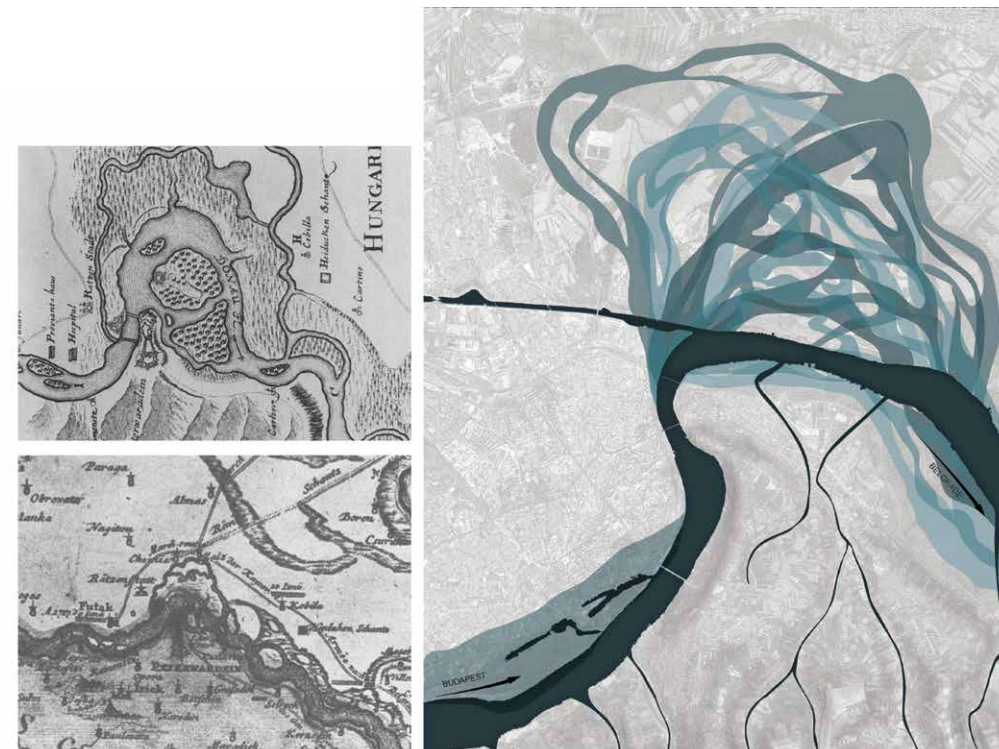
Izrada Generalnog urbanističkog plana Novog Sada za 2030. godinu se može posmatrati kao eksperiment sa inovativnim načinima da se obogati proces planiranja. Dok gradski urbanisti možda mogu predstavljati legitime čuvarke i staratelje Generalnog urbanističkog plana, lokalni urbanistički zavodi se često razvijaju u hijerarhijske eho pećine koje teško mogu da izrode inovacije i kreativnost.

Urbana forma Novog Sada se sastoji iz posebnog *patchworka* različitih morfologija na kojima su jasno uočljive promene paradigmi kroz istoriju. Dodavanje na takvu urbanu

Liquid Commons

Istorijski tokovi Dunava i plavne zone.

istoriju zahteva suštinsko razumevanje prethodnih planova i reflektivni stav prema savremenim idejama i idealima na kojima su oni bazirani.

Od gradskog plana do transnacionalnog zajedničkog dobra

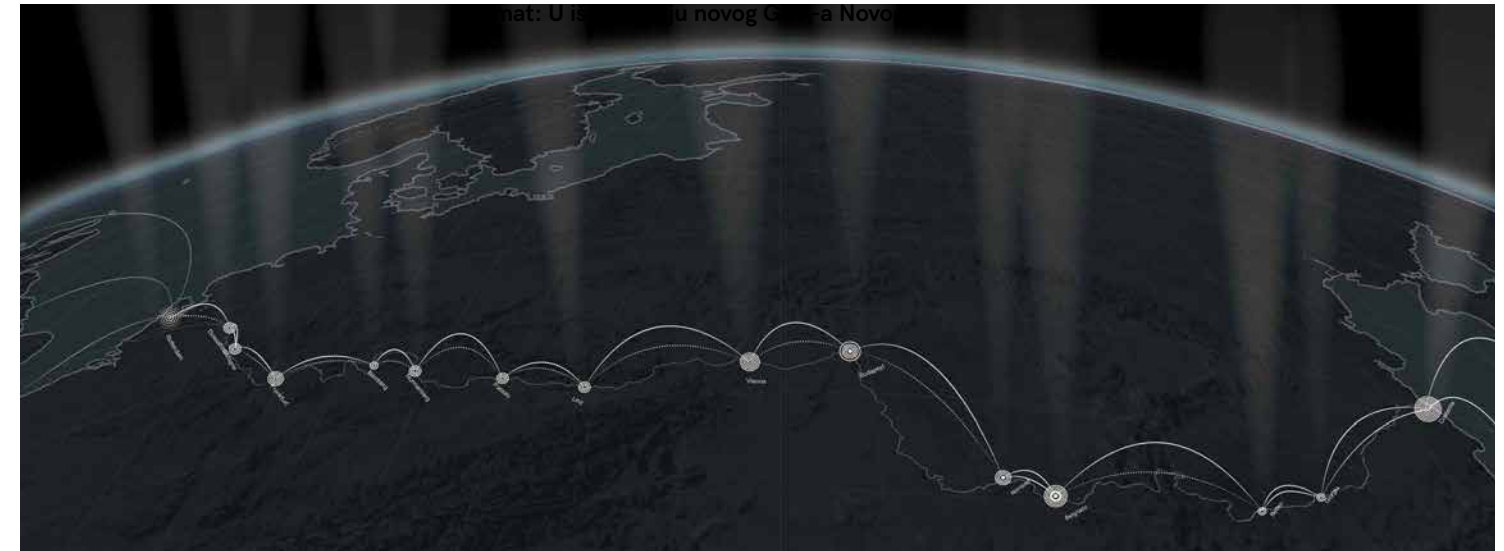
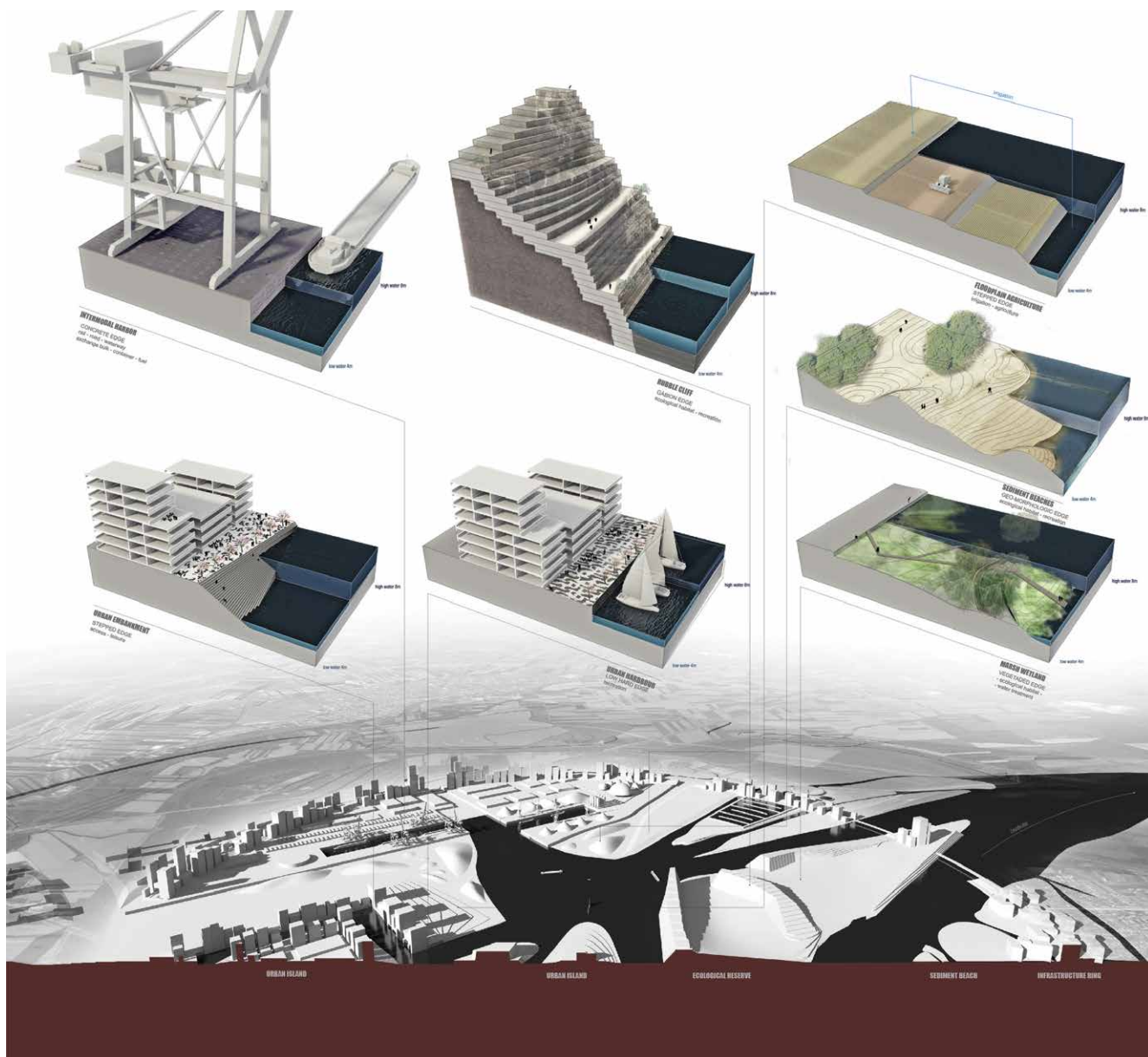
U periodu od 2012. do 2014. godine sproveo sam istraživanje na Masačusetstkom tehnološkom institutu (MIT) i Tehničkom univerzitetu u Delftu,¹ kojim sam ispitivao urbanizaciju duž Rajne i Dunava. Novi Sad je bio jedna od studija slučaja kroz koji smo pokušali da bolje razumemo ideju "rečnog urbanizma".² Rečni urbanizam

- 1 Massachusetts Institute of Technology, Delft University of Technology.
- 2 Izvorni pojam na engleskom: *riparian urbanism*. (prim. prev.)

je začeo kao veza ekološkog planiranja, infrastruktura međunarodne trgovine, transnacionalnih javnih sfera i urbanog razvoja duž dve velike evropske reke koje su konačno spojene 1992. godine.

Ukratko, istraživačka hipoteza je bila da je urbanizacija duž Rajne i Dunava formirala implicitno transnacionalno zajedništvo koje je dovelo gradove na njihovim obalama u orbitu uzajamnih zavisnosti oko tema kao što su trgovina, klimatske promene, ekologija, zagađenje i rekreacija. To bi potom dovelo do potencijalnog transnacionalnog regiona u kom bi gradovi kao što je Novi Sad bili u bliskom kontaktu sa gradovima kao što su Rotterdam, Majnc, Beč, Bratislava i Konstanca. U takvoj međunarodnoj perspektivi diskusija nije na nivou

Novi Sad Hydroscape

Trans European

sitničavih pojedinosti urbanističkog planiranja, nego se više tiče osnovnih principa i zajedničkih ideala.

Slučaj Novog Sada je predviđao veliko proširenje grada u njegovo severoistočno kvadrantu na mestu postojeće NIS-ove rafinerije. Ideja je bila da se gradsko proširenje bazira na trostrukom pristupu koji bi spajao geološku, infrastrukturnu i urbanističku strategiju.

Na osnovu geološke strategije probijeni su postojeći nasipi kako bi se stvorilo više prostora za Dunav na mestu njegovih istorijskih plavnih područja. Cilj ovakvog pristupa je da se promovira dinamičniji koncept zemljišta i vode umesto da smo fiksirani na crno-belo poimanje zacrtanih granica. Kroz projektovanje nove topografije, kao i kroz predviđanje neočekivanih hidromorfoloških procesa, ova strategija bi izgradila temelj za novo poglavlje u urbanističkoj istoriji Novog Sada koje bi težilo bilateralnijem odnosu između grada i Dunava.

Infrastrukturna strategija se sastoji iz velikog kruga, dimenzionisanog prema radijusu krivine teretnih vozova, koji je superimponiran na geomorfološku osnovu rečnog korita. Železnica koja povezuje Budimpeštu i Beograd dolazi u kontakt sa Dunavom u Novom Sadu i stoga pruža mogućnost za prelazak sa jednog vida transporta na drugi, između pruge, reke i drumova. Takve inter-modalne luke su strateški važne za stimulanje tih logističkih prelazaka čiji je cilj rasterećenje evropske putne

mreže od kamiona putem većeg korišćenja vozova i brodova. Cilj toga je da međunarodna trgovina bude održivija, fleksibilnija i robusnija. Infrastrukturna forma je fiksirana i rigidna i u tom smislu obezbeđuje stabilnost naspram dinamičnosti geološke strategije.

Urbanistička strategija, koja proističe iz infrastrukturne i geološke, bi stvorila arhipelag kvartova povezanih infrastrukturom ali razdvojenih vodom. Različita ostrva bi bila specijalizovana za pojedinačne aspekte vezane uz Dunav. Jedno ostrvo je posvećeno ekološkom razvoju i rekreaciji, dok je na drugom locirana intermodalna luka za pretovar, trgovinu i industriju. Treće ostrvo je namenjeno izgradnji mešovite gradske namene kao i sezonskoj poljoprivredi na kosinama svojih obala. Iako bi sva ova ostrva mogla funkcionisati sa izvesnim stepenom autonomije jednih od drugih, voda od koje zavise bi stvorila živopisni zajednički prostor. U idealni uslovima takav prostor bi bio neka vrsta zajedničkog dobra, koje bi njegovi korisnici - građani Novog Sada - koristili, nadgledali i sprovodili njegovo održivo i pravedno korišćenje. Na većoj razmeri ovo zajedničko dobro bi se proširilo na cele slivove Dunava i Rajne. Pitanja biodiverziteta, radnog prava, trgovinskih standarda i mnogih drugih javnih pitanja bi postali oprostorni i vidljivi na obalama Novog Sada.

Obuhvat ovog istraživačkog projekta za Novi Sad je očito ogroman i možda megalomanski. Ali konačnu formu takvog istraživačkog projekta ne bi trebalo shvatiti bukvalno. Kao što je objašnjeno, projekat teži da ilustruje nekoliko prostornih planerskih principa i to kako

bi oni mogli da se materijalizuju u novom tipu grada. U praksi bi takvi koncepti moglo dovesti do suptilnijih i odmerenijih urbanističkih projekata. Ali bi to mogao biti i efektivan način da se stimuliše javna debata oko vodećih principa za budućnost Novog Sada, kao dodatak zvaničnim planerskim procedurama.

Grad bi mogao da raspiše urbanistički konkurs radi prikupljanja smelih ideja o svojoj budućnosti pre nego što pristupi izradi Generalnog urbanističkog plana. Berlin je nedavno organizovao tako nešto i trenutno rade na sledećoj fazi sa pobednicima konkursa. Pariz je 2007. takođe organizovao nešto slično. Iako bi ti primeri mogli da znače da su takvi konkursi povlastica samo najvećih metropola Evrope, ne postoji razlog zašto i manji gradovi, kao što je Novi Sad, ne bi mogli da organizuju manje ekvivalente toga. Mogućnost takvog pristupa planiranju bi oživela debatu o generalnom urbanističkom planu i možda bi privukla pažnju kako građana Novog Sada tako i ljudi širom Evrope, a posebno gradova na Rajni i Dunavu.

Prevod sa engleskog:
Aleksandar Bede

DaNS

Broj 87-88 — Decembar, 2020

Novi Sad, grad koji se gusi

Ideje za preporod istorijskog jezgra

tekst:
Rastko Pietro
Chirco Popović

Na kraju petogodišnjeg školovanja na Umetničkom Liceju u Raveni (Italija), na smeru Arhitektura i životna sredina, predao sam interdisciplinarni maturski rad pod naslovom *Novi Sad, patrimonio architettonico e capitale umano* ("Novi Sad, arhitektonska baština i ljudski kapital"). Ovaj članak donosi sažetu verziju drugog dela rada, koji je posvećen urbanističkom pitanju starog jezgra Novog Sada, sa poglavljima: *I. Istorija urbanog razvoja; II. Stilska analiza arhitektonskog nasleđa; III. Ideje za regeneraciju istorijskog jezgra Novog Sada.*

Maturski rad prati sledeću shemu:

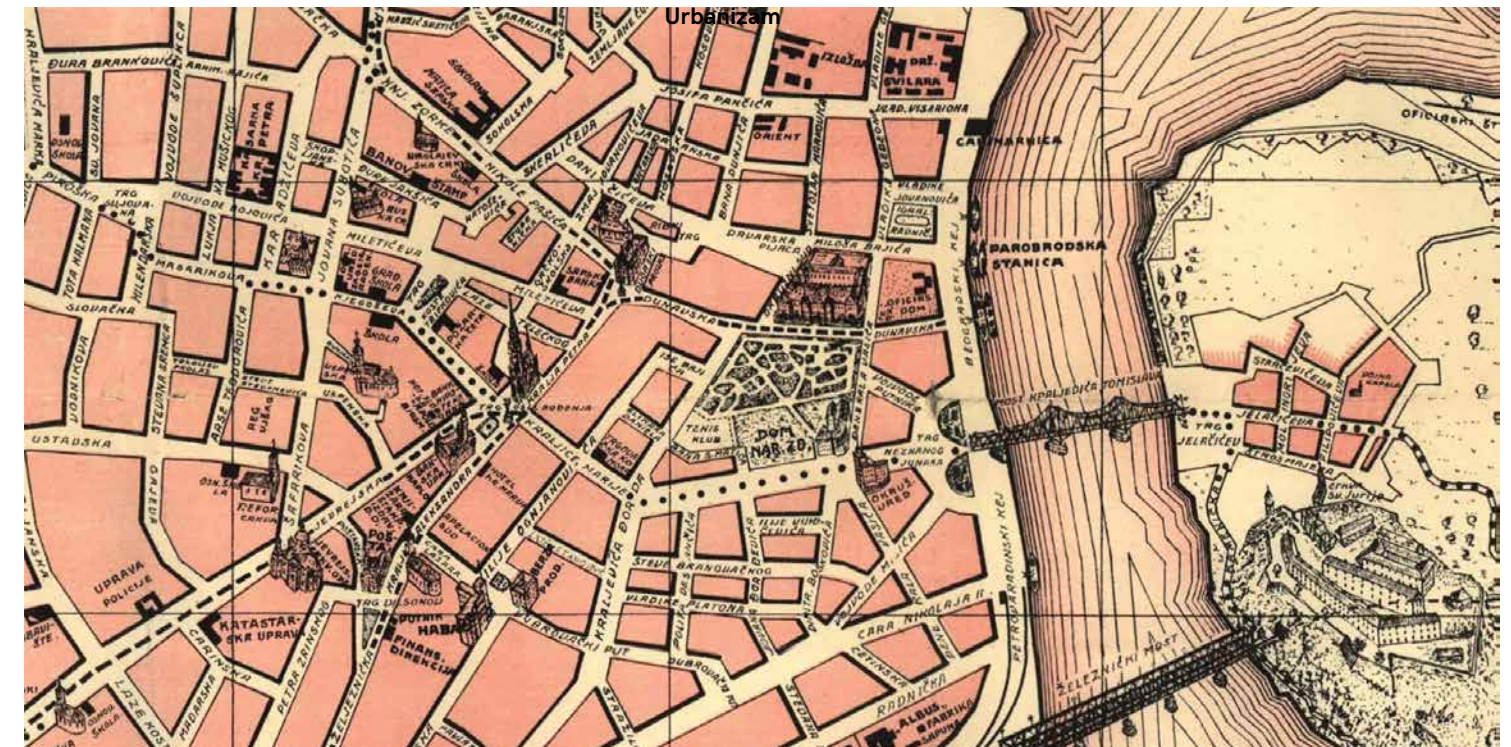
1. da se razmotri razvoj užeg centra grada od nastanka do danas, sa naročitom pažnjom ka urbanističkim intervencijama koje su naglo preusmerile razvoj grada tokom 20. veka;
2. da se opiše arhitektonsko nasleđe jezgra i istakne koji su objekti i prostori najvredniji u istorijskom i stilskom smislu;
3. da se na osnovu ta dva saznanja predlože određene izmene koje bi gradskom jezgru vratile narušeni urbanistički integritet i koje bi istovremeno vrednovala arhitektonsko nasleđe nastalo prilikom pomenutih intervencija; drugim rečima, predložene izmene su koncipirane u duhu teorije restauriranja kakvu ju je postavio 1963. godine Cesare Brandi, jedna od vodećih ličnosti u tom polju: „ponovo uspostavljanje identiteta umetničkog dela [gradskog jezgra], uz pretpostavku da je to moguće bez brisanja tragova istorije samog dela.”¹

Krenuvši od ličnog iskustva, koje sam artikulisao kroz istorijsku analizu, prepoznao sam dva ključna problema u jezgru Novog Sada: prirodna sklonost preopterećenju i narušen integritet. Ta dva aspekata, jedan funkcionalne a drugi formalne prirode, intimno su vezani: izgubljeni integritet ugrožava sposobnost jezgra da izdrži opterećenje. Kritičku analizu slede određeni praktični predlozi koji su ilustrovani kroz dva grafička priloga u radu: *Novi Sad - trenutno stanje*² i *Novi Sad - predlog*.

Prirodna sklonost ka gušenju

Istorijsko jezgro nije samo svedok prošlosti, dubine korena urbane kulture, nego i prostor istaknute funkcije naspram ostalih delova grada. U kontekstu obnove teorije urbanizma koja se razvila u međuratnom periodu, širi se nastojanje da se prevaziđe tradicionalni koncept grada. Pojedini sovjetski urbanisti razvijaju ideju "linearnog grada" koji prati glavnu arteriju, zamišljenu kao vezu između dva centra proizvodnje. Sa druge strane Le Courbusier, čuvenim *Plan de Voisin*, uvodi koncept modernog "ortogonalnog grada" koji biva kanonizovan Atinskom poveljom 1941. godine. Ortogonalni grad i linearni grad dele nastojanje da

- 1 Cesare Brandi, *Teoria del restauro (Teorija restauracije)*, Milano: Einaudi, 1963.
- 2 Analiza postojeće baštine u planu Novi Sad - sadašnje stanje zasniva se na katalogu objekata koji je objavila Matica srpska 2014. godine: Donka Stančić, "Katalog objekata: Novi Sad", *Umetnička topografija Novog Sada* (zbornik), Donka Stančić (rukovodilac projekta), Novi Sad: Matica srpska, 2014.

Novi Sad pre probijanja bulevara kroz jezgro: Detalj centra na mapi iz 1930. godine, autora Georgija Dekonskog i Stevana Fodora.

se prevaziđe prostorna hijerarhija između jezgra i periferija tipična za "radijalne gradove".³ U radijalni model spada većina istorijskih gradova Evrope, koji su se razvijali spontano, centrifugalnim tokom od izvornog jezgra ka periferijama.

Izvorno tkivo Novog Sada takođe je radijalnog tipa; tačnije polu-radijalnog, zbog prisutstva Dunava i močvarnog pojasa koji je vekovima delio jezgro od reke. Srce radijalne osnove Novog Sada čini susret ulica Dunavske, Zmaj Jovine i Pašičeve. Pomenuta hijerarhija koja odlikuje radijalni model podrazumeva princip koncentrisanja, privlačenja ljudi i aktivnosti, unutar gradskog jezgra, koje uživa status prestiža. U slučaju Novog Sada opisani princip dolazi do snažnog izražaja obzirom da je staro jezgro izrazito malo naspram ukupne površine grada. Deo svakodnevnog iskustva svih nas koji smo živeli ili koji živimo u Novom Sadu je činjenica da su prostori jezgra preopterećeni. Gradsko jezgro, kao prostor koji ima naročite funkcije, često postaje prostor stresa, kako u pešačkoj zoni tako i na kolovozu.

Ovakva razmatranja iz polja prakse trebalo bi opravdati na nivou teorije. Tvrdnja da su dimenzije istorijskog jezgra Novog Sada naročito male naspram ukupne površine grada, zahteva definiciju samog izraza "istorijsko jezgro". Gde pada granica između onoga što je istorijsko i onoga što nije? Koji parametar deli jezgro Novog Sada od ostalih prostora koji čine grad? Izbegavajući uže stručni urbanistički način promišljanja, ukazaću na to da se u slučaju Novog Sada element prekida izuzetno jasno može prepoznati u samoj istoriji razvoja grada.

- 3 Anatol Kopp, *Città e rivoluzione - architettura e urbanistica sovietica degli anni venti (Grad i revolucija - arhitektura i urbanizam Sovjetskog Saveza dvadesetih godina)*, Milano: Feltrinelli, 1987.

Nakon Prvog svetskog rata, stvaranjem jugoslovenske države, Novi Sad je doživeo naglu promenu statusa. Varoš na periferiji carstva, grad bez ikakvog iskustva lokalne uprave, ubrzo postaje jedan od devet pokrajinskih centara nove države. Prirodna posledica datog razvoja je migracioni trend koji dovodi do ubrzanog rasta stanovništva.⁴ Takođe, javlja se potreba da nagla promena statusa i rast populacije nađu odgovarajući odraz u polju urbanizma i arhitekture. Zadivljuje podatak da je između dva rata Novi Sad treće najveće gradilište u Jugoslaviji, odmah posle Beograda i Zagreba. Močvarno tlo koje grad deli od reke biva sanirano i nastaje Mali Liman. Kičmu novog kvarta čini bulevar koji silazi sa Varadinskog mosta i uliva se u današnje ulice Modene i Žarka Zrenjanina. U tom istom vremenu nastaje i kvart sa vilama koji okružuje današnju Galeriju Matice srpske⁵. Radi se o zaokruženim celinama, u intimnom dijalogu sa postojećom mrežom ulica, zahvaljujući izuzetnoj prilici da se gradi na prostoru koji je deo samog srca grada do tada neiskorišćenom zbog močvarne prirode tla.

U potrebi za prilagođavanje grada novostečenom statusu vidim glavni uzrok velikog urbanističkog i graditeljskog podviga koji obeležava istoriju Novog Sada u 20. veku, kako u monarhiji tako i u socijalizmu. Upravo

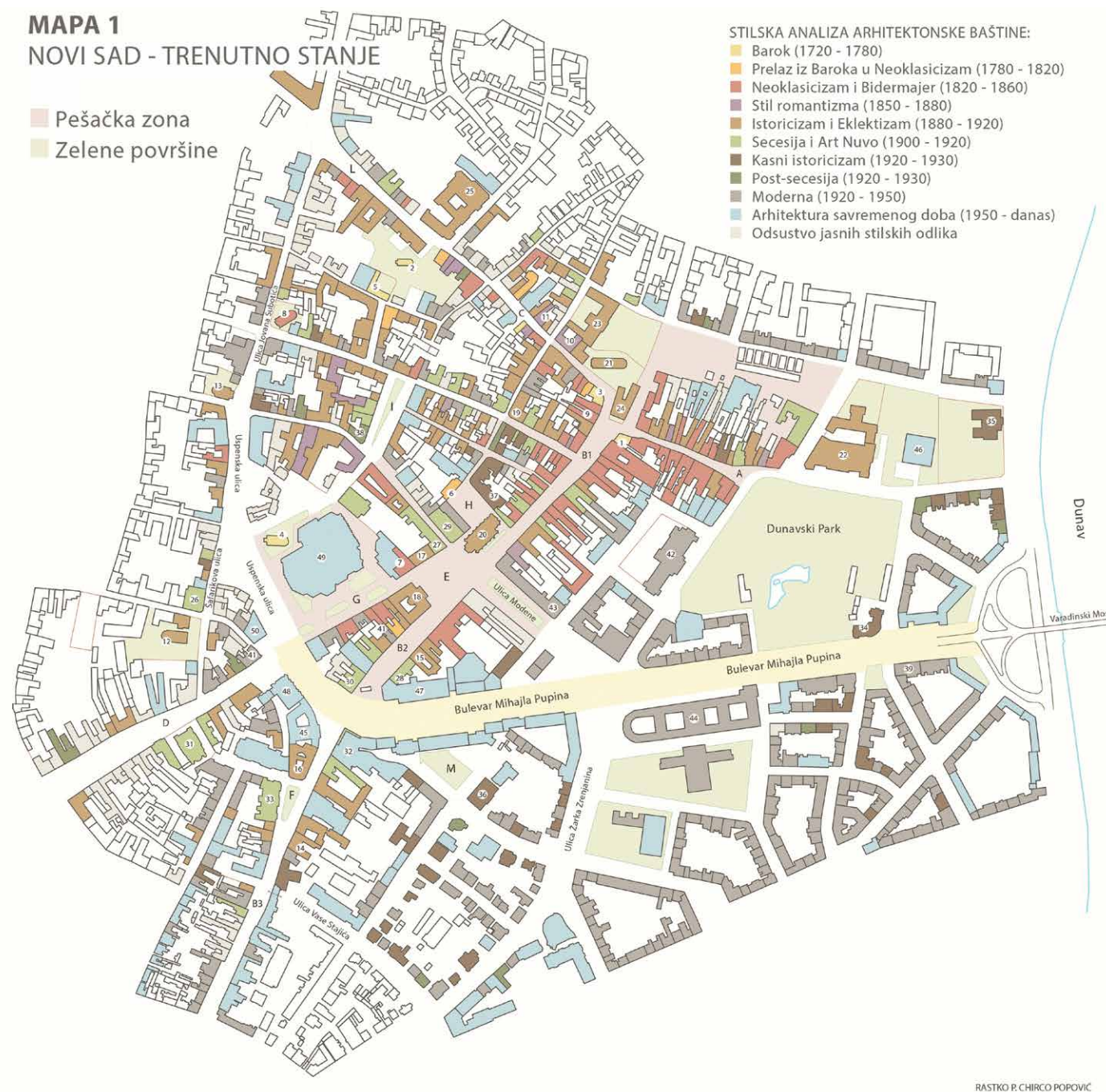
- 4 Branko Bešlić, "Istorija Novog Sada", *Umetnička topografija Novog Sada* (zbornik), 2014.
- 5 Donka Stančić, "Urbanizam i graditeljstvo", *Umetnička topografija Novog Sada* (zbornik), 2014.

MAPA 1 NOVI SAD - TRENUTNO STANJE

Pešačka zona
Zelene površine

STILSKA ANALIZA ARHITEKTONSKE BAŠTINE:

- Barok (1720 - 1780)
- Prelaz iz Baroka u Neoklasicizam (1780 - 1820)
- Neoklasicizam i Bidermajer (1820 - 1860)
- Stil romantizma (1850 - 1880)
- Istoricizam i Eklektizam (1880 - 1920)
- Secesija i Art Nuvo (1900 - 1920)
- Kasni istoricizam (1920 - 1930)
- Post-secesija (1920 - 1930)
- Moderna (1920 - 1950)
- Arhitektura savremenog doba (1950 - danas)
- Odsustvo jasnih stilskih odlika

u nastajanju naglašene tenzije između onoga što jeste i onoga što treba da bude (Sein und Sollen), prepoznajem pomenuti element prekida. Povrh toga, mikro-realnost i makro-realnost se susreću, i nagli preokret u istoriji grada poklapa se sa ključnim promenama u arhitekturi i urbanizmu međuratnog perioda. Nagla promena statusa Novog Sada kao i daleko zahtevnije

prostorne potrebe, poklapaju se sa pojavom revolucionarnih pristupa poput funkcionalizama i moderne u polju arhitekture i opisane koncepcije linearnog i ortogonalnog grada u polju urbanizma.

Upravo pitomac samog Le Corbusiera, formiran u duhu ortogonalnog grada, sarajevski neimar Juraj Najdhart, pred sam Drugi svetski rat dobija zadatak da izradi regulacioni plan Novog Sada. U tom projektu, predatom 1941. godine, postojeći bulevar biva produžen prema zapadu, probijanjem starog jezgra,

Urbanizam

i kao pravac zapad-istok (*decumanus*) ukršta se sa potpuno novom arterijom, koji je zamišljen kao pravac sever-jug (*cardo*). Substitucija izvornog radijalnog oblika u korist teorijski koncipirane ortogonalne šeme koju predviđa Najdhartov plan, nastao u kontekstu monarhističke Jugoslavije, kasnije biva sprovedena u praksu za vreme socijalizma.⁶ Međutim, pri realizaciji datog plana, izvršene su značajne izmene koje odstupaju od ideje ortogonalnog grada, ali čiji karakter jednako odražava radikalnu prirodu Najdhartove vizije, u smislu njenog destruktivnog uticaja na postojeće tkivo jezgra.

Iz tog razloga pomenuti element prekida vidim kao artikulisan u dva vremenska momenata: za nagli uspon grada ključna 1918. godina, i 1941. godina, kada je usvojen Najdhartov plan. Gradske četvrti nastale u međuratnom periodu su prelazni pojas između istorijskog jezgra i periferije, koje zbog svoje lokacije u praksi tretiram kao deo jezgra (videti grafičke prikaze). Ako je opisani period faza u kojoj treba prepoznati poreklo disproporcije između malog jezgra i daleko širih periferija, ta disproporcija se realizuje i razvija upravo u narednim decenijama, odnosno u drugoj polovini 20. veka. Drugi veliki talas migracija sledi u vreme posleratnog oporavaka, kada grad postaje centar Autonomne pokrajine Vojvodine, dok treći trenutak naglog rasta jeste period građanskog rata devedesetih godina.⁷

Odnos između dimenzija tako definisanog jezgra Novog Sada i ukupnog broja stanovnika grada, je oko 0,043 km² na 10.000 stanovnika.⁸ Isti odnos u gradovima sličnog broja stanovnika, koji se na zvaničnom stajtu Evropske komisije pojavljuju kao primeri visokog kvaliteta života, Ljubljana (Slovenija) i Bolonja (Italija), je oko 0,083 i oko 0,110. U pitanju su dakle više nego duplo veća jezgra. Povrh toga, u slučaju Novog Sada treba držati na umu da je percepcija jezgra u praksi znatno manja, zbog visokog stepena dezartikulacije prostora koja je proistekla iz urbanističkog delovanja druge polovine 20. veka.

Povređeni integritet

Upravo ovaj aspekt - povređeni integritet - predstavlja drugi ključni problem koji sam prepoznao u novosadskom jezgru. Naime, šezdesetih godina prošlog veka, bulevar biva produžen do mesta današnje glavne Pošte, i na toj visini rotiran u pravcu severa; zatim kroz Uspensku ulicu povezan sa izuzetno uskom ulicom Jovana Subotića, za koju je predviđeno proširenje, nikad sprovedeno. Druga glavna arterija Najdhartovog plana (*cardo*) međutim biva realizovana i danas postoji kao veza između Mosta Slobode i Železničke stanice.⁹ U pitanju je naizgled šizofreno rešenje koje delom sprovodi Najdhartovu viziju, gradnjom Bulevara Oslobođenja, dok je istovremeno odbacuje odstupajući od ukrštanja datog pravca sa njemu upravim Bulevarom Mihajla Pupina (tada Maršala Tita). Rezultat je hibridno rešenje između ortogonalnog modela i stvaranja ringa, venca, koji bi kružio oko

jezgra i skupljao saobraćaj, što je tipični element radijalnog modela. Međutim, tako ostvaren ring, odnosno deo ringa, koji prolazi svega nekoliko stotina metara od samog Trga Slobode, seče i cepa staro jezgro umesto da ga zaokružuje. Prilikom rotacije bulevara, dodeljena je neprirodna širina Uspenskoj ulici i najintenzivniji saobraćaj doveden do samih vrata izuzetno dragocene Uspenske crkve. Prekinut je dugovekovni kontinuitet između Železničke ulice i arterije koju čine Zmaj Jovina i Ulica Kralja Aleksandra, kao i kontinuitet same Jevrejske ulice. Izuzetno vredan prostor Trga Mladenaca, uključujući i Sinagogu, ostaje odsečen od ostalih delova jezgra. Deo Jevrejske ulice bliži Trgu Slobode će kasnije biti uništen gradnjom Srpskog narodnog pozorišta. Upravo gradnja SNP-a jeste druga velika intervencija koja je narušila integritet postojećeg tkiva. Okruženje Uspenske crkve biva devastirano, barokna porta i bivše groblje poništeni, a pomenuti niz fasada u Jevrejskoj ulici nestaje.¹⁰

Za razliku od ostvarenja međuratnog doba, urbanističke intervencije druge polovine 20. veka imaju za glavnu odliku upravo nedovršenost. Proces izmene izvorne osnove grada, bilo u pravcu ortogonalne koncepcije ili sprovođenjem ekstremno uskog ringa, nije doveden do kraja i ukazuje se kao otvorena rana, koja ostaje u nasledstvo budućim generacijama. Najznačajniji simbol te otvorene rane jeste kalkanski zid verovatno najfinijeg ostvarenja Secesije u gradu: Menratove palate.

U 2021. godini, sudbinska tenzija između onoga što jeste i onoga što bi trebalo da bude, još uvek nije prevaziđena. Naprotiv, upravo nasledstvo intervencija koje su nastojale da prevaziđu opisani jaz jesu glavne prepreke na putu da se on savlada. Grad koji ima naglašene evropske ambicije, i koji je drugi po važnosti u državi, pruža dramatično

⁶ Ibidem.

⁷ B. Bešlin, "Istorija Novog Sada", 2014.

⁸ Navedene površine jezgra Novog Sada, Ljubljane i Bolonje su rezultat ličnog merenja.

⁹ Aleksandar Stanojlović, *Bulevar Mihajla Pupina - od radijalnog ka ortogonalnom gradu*, DaNS; časopis, br. 52, Novi Sad: DaNS, 2005.

¹⁰ Donka Stančić, "Urbanizam i graditeljstvo", 2014.

neumesne slike kakvo je okruženje Uspenske crkve ili nedovršena strana bloka iza Gradske kuće. Jasno je da rešenje ne može biti dalje uništavanje arhitektonske baštine kako je urađeno 2017. godine gradnjom Palate Pupin na mestu bivše zgrade Komunalne Banke. Da li sudbina tog objekta, koji je ujedno i poslednjii arhitektonski trag postojanja

novosadske Jermenske zajednice¹¹, čeka i samu Menratovu Palatu? U Novog Sada kao evropske prestonice kulture 2022. ovde izneta razmišljaja dobijaju još veću aktuelnost.

¹¹ Zgrada koja je bila poznata kao sedište Komunalne Banke i koja je srušena za vreme gradnje Pupinove Palate, nastala je 1911. godine, uz samu Jermensku crkvu, kao sedište Jermenske verske zajednice.

Mogućnost preporoda

Kako izlečiti povređeni grad? Kako prevazići tendenciju gušenja gradskog jezgra? Kako povratiti integritet izgubljen u drugoj polovini 20. veka i pritom vrednovati arhitektonsku baštinu istog perioda (Stoteks, Nork...)? To su pitanja koja bi trebala urgentno da budu adresirana zarad iznalaženja projekta za preporod gradskog jezgra. Ovaj rad jednostavno želi da bude apel na struku i građane, da potakne dalja razmišljanja i podstakne razvoj dugoročne vizije.

Krpljenje rana nije rešenje, potrebna je hrabrost da se zamisli još jedna faza intervencija koje bi menjale oblik samog tkiva, ali ovoga puta u restauratorskom duhu: vraćajući izgubljene vrednosti uz poštovanje novostečenih. Novi Sad je svojevremeno imao urbaniste koji su razmišljali o njegovom daljem razvoju u terminima izvornog radijalnog modela to jest postovanja stare mreže ulica. Rudolf Stesel, 1908. godine, predstavlja plan koji predviđa artikulaciju ringa oko grada koji bi delio postojeće tkivo od budućih periferija i dozvolio opstanak njegovog integriteta.¹² Inspirisan regulacionim planom Rudolfa Stesela, iznosim dva ključna predloga koje smatram nezaobilaznim koracima za strukturalno rešavanje opisanih problema:

1. Ukidanje saobraćaja u posleratnom delu Bulevara Mihajla Pupina i uspostavljanje javnog zelenila na tom prostoru. Dovršavanje bloka iza gradske kuće gradnjom objekta na bulevaru naspram fasade glavne Pošte.

Novo parterno uređenje tako preoblikovanog jezgra bi trebalo da istakne povraćeni kontinuitet između Trga Mladenaca i arterije koju čine Ulica Kralja Aleksandra i Zmaj Jovina, kao i povraćeni kontinuitet između Jevrejske ulice i današnjeg Pozorišnog trga. Na primer: popločavanje granitom prostora zatvorenog bulevara moglo bi biti presečeno popločavanjem kockama dveju njemu poprečnih arterija: Zmaj Jovina – Kralja Aleksandra – Trg Mladenaca, i Pozorišni Trg – Jevrejska ulica. Realizacijom ovog predloga dobio bi se dragocen prostor za pešake, svojevrsna galerija na otvorenom arhitekture doba socijalizma (za šta je neophodno vraćanje prvobitnog izgleda zdanju Norka uklanjanjem obloge fasade koja narušava autentičnost dela). Pošto bi podzemni prolaz izgubio svoju svrhu, uklanjanjem njegovih izlaza a prilikom paternog uređenja mogla bi se ucrtati u tlo osnova izubljene Jermenske crkve. Ispod tako preuređenog prostora bivšeg bulevara, bilo bi moguće smestiti podzemnu garažu veoma značajnih dimenzija, čime bi se problem parkinga u centru efikasno rešio.

2. Ukidanje saobraćaja u Uspenskoj i delu Jevrejske ulice do Šafarikove u svrhu uspostavljanja velike zelene površine oko Uspenske crkve i SNP-a, čime bi se restaurirao volumen bloka nestalog širenjem Uspenske ulice i gradnjom SNP-a.

Smatram da je upravo uspostavljanje parka idealno rešenje za neumesnu sliku koja okružuje Uspensku crkvu. Uprkos svim dosadašnjim urbanističkim intervencijama, nijedan veći park nije realizovan u jezgru Novog Sada od

¹² Donka Stančić, "Urbanizam i graditeljstvo", 2014.

kada je, na samom početku 20. veka, nastao Dunavski park. Istovremeno bi Uspenska crkva, jedan od najdragocenijih hramova grada, napokon dobila prikladan kontekst.

Pored ovih predloga, usko vezanih za dva ključna problema koja sam izneo u analizi, maturski rad se delom bavio i pitanjem onih prostora jezgra čiji integritet je ostao sačuvan, ali koji su nažalost bili i ostali potcenjeni i neadekvatno tretirani. Kao i u slučaju koncepta povređenog integriteta, i ovaj problem predstavlja istovremeno formalno i funkcionalno pitanje: tretiranje tih prostora kao da su deo periferije dodatno smanjuje percepciju dimenzija gradskog jezgra. U pitanju su najpre Trifkovićeve trg, arhitektonski izuzetno vredan Trg Marije Trandafil, zeleni prostor koji okružuje Nikolajevsku crkvu, kao i centralne i izuzetno arhitektonski vredne ulice poput Grčkoškolske. Date prostore bi takođe trebalo ograničiti za saobraćaj, urediti ih u smislu vrednovanja autentičnosti prostora, i raditi na njihovom oživljavanju.

Nakon svih opisanih intervencija, dimenzija pešačkog prostora grada bi narasla od trenutne površine od oko 4 km² na površinu od preko 8 km². Naravno, predložene izmene postavljaju pitanje rešavanja saobraćaja. Najpre treba reći da ukidanje saobraćaja ne mora uvek biti potpuno: površine namenjene pešacima koje su u grafičkom prikazu predstavljene crvenom bojom, mogle bi se deliti na prostore potpunog ukidanja i prostore strogo ograničenog saobraćaja. Bitan faktor je parterno uređenje, koje bi moglo biti izvedeno tako da se i prostori sa prisutnim (ograničenim) saobraćajem doživljavaju kao pešačka zona.

Nezavisno od predloženih izmena, problem saobraćaja u gradu svakako zahteva urgentno strukturalno rešenje jer je deo problema preopterećenja jezgra koje sam opisao u prvom delu teksta. Potrebno je razmišljati u pravcu uspostavljanja ringa koji Novi Sad nikada nije dobio, odnosno ortogonalnog venca koji bi uključivao bulevar Oslobođenja, Bulevar Cara Lazara, saobraćajnu arteriju uz kej, i produženi Bulevar Jaše Tomića.

Jevrejska ulica predstavlja takodje delikatno pitanje. Predloženim izmenama prešla bi od saobraćaja na četiri trake, u potezu između Šafarikove i Gajeve ulice, na samo dve trake koje bi se ulivale u Šafarikovu nakon njenog mogućeg proširenja. Upravo bi to bila prilika za preporod Jevrejske ulice koja je imala toliko bitnu ulogu u razvoju građanske kulture Novog Sada. Već postojeće zelenilo bi se moglo razviti i trotoari znatno proširiti. Mogući program restauracije postojećih i izgradnje novih objekata potpuno bi preobličio neumesan izgled brojnih fasada a monumentalni kompleks Sinagoge konačno bi dobio dostojan kontekst.

Za kraj, podsećam da je Petrovaradinsko podgrađe takođe deo istorijskog srca Novog Sada. Preporod gradskog jezgra mora uključivati obećano izmeštanje saobraćaj u Podgrađu čije kašnjenje dramatično poništava dosada urađene restauracije fasada. Uz to bi se mogla izvesti i rekonstrukcija Varadinskog mosta, čiji izgled i funkcionalnost rečito upućuju na njegov privremeni karakter. Novi most bi ostao otvoren za (ograničen) saobraćaj, ali bi bio projektovan sa posebnom pažnjom spram doživljaja pešaka.

tekst i projekat:
Aleksandar Stanojlović

Automobilski ili pešački grad?

Predlog za rehabilitaciju prekinutih glavnih arterija centra Novog Sada

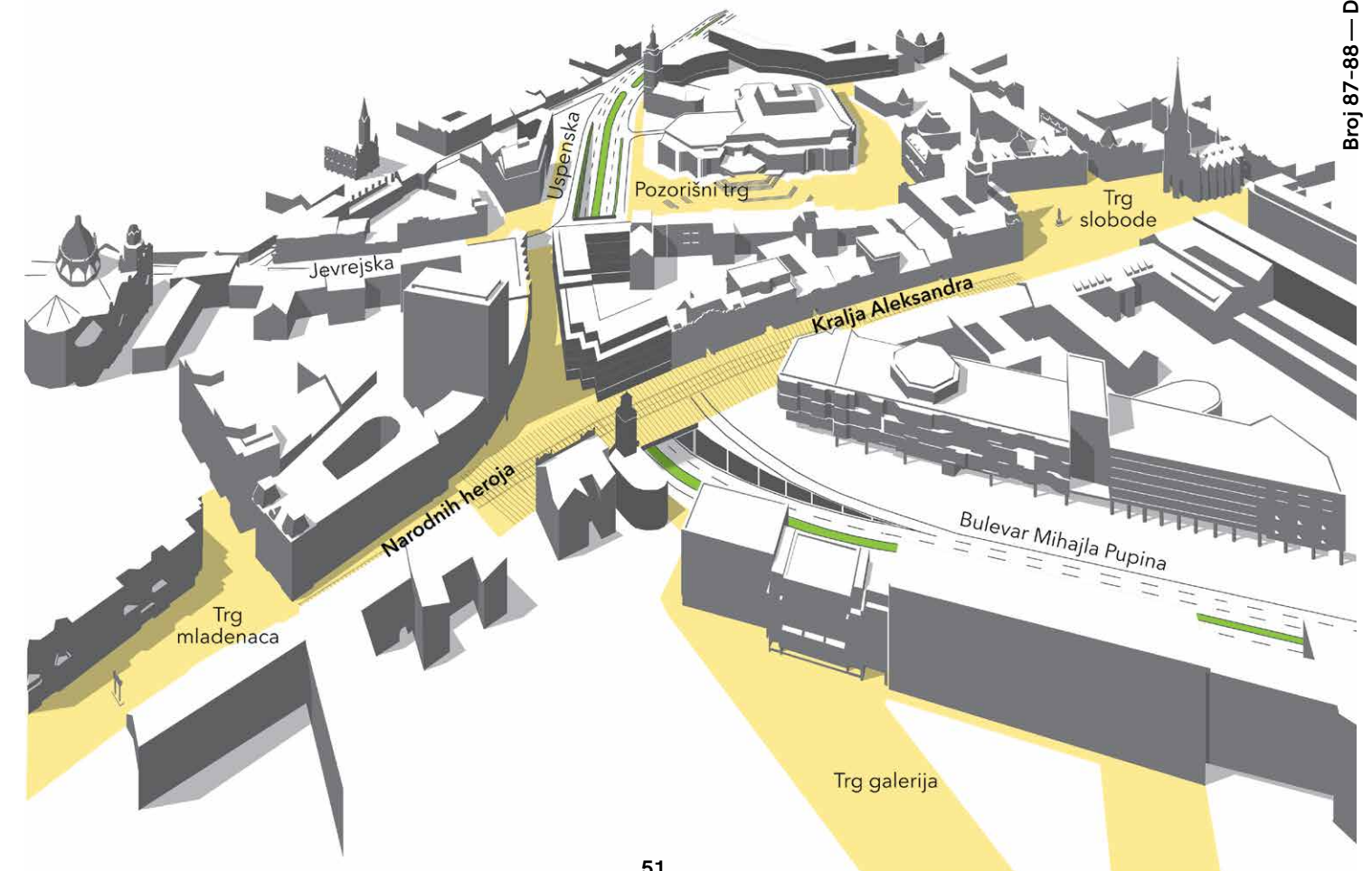
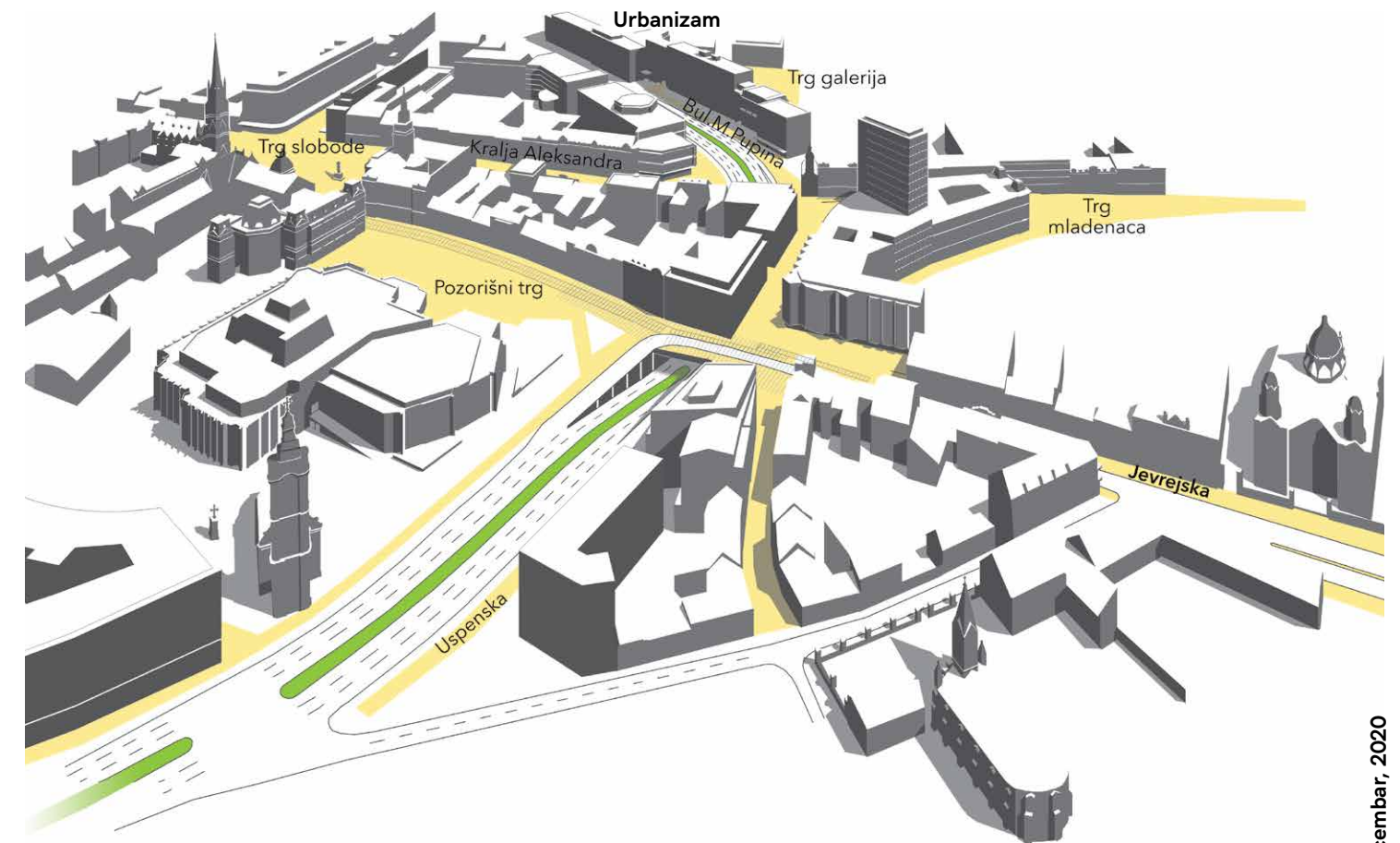
Pre šezdeset godina kroz staro gradsko tkivo u Novom Sadu je probijen Bulevar Mihajla Pupina (tada Maršala Tita). Međutim, do danas nije postao „glavna gradska ulica“, kao što je bio planirano. On je preuzeo ulogu dominantnog pravca za motorni saobraćaj u centru grada, ali je nasilno prekinuo funkcionalne veze i pešačke trajektorije radialnih pravaca od Trga slobode ka Jevrejskoj-Futoškoj i duž nekadašnje Gospodske ulice, danas Kralja Aleksandra i Narodnih heroja ka Železničkoj.

Odavno se centri evropskih gradova ne uređuju prema potrebama primarno automobilske, već pešačke, biciklističke i javnog gradskog saobraćaja. Sistemski su smanjeni ulasci stanovnika u centar automobilom, dok su postojeći tranzitni pravci premešteni ili denivelisani od istorijskih javnih prostora, posebno u zonama pored reka, duž kružnih ih venaca oko istorijskog centra, itd. Stoga je danas dobra prilika da se proveriti i preispita mogućnost reorganizacije javnih prostora u zoni ulica Jevrejske i Kralja Aleksandra-Narodnih heroja i predlože metodi rehabilitacije nasilno prekinutih gradskih sila u tim pravcima.

Za ovakvu intervenciju u Novom Sadu jedan od predloga je vraćanje radialnih pešačkih i drugih vidova kretanja na istorijsku trasu duž ulica Jevrejske i bivše Gospodske (Kralja Aleksandra-Narodnih heroja) i denivelisanje motornog saobraćaja Bulevara Mihajla Pupina u tunel ispod današnje trase. Ovim bi bilo omogućeno kontinualno kretanje između Trga slobode i zapadnih delova grada. Rehabilitacija ove dve ulice bi povezala javne prostore ovog danas razgrađenog dela centra, povratila prekinute veze između podeljenih delova grada i prostorno i funkcionalno integrisala prostore gradskih trgova, Trga galerija, Trga mladenaca sa Trgom slobode i Pozorišnim trgom u jedinstvenu pešačku ili zonu sa integrisanim saobraćajem. Izgradnja dva poslovna objekta velike tržišne vrednosti na izuzetnoj lokaciji bi imala ekonomsku opravdanost, vratila bi prekinute regulacione linije u obe ulice i ekonomski aktivirala umrtvljena prizemlja. U zonama

iznad tunelskih portala formirale bi se dve atraktivne „terase“, sa vizurama prema Varadinskom mostu i prema Uspenskoj crkvi. Ova intervencija bi otvorila mogućnost restitucije Jermenske crkve, preoblikovala nedovršeni postmodernistički objekat Poštanske štedionice i rešila problem slobodnog kalkana Menratove palate.

Ovaj idejni projekat je kao poseban prilog predstavljen na urbanističko-arhitektonskom konkursu za idejno rešenje Trga slobode, Pozorišnog trga, Modene i okolnih prostora u Novom Sadu, 2018. godine, u sklopu rada pod šifrom EOJ378, autora Aleksandra Stanojlovića, Nemanje Vujića i Save Ristića.

tekst:
Frane Dumandžić
Arhitekta i urbanista iz
Splita,
živi i radi u Zagrebu

foto:
Edi Dumandžić

Atavističko planiranje

Kratki vodič kroz planiranje u Hrvatskoj

Urbanizam

Atavizam (lat. atavus, dosl. predak) je pojam koji označava sličnost s precima – nasljeđe osobina svojih predaka. U evoluciji atavizmi su tragovi davnih svojstava, koja se povremeno javljaju kod rijetkih suvremenika. U društvenim znanostima, atavizam je socijalna tendencija – npr ljudi u moderno doba vraćaju se načinima razmišljanja i djelovanja bivšeg vremena. (sh. wikipedia.org)

Termin „planiranje“ možda je najbolji primjer polisemije u našem jeziku. Koga god pitate što je planiranje i što pod tim podrazumijeva, dobit ćete drugačiji odgovor i mišljenje. Ako pak pojmu „planiranje“ dodate pridjev „urbanističko“ dobijete pravi povijesno-sociološko-ekonomski ćušpajz mišljenja, stavova i krivih činjenica na koje nisu imuni ni najobrazovaniji među nama. Nevjerojatno je i koliko se očekuje od tog pojma. Jedni bi pomoću prostornog plana upravljali svim mogućim aspektima života grada „peglašajući“ pojave koji se njima ne sviđaju poput gentrifikacije, preizgrađenosti i nedostatka javne namjene; dok bi drugi htjeli da im omogući aktivnosti koje upravo stvaraju gore navedene pojave. Iako sasvim različitih potreba, i jedni i drugi se pozivaju kako planovi i služe da ispune baš one njihove želje jer ih oni i plaćaju. Uglavnom su na riječ planiranje svima njima prve konotacije neka bivša vremena. Ovisno s kim razgovarate, jednima će ta konotacija probuditi pozitivne emocije (čak i ako ta vremena nisu doživjeli); dok će drugima probuditi negativne emocije (čak ako su u tim vremenima dobro živjeli). Na početku i koncu svega, kao i svugdje na brdovitom Balkanu, nalazi se majka politika.

Uzroci atavizma

Povijest prostornog planiranja gotovo da u potpunosti korelira s povijesti diktatura. Nebrojene velmože su bez puno pitanja rušili ulice i četvrti te kroz tkiva gradova povlačili ravne brazde avenija preko kojih se društvo pod njihovim vodstvom trebalo osloboditi okova onog prethodnog diktatora i zakoračiti u bolju budućnost... uglavnom pod kakvim slavlukom s njihovim imenom i likom. Od Mileta i Perzopolisa, preko Rima, Pariza, pa sve do Berlina i Bukurešta, diktatori su gradili vrlj novi svijet u kojem će svi živjeti po njihovim mjerilima ispravnog življenja. U jednostavnim i bazičnim ekonomijama mogli su sami definirati namjene zemljišta i cijene dobara, upravljati riznicom i otimati raji kad im se riznica isprazni. Da bi ostavili trajni pečat na Zemlji, nisu prezali ni za čim. I činjenica je da su im prvi saveznici u građenju novih svjetova upravo bili arhitekti-urbanisti. Ti arhitekti su relativno odriješeni ruku svojim moćnim investitorima planirali gradove nalazeći se pritom i sami na izuzetnoj poziciji moći. Bez puno briga oko prijedloga svojih ideja, prava građana, cijene izvedbe, pa i reperkusija na živote, gradili su nošeni vlastitim načelima. Oni s lošijim načelima su zaboravljeni, a njihove ostavštine srušene ili transformirane, dok su oni s boljima ušli u naše udžbenike i pritom naučili buduće generacije da je planiranje prostora moguće isključivo iz pozicije moći. I ta je pozicija moći, vrijeme će pokazati, postala najveći atavizam i tiha patnja naših urbanista koji su jednu nevjerojatno važnu struku učinili u potpunosti jalovom.

U nedostatku diktatora dobar dio naše struke zapeo je sa starim metodama planiranja žaleći za bivšim vremenima i alatima koje je to vrijeme nosilo. Umjesto da su se redefinirali i prilagodili novim izazovima i problemima kojih je s godinama sve više i više, planeri su ostali zakočeni u nostalgiji za nekom boljom prošlošću. Činjenica je kako je dobar dio našeg prostora isplaniran u vremenu bivše Jugoslavije i kako smo imali sreću da je velik broj tih planova i njihovih fizičkih provedbi bio izrazito humaniziran s obzirom na okolnosti nastajanja. Nakon krvavog rata, mlada država imala je sreću u nesreći biti *tabula rasa* te kroz načela svoje ideologije bratstva i jedinstva, koja je nosila i nemali dio entuzijazma, izgraditi novo društvo. Novu je zemlju trebalo prije svega obnoviti i upravo tim urbanim revitalizacijama udareni su temelji mapiranja prostora kao inicijalnog koraka urbanističkog planiranja. Zatim je te gradove trebalo infrastrukturno povezati, društvo industrijalizirati i donedavne seljake naseliti u nove gradove. Da bi novonastali plebejci pak postali građani trebalo im je obrazovanja, kulture, ali i dobrano indoktrinacije. Za sve te aktivnosti trebale su zgrade u kojima bi novi doseljenici živjeli, radili i plandovali. Slučajnost je htjela da se u kadrovima zaduženima za izgradnju tih objekata nađu stručnjaci, nerijetko školovani diljem Europe, koji su postavili kanone i načela struke od kojih neka s pravom možemo slijediti i danas. Po prvi puta u dugo vremena, društvo smo izgradili „mi sami“ a ne neki prosvjećeni okupatori i s pravom se ponosili na to. U tom polustoljetnom periodu gradovi su višestruko narasli te je gotovo svaki veći grad dobio svoju inkarnaciju „Novog“ koji je negdje primao i veći broj stanovnika od originalnoga. Konkretno moj rodni grad, Split, se upeterostručio po broju stanovnika formirajući drugu i treću inačicu grada, pa čak i započevajući četvrtu. Ta treća inkarnacija, famozni Split 3, valjda je najpoznatiji rajon nove Europe kojeg su proučavale i pohodile tisuće stručnjaka učeći se na modernizmu oblikovanom u mjerilu čovjeka. Split 3 izrodio je tlocrte na kojemu su stasale generacije arhitekata i planera, a neki od njegovih autora postali su prvi regionalni *starchitecti*. Za osmišljavanje svih tih novih gradova organizirani su (nerijetko internacionalni) natječaji kako bi se kroz kompeticiju došlo do najboljeg rješenja. Veliki interdisciplinarni instituti i državni biro slobodno su gradili kvartove za novo stanovništvo, a sve na načelima struke za koju su tada smatrali kako je najbolja. Društvo je napredovalo balansirajući između istoka i zapada, u nekom ekvilibriraju između kapitalizma i socijalizma misleći pritom kako je taj balans nenarušiv. Međutim, realnost je zakucala na vrata kad je diktator koji je bio jezičac na toj vagi otišao na vječna lovišta i polagano ali sigurno tranzicija je bila na vidiku. Da će ona za prostor biti toliko bolna, gotovo nitko nije mogao ni zamisliti.

Odgođena tranzicija

Dvedesetih je politika, pa posljedično i struka, morala naizgled raskinuti sa svim što je imalo veze s bivšom državom. Na žalost, raskinula je sa svim dobrim: temeljitim, odgovornim i stratejskim promišljanjem prostora; ali je zato zadržala ono loše: centraliziranu moć u političkim strukturama. Neki od tih političara vidjeli su priliku u privatizaciji i na brzinu se maskirali u privrednike. Pola dana su pisali zakone i gasili kombinata a drugu polovicu dana zaobilazili te iste zakone i za siću kupovali te iste kombinata. Po principu „kadija te tuži, kadija ti sudi“ opustošili su sve ono što smo pola stoljeća marljivo gradili. *Fejkajući* tranziciju, u

regionalnom vokabularu zauvijek su zagadili jednu riječ: privatno. Idućih trideset godina, svako spominjanje privatnog u strukovnim kuloarima smatrat će se blasfemijom i uzrokom svih problema u prostoru, a idealno stanje za rješavanje tih prostornih problema smatrat se uvjeti u kojima to privatno nije postojalo. Posljedično, sve struke koje se bave planiranjem i izgradnjom dobit će stanoviti pomak ulijevo, nudeći kao lijek za novonastali kaos u prostoru još više planova, još više regulacija i još veću kontrolu. Povoda će im dati isti oni plebejci koji su gašenjem institucija koje su se bavile produkcijom prostora, ostavljeni da se sami pobrinu o njemu, iz nehaja favelizirali teritorij oko sebe. Politika je zažmirila zbog glasova, a struka zbog kruha.

Lijevi pomak

U pokušaju ispravljanja krive Drine i žaleći za negdašnjom moći, struka je iz godine u godinu uvela nove zakone i pravilnike, nove planove i regulacije kako bi zaustavila stihijsku gradnju i regulirala megalomanske želje koje su pojavom globalnog turizma počeli nicati k'o gljive poslije kiše. Nekada cjeloviti prostor sada se usitnio u mozaik malih privatnih parcela svaka sa svojim vlasnikom, dočim je mjerilo planova ostalo jednako veliko i sporo. I sada, dok nove tehnologije galopiraju i ekonomija se abnormalno brzo mijenja, planiranje se još gleda kao bojanje namjene na papiru u šest isprintanih primjeraka, nepromjenjivih poput svetog pisma. S druge strane, od trenutka kada je pokrenuta odluka o izradi tog plana, dok se taj isti plan donese vaš mobitel je zastario, firma koja ga je proizvela više ne postoji i gradska vlast se promijenila te u tajnosti planira izmjenu i dopunu istog tog plana koji još nije niti usvojen, sve kako bi vratila usluge onima koji su ih doveli na vlast. Planovi i zakoni su danas postali nejasni čušpajz pravila ponašanja koji nekako uvijek idu u prilog onima dubljeg džepa. Nejasnim i strogim regulacijama dovelo se do monstruozne birokracije koja pogoduje samo najumreženijima i najbogatijima koji korupcijom mogu prokrčiti to šipražje članaka, stavaka i pravilnika, dok smo mi ostali smrtnici osuđeni graditi jedne te iste „frižidere“ da bismo bili sigurni kako će ispuniti imbecilne urbanističke uvjete. U želji da se prostor zaštiti, stvoreno je okruženje gdje kolege u javnom sektoru imaju moć malih diktatora ali zato nikakvu odgovornost, dok oni u privatnom moraju svojom stručnošću garantirati izvedivost neke kuće, a ne mogu. I onda, u takvoj birokratskoj močvari svojstvenoj samo Hrvatskoj, civilni sektor i intelektualci kao rješenje nude – još više regulacija i planova jer privatni kapital uništava prostor (?).

U državi u kojoj nema 20 hektara slobodnog prostora a da nije vezano izradom bar dva plana (!) i hrpom nekompetentnih referenata kao tumača tih planova, akademska zajednica složno traži još planova i još institucija kako bi se tobože sredio nered. Jer baš bi taj plan pomirio sve neusklađenosti i baš bi ta institucija bila sačinjena od kompetentnih ljudi. Po mogućnosti njih.

Umjesto toga, planovi bi se trebali baviti prostornim aspektom kojeg im samo ime nalaže, a to je da planiraju ono što je u javnom vlasništvu i interesu. Naši se planeri bave ograničavanjem gradnje i kontroliranjem namjena na privatnim česticama, pritom opsesirajući oko korištenja, definicija suterena i podruma, nagiba kosih krovova te veličina i materijala prozora.

I dok gospodarska namjena ima jedno 10 inačica od kojih svaka ima različita pravila gradnje, u 30 godina nismo uspjeli izmisliti namjenu za trg.

Valjda iz istog razloga jednako toliko godina nismo ni izgradili nijedan novi. Infrastruktura je tako postala poput nekog neželjenog djeteta, a zapravo se radi o najbitnijoj okosnici urbanog razvoja. Ne mislim pritom samo na vodovod, odvodnju i struju, nego na već spomenute nove trgove koji će generirati *genius locii*, vrlo jednostavne biciklističke staze, pješačke ulice i autobusne postaje koji su nevjerojatno moćan generator prijeko potrebnog urbanog života. Iz kojeg smo razloga odlučili nasilno planirati tuđu imovinu te regulirati gradnju gdje za to nema opravdanih razloga, a pritom ne razvijati javna dobra u kolektivnom vlasništvu, meni do danas ostaje enigma.

Ni u komšije nije trava zelenija

U zadnjih 10-ak godina kroz globalni urbanistički diskurs prodefiliralo je sijaset trendova: od *smart city* i *smart village*, *resilient communities*, *equitable cities*, do *inclusive planning* i *planning for equality*, te meni „omiljenog“ *degrowth*... svaki od njih pokušava redefinirati ulogu urbanista i njegovo područje djelovanja, pritom lažno dajući moć zakonskom aktu ili urbanoj intervenciji da riješi ozbiljne sociološke i ekonomske probleme svijeta. Svi ti „veliki termini“, koji zapravo ne znače ništa, mogu

se svesti na jedan zajednički nazivnik: izbjegavanje odgovornosti. U dobu kada je izgradnja izjednačena s devastacijom, arhitekti i urbanisti se svim silama trude pobjeći iz sve manje popularne struke te alatima o kojima ne znaju ništa rješavati kompleksne probleme u domenama u kojima nisu školovani. Iz tog su razloga odlučili da prostornim planom mogu riješiti pitanja rasne nejednakosti u nekoj američkoj suburbiji, ali ne i koeficijente izgrađenosti u vlastitom kvartu. Napustili su egzaktnu tehničku znanost u vremenu kada je dostupnost podataka veća nego ikad kako bi se bavili spekulativnim populizmom. Pritom su iza sebe ostavili upražnjen prostor drugim strukama da iskažu kreativni naboj; pa je tako najrevolucionarniji vizionar javnog prijevoza zapravo proizvođač elektro automobila, ekonomski magnat je najutjecajni urbanistički izdavač, a najveća IT tvrtka najprecizniji izrađivač mapa. Ista ta tvrtka čak je išla toliko daleko da je otvorila vlastiti ured da osmisli čitav dio obale Toronta koju je kupila za masovnu izgradnju stanova i svojih ureda. Kako se tvrtka godinama više bavila spomenutim papazjanijama a manje infrastrukturom, projekt je neslavno propao.

Kada bih sve odgovornosti i obaveze jednog prostornog planera u Hrvatskoj danas morao derivirati na jednu jedinu rečenicu, ona bi glasila: izgradnja i upravljanje javnim površinama, te minimalna fizička regulacija gradnje na privatnim površinama. Iako ovo djeluje jako neambiciozno i krnje, problemi koji se nalaze u ovim domenama toliko su kompleksni i veliki da imamo dovoljno posla za idućih nekoliko generacija. I da se nekim slučajem bavimo samo spomenutim problemima, budućim generacijama ostavili

bi nemjerljivo manje kaosa u prostoru. Jasno, uloge arhitekata i urbanista u javnom životu puno su šire od ovdje navedenih, međutim potrebno je prvo napustiti atavističku ideju upravljanja svim segmentima jednog kompleksnog mehanizma kao što je grad da bismo se mogli njime baviti humanije od suhoparnih zakonskih akata. Parafrazirajući onu izreku o šumi i stablu: „mi od plana ne vidimo Prostor“.

—
priredila:
Maja Momirov

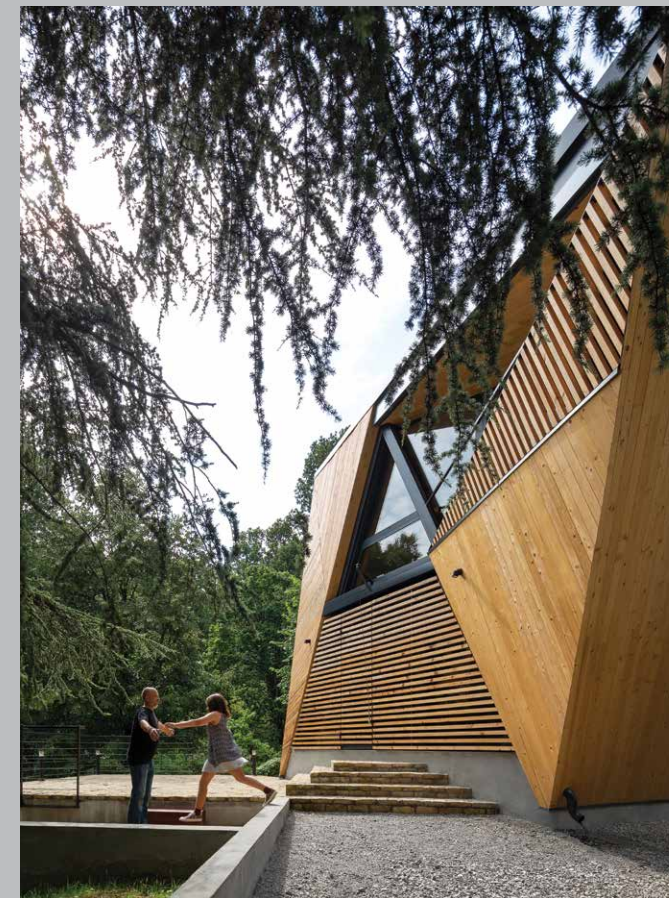
—
foto:
Relja Ivanić

ARHI ————— TEKTONSKA PRODUKCIJA

Kuće u prirodi

Godina 2020. je svakako intenzivirala potrebu za distanciranjem od grada, koncentracije ljudi, tokova kretanja i izgrađene sredine. Aktualizovanje teme boravka u prirodi, nosi sa sobom promišljanje našeg uticaja na nju. Shodno tome, u okviru arhitektonske produkcije, sagledaćemo tri projekta kuće za odmor i njihov odnos sa okruženjem u kojem su izgrađene.

Ten Studio realizovao je **Kuća na Avali (1)**, projekat koji je izazvao značajnu pažnju unutar arhitektonske profesije, a i u široj javnosti. Tema „staklene kuće“ dugo je prisutna u arhitektonskoj misli i produkciji, ali njena realizacija u kontekstu našeg okruženja svakako nije. Promišljen odnos koji ova kuća uspostavlja sa lokacijom je višeslojan. Osnovna prostorna organizacija bazirana je na četiri terase definisane rasterskom prostornom strukturom od čelika, oslonjenom na tri betonska postamenta. Uloga betonskih elemenata je različita, a njihovo pozicioniranje je precizno promišljeno u cilju optimalnog oslanjanja unutrašnjeg i spoljašnjeg čeličnog rama. Odizanjem strukture obezbeđen je kontinuitet terena, povezanost okružujuće prirode i centralnog atrijumskog prostora. Značajan aspekt projekta je svakako fleksibilnost, ostvarena sistemom pokretnih zidnih panela i tendi. Pored kontrole insolacije, provetravanja i temperature, ovaj fleksibilan sistem omogućava kontinuirano redefinisane zatvorenih i otvorenih prostora kuće. Kontinualni enterijer koji povezuje različite funkcionalne zone se preko otvorenih terasa nesmetano povezuje sa prirodnim okruženjem. Iako, kao nesvakidašnje rešenje za naše prostore, kuća deluje vizuelno upečatljivo, njena prozračnost ostvarena kroz dominantnu materijalizaciju vertikalnih ravni u staklu, integriše vizure u građenu strukturu i čini je nenametljivom. Pored vizuelno očiglednih karakteristika kroz koje kuća ostvaruje vezu sa okruženjem, pristup projektovanju koji se bazirao na optimalnosti konstrukcije i pristup gradnji kroz isključivu upotrebu lokalnih materijala i ljudstva takođe govori

2

o promišljenom odnosu autora ka lokaciji. Dejan Todorović u projektu **Porodične kuće na Kosmaju (2)** ostvaruje vezu sa lokalnim kontekstom kroz integraciju forme nekadašnje kuće na istoj lokaciji. Geometrija volumena generisana je umnožavanjem i smicanjem trougaone prizme arhetipskog dvovodnog krova, prilagođavajući se lokaciji i funkciji. Dobile kose ravni, u određenim zonama, referenciraju konture zimzelenog rastinja u neposrednom okruženju bogatom vegetacijom i bez izgrađenih susednih arhitektonskih struktura. Dvoetažni objekat, standardne funkcionalne organizacije, smešten je unutar jedinstvenog volumena od čeličnog skeleta obostrano obloženog čamovinom. Isti materijali dominiraju enterijerom: zidne i plafonske drvene obloge sa kontrastnim čeličnim elementima stepeništa, konstrukcije i okvira fasadnih otvora čija je pozicija i geometrija

3

integrirana sa geometrijom volumena kuće. Iako je **Kuća na reci (3)**, projekat biroa **Remorker**, realizovana pre nekoliko godina, smisleno je napraviti osvrt na ovu uspešnu realizaciju kuće u prirodi. Struktura u formi arhetipske kuće, izrađena od drvene konstrukcije i betonske ploče, izdignuta je od tla na betonskim stubovima i zidovima pomoćne prostorije u prizemlju. Izdizanjem objekta nije obezbeđen samo kontinuitet u terenu, već kako je kuća izgrađena na plavnom području, obezbeđen je kontinuitet dominantnog prirodnog elementa, reke Save. Izolovana lokacija područja rečne ade postaje sastavni deo reke u prolećnom periodu. Potpuna simetrija spoljašnjosti objekta napuštena je samo u elementima bočne fenestracije, dok je primarni fasadni otvor realizovan potpunom materijalizacijom frontalne fasade u staklu, ispred koje se razvija konzolna terasa kao produžetak rama kuće. Horizontalnost reke oslikava se u proporcijama izduženog linijskog objekta, dok pozicioniranje na stubovima uspostavlja vizuelni odnos sa vertikalnim visokim rastinjem dominantnim u plavnom području.

Kuća na Avali

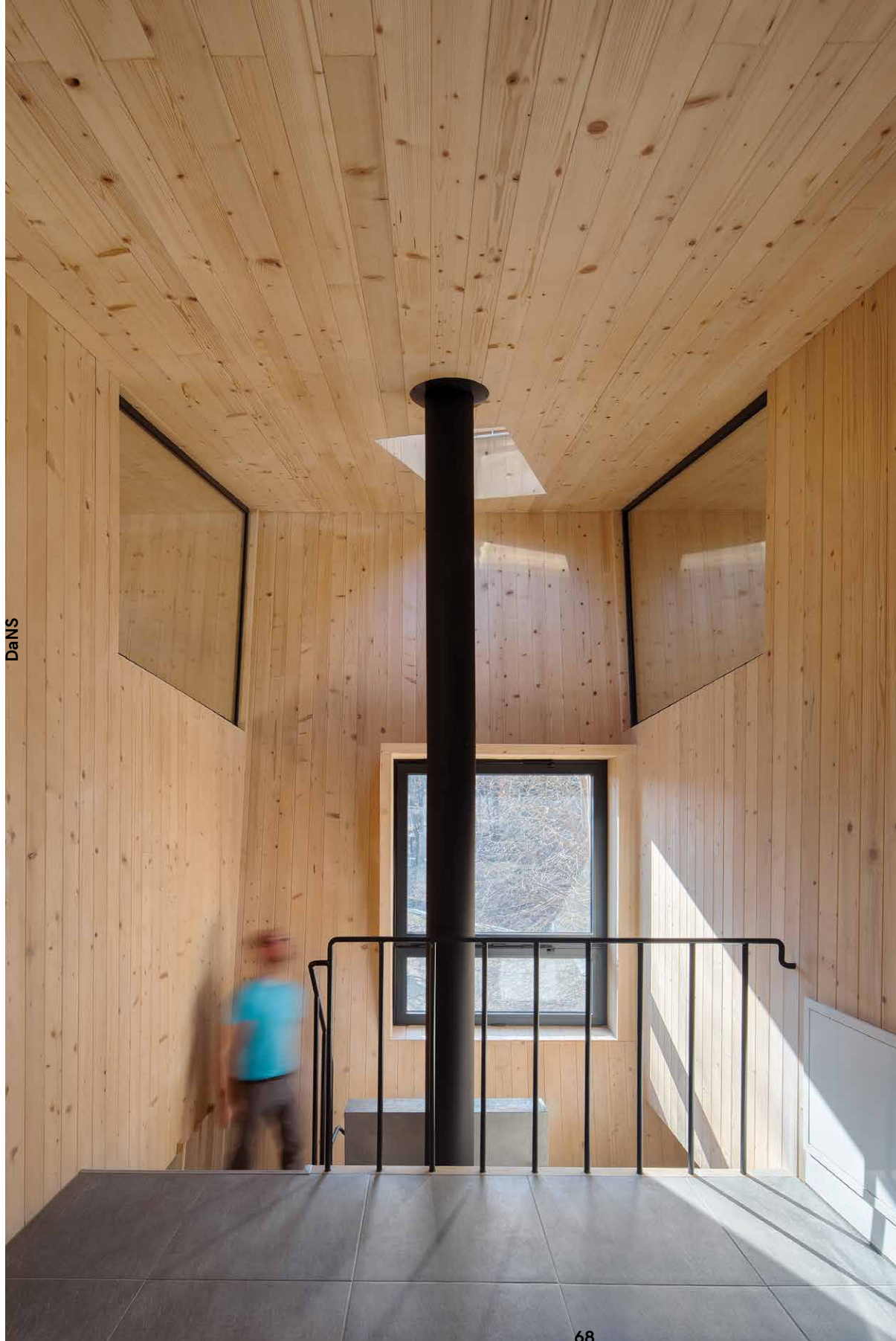
Autor: TEN Studio: Nemanja Zimonić, Ognjen Krašna, Jana Kulić i Miodrag Grbić
Saradnici: Neven Kostić
Klijent i izvođač: Zoran Spasojević
Lokacija: Avala, Srbija
Godina realizacije: 2020.

Porodična kuća na Kosmaju

Autor: Dejan Todorović
Saradnici: Vladimir Đorđević i Sanja Maksimović
Autor enterijera: Filip Rasković
Lokacija: Kosmaj, Srbija
Godina realizacije: 2020.

Kuća na reci

Autori: Remorker Architects: Milan Katić, Marko Korošec i Dušica Oparnica
Lokacija: Progar, Srbija
Godina realizacije: 2017.

Poslovni prostori u Vojvodini

Razmatranje arhitekture i dizajna poslovnih prostora u Srbiji najčešće se zasniva na prikazu realizacija projekata namenjenih radu firmi iz IT sektora. Specifični standardi industrije, odnos ka radu i socijalizaciji, rezultuju donekle standardizovanom artikulacijom prostora i vizuelnih identiteta. Za ovaj pregled arhitektonske produkcije sa namerom se udaljavamo od velikih gradskih sredina i centara IT industrije. Izabrani projekti suptilnim prostornim intervencijama ostvaruju promišljen odnos ka kontekstu lokacije i arhitektonskom nasleđu područja Vojvodine.

Poslovno proizvodna zgrada kompanije GPK (1) nalazi se u radnoj zoni Zrenjanina, okružena karakterističnim pejzažem banatske ravnice. Autori Ivan Urban i Sanja Urban integrišu ideju fabrike i kuće u jedinstven projekat. Ovaj pristup potiče od programske koncepcije objekta koji pored upravnog i proizvodnog dela sadrži i prostor za privremeni smeštaj u skladu sa željom investitora da prilikom posete boravi u samom objektu. Kompoziju čine dva primarna volumena: karakterističan horizontalni industrijski brod za smeštaj proizvodnje i vertikalna struktura poslovnog i smeštajnog dela koja predstavlja jasnu referencu na formu vojvođanske kuće. Veza između ova dva segmenta ostvarena je preko komunikacijskog koridora u nastavku ulazne zone objekta. Dualizam funkcije akcentovan je i kroz materijalizaciju. Noseća konstrukcija od prefabrikovanih armirano betonskih elemenata i čeličnih profila dvovodnog krova primarno je obložena belim panelima, dok su segmenti fasade obloženi dekorativnim keramičkim pločicama po uzoru na fasadne motive banatskih kuća 18. i 19. veka. Projekat

2

enterijera Kancelarije javnog beležnika Karanović (2) realizovan je unutar postojećeg objekta u Somboru. Autori, Studio AAAA, naglašavaju da je dizajn koncipiran tako da proizvede veštačku monumentalnost. Prostorno i vizuelno dominantan element ovog koncepta jeste plafon, dizajniran u formi svoda. Ovaj kontinualni element oslanja se na elemente postojeće prostorne strukture. Na ovaj način on u sebe integriše geometrijske nepravilnosti i instalacione sisteme, ostavljajući vizuelno čist prostor, čemu značajno doprinosi i sveobuhvatno sveden kolorit

3

i komplementarna materijalizacija. Element svoda nije samo monumentalan već i tradicionalan u kontekstu arhitektonskog nasleđa Vojvodine, što se može sagledati i u projektu enterijera Geo - EN Office (3), autora Nenada Nasifovića. Dominantan element i ovog projekta jeste tavanica koja povezuje sve funkcionalne zone u jedinstven prostor. Smešten u zgradi sa kraja 19. veka u Srbobranu, projekat u fokus stavlja temu integracije graditeljskog nasleđa u savremeni arhitektonski okvir. Karakteristična tavanica, izgrađena od opeke, u formi kontinualnog polukružnog (bačvastog) svoda, tipična je za arhitekturu austrougarskog područja. Izbor neutralanog kolorita elemenata enterijera i mobilijara povezuje radni prostor sa zonom svodom, dok izraženo glatke površine podnih i zidnih obloga stavljaju u fokus njegovu karakterističnu teksturu i likovni izraz.

Poslovno- proizvodni objekat GPK

Autori: Ivan Urban i Sanja Urban
Projektant: Servo Mihalj Inženjering DOO Zrenjanin
Lokacija: Zrenjanin, Srbija
Godina realizacije: 2020.

DaNS

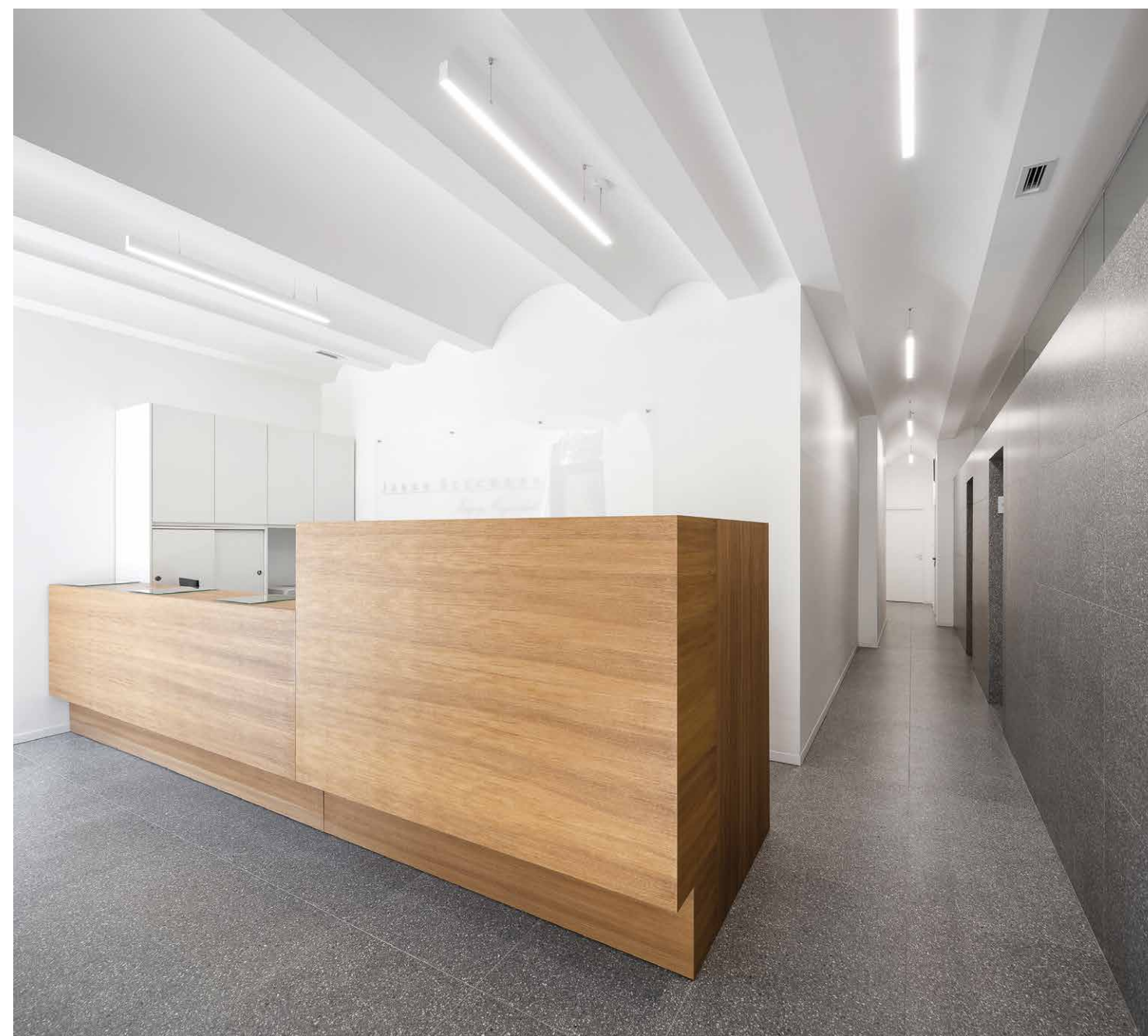

Broj 87-88 — Decembar, 2020

Kancelarija javnog beležnika Karanović

Autori: AAAA (Architects against acronyms abuse): Petar Pejović i Ivana Marjanović
Lokacija: Sombor, Srbija
Godina realizacije: 2020.

Geo-EN Office

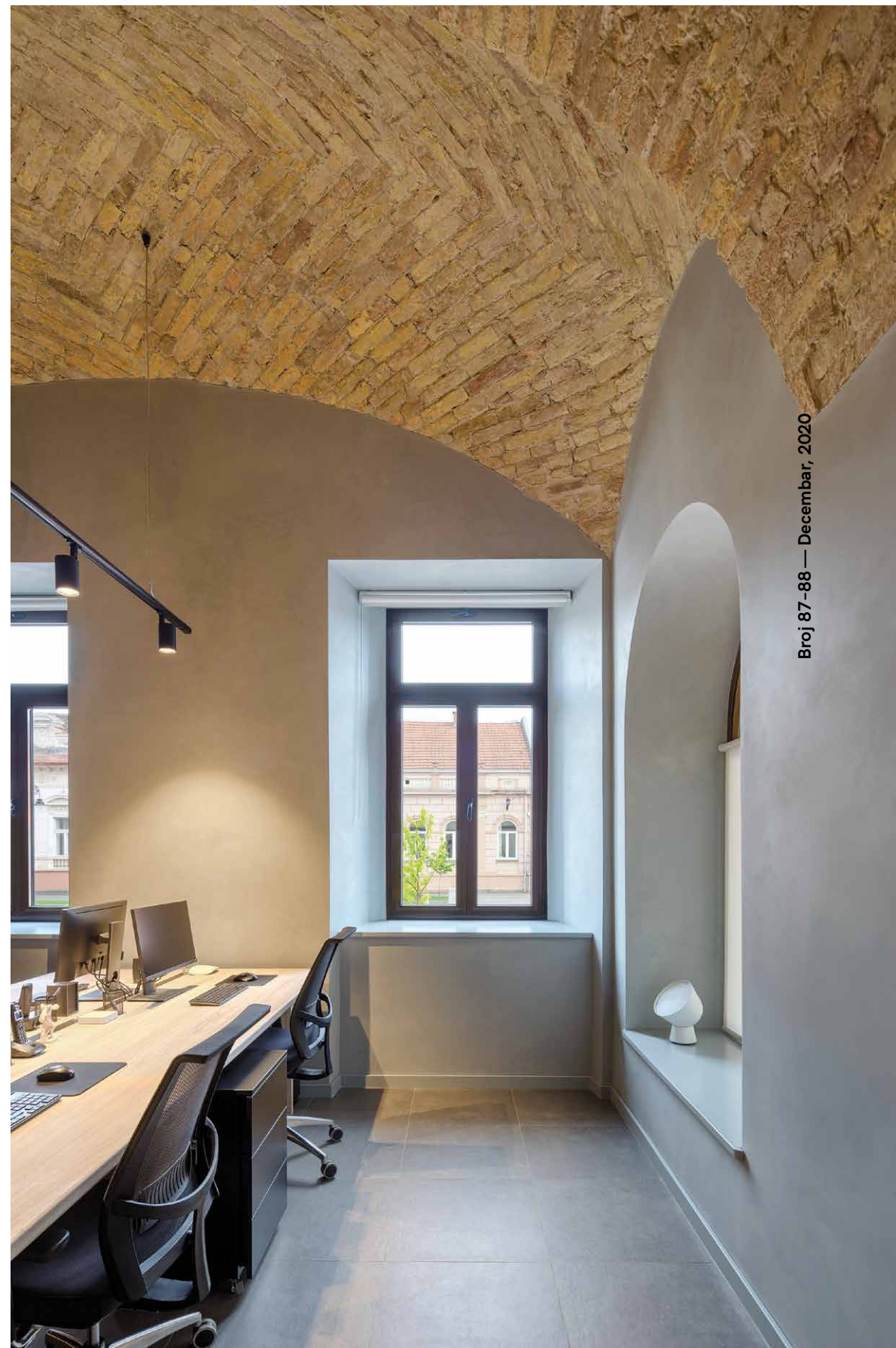
Autor: Nenad Nasifović
Lokacija: Srđobran, Srbija
Godina realizacije: 2017.

DaNS

Geo-EN Office

Arhitektonska produkcija

Broj 87-88 — Decembar, 2020

tekst:

Nenad Šeguljev

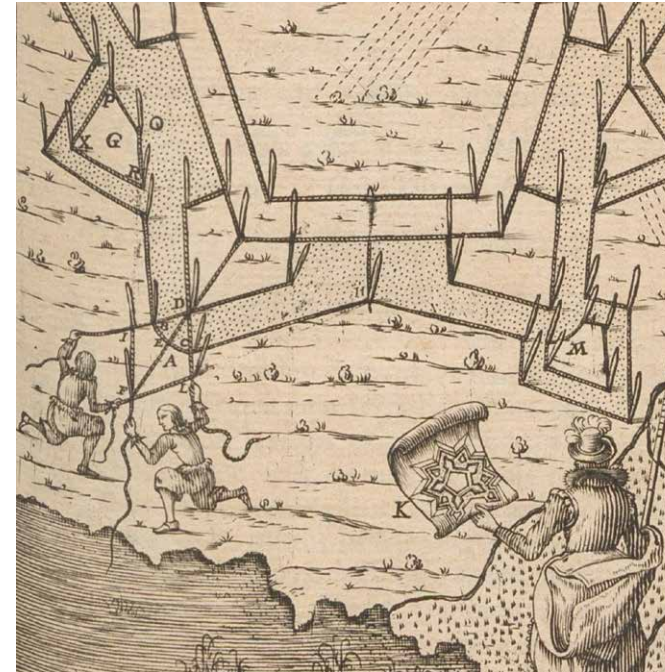
Petrovaradinska tvrđava danas bez sumnje predstavlja jedno od najlepših ostvarenja vojne arhitekture vremena u kojem je građena. Takođe, Tvrđava koju baštinimo jedna je i od najvećih, najstroženijih, a danas i jedna od najočuvanijih utvrđenja sagrađenih na tlu Evrope tokom 18. veka. Vreme u kojem je ona građena možemo nazvati zlatno doba vojne arhitekture i ratnih operacija oko tvrđava. Ratovi koji su vladari iz porodice Habzburgovaca vodili od kraja 17. do sredine 18. veka pretvorile su granice evropskih država u pravi poligon na kojem su vojni inženjeri primenjivali i usavršavali svoja dodatašnja umeća u tehnikama napada i odbrane utvrđenja. Na taj način oni su i sticali nova iskustva koja su zatim vrlo brzo primenjivali i u praksi.

Petrovaradinska tvrđava u zlatnom dobu vojne arhitekture

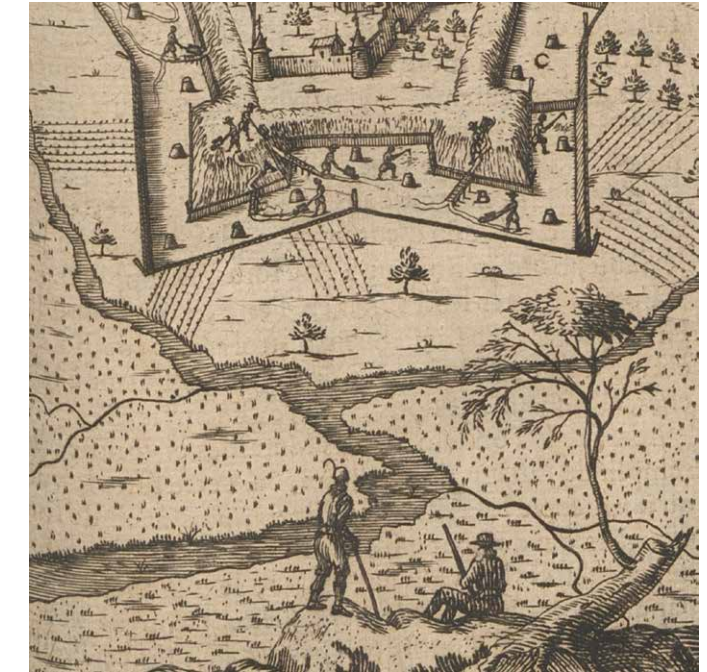
Petrovaradinska tvrđava je građena u relativno dugom vremenskom periodu od kraja 17. do kraja 18. veka. Njena izgradnja je grubo podeljena na dva perioda: 1692-1728 i 1754-1780. Zahvaljujući brojnim sačuvanim planovima iz ovog vremena u mogućnosti smo da hronološki pratimo šta je sve planirano, izvedeno, od čega se odustalo, šta je rekonstruisano, proširivano ili rušeno od nekadašnjeg kompleksa Petrovaradinske tvrđave. Istovremeno, ova vrsta dokumentacije svedoči nam o tadašnjim dostignućima vojne arhitekture, pravcima razvijanja i savremenim rešenjima vojnih inženjera koji su bili zaduženi za njeno planiranje, projektovanje i nadzor radova na izgradnji. Među njima se nalaze oni o kojima jedva da znamo tek nešto više od njihovih imena i

prezimana. Danas nam je poznato da je prvi plan, izradio Matijas Kajzersfeld (Matthias von Kaysersfeld) početkom 1692. godine. Nakon njegove pogibije prilikom opsade Beograda 1693. godine, radove izvodi Mihael de Vamberg (Michael de Wamberg) koji umire u Petrovaradinu 1703. godine. Njega zamenjuje Kaspar Derk (Caspar Dörck) koji takođe umire gradeći Petrovaradin krajem 1711. godine. Do 1728. godine kada prelazi u Beograd, izgradnjom rukovodi Gisenbir (Gießenbier) dok radove izvodi civilni inženjer Majksner (Meixner) a nailazimo i na planove de Venca (de Wentz). Nakon predaje Beograda 1739. godine tek sredinom 18. veka dolazi do ponovnog preusmeravanja pažnje na Petrovaradin i izrade novih projekata.

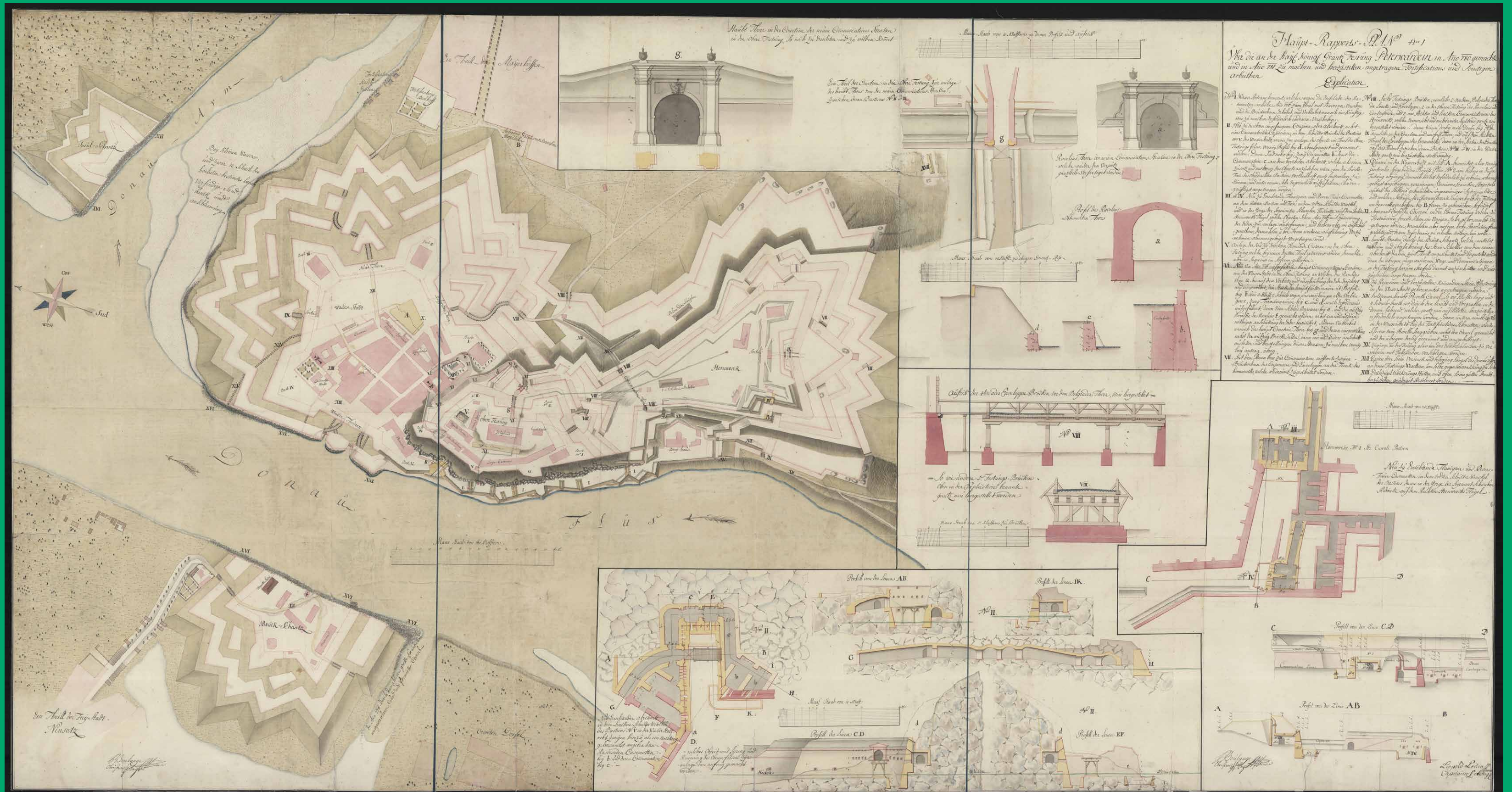
Na samom početku druge faze izgradnje Petrovaradina, 1755. godine umire i Isak Štajger (Isaak Steiger), tvorac novog projekta po kojem se vrše velike rekonstrukcije kompleksa Petrovaradinske tvrđave. Njega zamenjuju Anton Ketten (Ketten), Peter Bulanžer (Boulanger), Georg Tomerlin, Leopold Lajtin (Laitin), Franc Grubert (Franz Grubert)... Među poznatijim vojnim inženjerima u to doba, koji su obilazili Petrovaradinsku tvrđavu, nalazili su se fon Bon (Paul Ferdinand von Bohn), fon Rosenfeld (Wenzel Pawlowski von Rosenfeld) i de Kverlund (Claude-Benoit Duhamel de Querlonde). Na projektovanju proširenja postojećeg kontraminskog sistema radio je fon Šreder (Albrecht Heinrich von Schröder) a na stavljanje istog u borbenu gotovost prilikom poslednjeg Austrijsko-turskog rata (1788-1791) radio je Mikovini (Ludwig Mikowiny von Brzesnobanya). Kompleks Petrovaradinske tvrđave se na kraju izgradnje prostirao na preko 120 hektara. Činili su ga Gornja tvrđava, Hornverk, Vodeni grad, Ostrvsko utvrđenje na Velikom ratnom ostrvu i Mostobran na levoj obali Dunava. Ipak, on se nije završavao ivicom glasijske ovih utvrđenja. Neposredna okolina njenog kompleksa koja je bila pod kontrolom vojnih vlasti tzv. esplanada (fr. *esplanade*) prostirala se na oko 1000 hektara. Ona je sve do prvih godina nakon Prvog svetskog rata direktno uticala prostorno širenje grada Novog Sada koji je tek nakon rušenja Mostobrana na levoj obali izašao na Dunav.

Prisustvo brojnih vojnih inženjera tokom ovog dugog vremenskog perioda neusmijivo je ostavio velikog uticaja na arhitekturu Petrovaradinske tvrđave. Među njima ima onih koji su nakon služenja jednom vladaru stupali u službu bečkog dvora, tu ostajali, ili je pak opet napuštali. Ovi inženjeri su praktikovali vojnu veštinu utvrđivanja, odnosno fortifikaciju koja je bavila uređenjem zemljišta kako bi se stvorili povoljni uslovi za vođenje borbi i operacija. Od 15. veka, kada se termin fortifikacija prvi put pojavljuje, obuhvatao je sve inženjerske radove koji su se izvodili prilikom utvrđivanja u tipu stalnih (trajnih) i poljskih (privremenih) objekata, opravki ili izradi puteva i mostova, zaprečavanja i

maskiranja. Fortifikacija se sastojala od teorijskog dela koji se odnosio na izrade planova i profila na papiru kako bi se sagledale prednosti i mane, i praktične, odnosno projektovanja i izgradnje fortifikacijskih i drugih pratećih objekata. Bastionske tvrđave bile su rezultat tehničke evolucije do koje je došlo na prostoru Italije sa pojavom i masovnijom upotrebom baruta u ratovanju. Sa dolaskom do ravnoteže između artiljerije i fortifikacije rukovođenje izgradnjom tvrđava počinju preuzimati državne institucije i vojni inženjeri. Takođe, pojavljuju se i fortifikacijske škole koje su počele okupljati ove inženjere gde su stvarali, negovali, razvijali i primenjivali određeni način utvrđivanja.

Do početka 18. veka kao osnovno pravilo prilikom izgradnje tvrđava ustalilo se prilagođavanje određenog sistema utvrđivanja mesta koje je određeno za njegovu izgradnju. Među inženjerima je vladala doktrina da je svaki prostor ispred bedema morao biti jednako branjen. Osnovu bastionskog sistema činila je kombinacija više bastionskih frontova i postojalo je nebrojeno različitih varijacija i dominirao je u vojnoj arhitekturi sve do sredine 19. veka. Gledano iz profila, svi vatreni položaji ispred osnovnog bedema tvrđave bili su „komandovani“, odnosno svaki je bio niži od prethodnog prema spoljašnjim delovima utvrđenja. Razlika u visini omogućavala je sa ovih položaja dejstvovanje vatrom preko onih koji su se nalazili ispred njih bez štete po iste ili njegovu posadu. Na oblikovanje bastionskih frontova pre svega je uticao efekativan domet tadašnjeg pešadijskog naoružanja kao i ljudski faktor. Kako je većina pešadije pucala slepo ispred sebe, grudobran je podešavan pod odgovarajućim uglom. U tako projektovanim utvrđenjima položaji na bastionima bili su upravni prema prostoru ispred susednih bastiona, a i iz istog razloga na taj način su projektovani rovovi ispred bedema ravelina i drugih objekata. Između pešadijskih položaja, naravno, nalazili su se položaji za dejstvo artiljerijskim oruđima. Pored pešadijskih položaja na bedemima, za neposrednu odbranu rova postavljani su pešadijski položaji u delovima kontraminskog sistema koji su

imali puškarnice. U istu svrhu postojali su kazamati za dejstvo artiljerijskim oruđem u bastionima i kaponirima.

Tokom 17. veka fortifikacija je postala najvažnija vojna nauka kojom su se, pored vojnih inženjera, bavili i civilne arhitektae, matematičari, političari, pa i sveštenici. Fortifikacijske škole su do 18. veka uticale na pojavu brojnih spoljašnjih dodataka tvrđavi (ravelin, kontragarda, lineta, anvelopa...). U grupu spoljašnjih utvrđenja spadali su svi objekti koji su se nalazili između eskarpe osnovnog bedema tvrđave i glasijske. U teoriji, svaki od ovih objekata zahtevao je jednu malu pojedinačnu opsadu ili borbu sa braniocima pre nego što je napadač uspevao njime da ovlada i priđe glavnom bedemu. Međusobni položaj ovih objekata, njihove konture i visina bili su od presudnog značaja za stvaranje prostora bez mrtvih uglova. Namera je bila da ukoliko napadač prođe u rov da ga tu sačeka unakrsna vatra branilaca. U neposrednoj okolini tvrđave nalazio se brisan prostor branjen sa položaja iz unutrašnjosti tvrđave, kontraminskim sistemom ili inundacijom.

Mesto na kojem su građene tvrđave pre svega je određivala geografija, blizina saobraćajnih komunikacija, neophodnih resursa i potencijalnih neprijatelja. Po definiciji, tvrđava je bilo mesto, obično utvrđeno u tipu stalne fortifikacije, pripremljeno za kružnu odbranu radi zaštite stanovništva, stvaranja vremena do pristizanja pojačanja, kontrole nekog pravca a korišćena je kao baza i oslonac za ofanzivna dejstva. Uloga, značaj, oblik i njeni elementi su se menjali tokom vremena od doktrine i koncepcije ratovanja do dometa i rušilačke snage naoružanja. Takođe, tvrđava je morala da omogući smeštaj velikog broja vojnika, naoružanja, municije i životnih namirnica. Na određenim mestima nalazili su se objekti neophodni za njenu svakodnevnu funkciju kako u miru tako i u ratu. Stražare koje su kontrolisale prilaz tvrđavi ili pristup pojedinim delovima utvrđenja, kasarne za smeštaj vojnika, vojničke kantine, objekti vodosnabdevanja, sanitarni čvorovi, štale za konje, transportnu opremu... Na sigurnoj udaljenosti od najugroženijeg dela tvrđave građeni su objekti za smeštaj baruta, životnih namirnica, kao i prostor za smeštaj ranjenih i bolesnih vojnika. U mirno doba tvrđavski garnizon u Petrovaradinu je sačinjavao oko 2.500 vojnika artiljerije, pešadije, konjice i inženjerije među kojima je bilo pripadnika grenadira, pontonjeraca, минера, provijanta i komande. U toku rata sa mobilizacijom taj broj bi bio oko 10.000, kojem bi bio pridodata i slobodna streljačka kompanija, odnosno slobodni građani koji su imali obavezu da opslužuju artiljeriju u toku opsade. Doktrinom koja je vladala u to vreme broj posade se određivao prema broju bastiona jedne tvrđave (oko 450 do 500 vojnika po jednom bastionu).

Zahvaljujući brojnim okolnostima Petrovaradinska tvrđava je do danas sačuvala najveći deo njenog nekadašnjeg kompleksa: ne samo svoje bastionske sisteme i frontove, nego i gotovo sve elemente i objekte koji su se nalazili kako ispred tako i pozadi njenog osnovnog bedema, kako na površini tako u ispod zemlje u kontraminskom sistemu. Zahtevan i za vojne inženjere vrlo izazovan prostor za izgradnju fortifikacija dao je na jednom mestu i utvrđenje sa elementima svojstvenim za ona koja su građena u ravničarskim, priobalnim, močvarnim, planinskim i brdskim predelima. Vojna arhitektura Petrovaradinske tvrđave takođe svedoči i o višedecenijskoj evoluciji vojne arhitekture i primenama određenih rešenja koja su se prilikom gradnji utvrđenja

primenjivala od kraja 17. do kraja 18. veka. Takođe, pojedini planovi Tvrđave, doduše, samo na papiru daju nam predstavu i o drugim savremenim ali i kasnijim evolutivnim rešenjima koja, možda, na našu sreću ili žalost, nikada nisu sprovedena u delo, poput plana de la Kroa (Jean Petis de la Croix), vojnog inženjera koji je radio i na utvrđivanju Osijeka.

Radi zaštite habzburških poseda na jugoistoku, duž granice sa osmanskim carstvom, Petrovaradinska tvrđava je bila najveća, najznačajnija i najjača karika u tom lancu utvrđenja. Pored Petrovaradina, brojni vojni inženjeri u služni bečkog dvora bili su angažovani na projektovanju ili izgradnji utvrđenja kao što su Nova Oršava, Arad, Temišvar, Karlovac, Beograd, Rača, Osijek, Brod i Gradiška. Pored ovih tvrđenja pojedina utvrđenja su takođe planirana ili se od njihove izgradnje odustalo (Oršava, Nova Palanka, Pančevo, Zemun, Rača, Orlica). Iako većina ovih utvrđenja nije bila pod opsadom, samo njihovo postojanje bilo je dovoljno da odvraća napadača, Osmanskog carstva, koje je dugo bilo u ekspanziji i čija vojska je imala najbolju opsadnu tehniku. Ovi vojni inženjeri, barem one koje smo pomenuli, bili su učesnici i veterani brojnih ratova i nebrojenih opsada. Neki od njih svoj potpis nisu ostavili samo na ovim prostorima, nego ih pronalazimo i na projektima utvrđenja koja su građena sa nekadašnjim severnim granicama odnosno Češke, poput Terezinstata, Jozefštadta, Olomouca i Kenigreca.

Literatura:

Ненад Шегуљев, *Минско ратовање у сталној фортификацији и контрамински систем Петроварадинске тврђаве*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, Покрајински завод за заштиту споменика културе, XXXIII, Нови Сад 2020.

Zlatko Uzelac, *Vrhunac razvitka osječkih baroknih fortifikacija, treća projektna faza 1727.-1731. - doprinos Nicolasa Doxata de Démoreta*, Osječki zbornik XXXV, Muzej Slavonije, Osijek 2020.

Слободанка Бабућ, *Развој фортификацијског система Петроварадинске тврђаве*, Свеске за историју Новог Сада, Бр. 17, Новосадски клуб, Нови Сад, 2016.

Слободанка Бабућ, *Петроварадинска тврђава*, Уметничка топографија Новог Сада, Матица српска, Нови Сад 2014.

Рудолф Р. Шмут, *Варадин*, Војводина II, Нови Сад 1940.

Auguste Frédéric Lendy, *Elements of Fortifications: Field and Permanent for the Use of Students, Civilian and Military*, London 1857.

John Muller, *A Treatise Containing the Elementary Part of Fortification*, London 1756.

Foto: Nenađ Šeguljev

Pojmovnik vojne arhitekture

Anvelopa (fr. enveloppe, nem. Enveloppe) – Spoljni dodatak u vidu neprekidnog bedema koji je obuhvatao jedan ili više bastionskih frontova.

Bastion (fr. bastion, nem. Bastion) – Petaugaono utvrđenje u sklopu tvrđavskog bedema iz kog su kosom i bočnom vatrom bili branjeni prostori ispred susjednih bastiona.

Galerija (fr. galerie) – Prolaz pod zemljom koji je služio za saobraćaj između mina.

Glasija (fr. glacis, nem. Glacis) – Bila je veštačka zemljana padina koja je okruživala.

Grudobran (fr. parapet, nem. Brustwerk) – Debela masivna zemljana zaštita od frontalnog dejstva napadačevog vatrenog oružja.

Nasleđe

Eskarpa (fr. escarpe) – Strana tvrđavskog rova okrenuta napadaču.

Kavalir (fr. cavalier) – Objekat koji je nadvišavao one oko sebe i služio je za ojačavanje vatre ispred njih.

Kazamat (fr. casemate) – Kazamat je bila svaka prostorija sagrađena od čvrstog materijala otporna na artiljerijsku vatra.

Kaponir (fr. caponnière) – Kazamatni objekat ili koridor koji omogućava saobraćaj između glavnog bedema i rova.

Kineta (fr. cunette) – Manji rov (jarak) koji se pruža sredinom dna tvrđavskog rova namenjen za odvođenje atmosferskih i podzemnih voda.

Kontraeskarpa (fr. contrescarpe) – Strma strana rova bliža napadaču. Doprinosi zaštititi eskarpe i otežava silazak u tvrđavski rov.

Kontragarda (fr. contregarde) – Kao istureno utvrđenje nalazi se ispred fasa bastiona i ravelina a pozadi kontraeskarpe radi maskiranja rova i zaštite eskarpe od rušenja.

Kontrfor (fr. contrefort) – U vojnoj arhitekturi se pojavljuje kao potporni zid za ojačavanje eskarpe sa unutrašnje strane.

Kordon (fr. cordon) – U vojnoj arhitekturi kordon je polukružni ili pravougaoni ispust pri vrhu bedema izrađen od kamena ili opeke.

Kurtina (fr. courtine, nem. Kutrine) – Deo bedema između dva bastiona. U njoj se najčešće nalazila poterna ili ulaz u tvrđavu.

Lineta (fr. lunette, nem. Lünette) – Istureno utvrđenje i dodatak uz fase ravelina gde je služio kao njegovo pojačanje.

Poterna (fr. posterne) – Zasvođen prolaz koji je povezivao unutrašnjost utvrđenja i rova. Građen je obično na sredini kurtine.

Puškarnica (fr. embrasure) – Uzani otvor u bedemu namenjen za osmatranje napadača i dejstvo pešadijskim naoružanjem najčešće iz galerija.

Ravelin (fr. demi-lune, it. ravelin, nem. Ravelin) – Istureno utvrđenje trouglaste osnove.

Rov (fr. fossé, tranchée, nem. Graben) – Neprekidna prepreka oko celog utvrđenja ograničen kontraeskarpom a sa druge eskarpom.

Sajan (fr. saillant) – Teme ugla koji međusobno obrazuju fase bastiona.

Skriveni put (fr. chemin couvert, nem. gedeckter Weg) – Obično prostor između glasijske i spoljne ivice tvrđavskog rova, zaštićen on dejstva i osmatranja napadača.

Toparnica (fr. embrasure) – Otvor u zidu bedema ili na grudobranu.

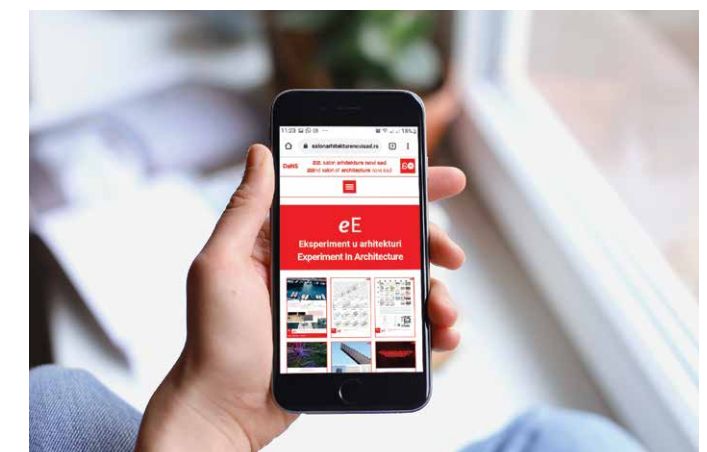
tekst:
Violeta Stefanović,
Tamara Stričević

22. Salon arhi- tekture Novi Sad

PRVI
DIGITALNI
SALON

www.salonarhitekturenovisad.rs

Osnivač i organizator: Društvo arhitekata Novi Sad
 Žiri: Daniela Škarica (SKROZ, Hrvatska), Dragan Marinčić (M+, Srbija), Maja Ivanič (DESSA, Slovenija), Leonid Nešić (NES-INVEST, Srbija), Srđan Tadić (Foka & Bumbar, Crna Gora), Dario Kristić (Asocijacija arhitekata BiH, Bosna i Hercegovina)
 Selekcioni odbor: Dario Kristić (Bosna i Hercegovina), Daniela Škarica (Hrvatska), Maja Ivanič (Slovenija), Srđan Tadić (Crna Gora), Slobodan Jović (Srbija), Maja Momirov (Srbija)
 Kustosi izložbe: Maja Momirov, Slobodan Jović, Violeta Stefanović, Tamara Stričević, Aleksandar Bede
 Organizacioni odbor: Slobodan Jović, Aleksandar Bede, Maja Momirov, Tijana Filipov, Violeta Stefanović, Tamara Stričević
 Vizuelni identitet: Vladimir Garboš
 Gostujuća izložba: Architecture. Sculpture. Remembrance. The Art of Monuments of Yugoslavia 1945-1991 – Organizator i kustos: Andrej Strehovec (DaNS); Kuratori: Boštjan Bugarič, Kristina Dešman, Maja Ivanič, Špela Kuhar, Eva Mavsar, Špela Nardoni Kovač, Damjana Zaviršek Hudnik; Ko-organizatori: Galerija DESSA, ab_Arhitektov bilten, DAL, Architectuul, DaNS; Izložba je producirana od strane Galerije DESSA i DaNS-a.

Godinu 2020. ćemo pamtili po mnogo čemu, ali pre svega po brojnim promenama u odvijanju naših života koje je bilo neophodno napraviti usled pandemije Covid-19 virusa. Kako nijedna sfera nije ostala nepromenjena pod novim okolnostima sa kojima se čitav svet suočio, tako je i održavanje 22. Salona arhitekture Novi Sad moralo da se prilagodi u cilju nastavljanja njegove duge tradicije. Prostor izlaganja arhitektonskih dela, kao i dramaturgija njihovog sagledavanja uvek je tema koja se intenzivno promišlja, a usled epidemioloških mera, ove godine ta tema je dobila i specifičnu odrednicu: bilo je potrebno napraviti izložbu u prostoru bez sagledivog prostornog okvira. Iako je transfer događaja izložbe iz realnog fizičkog prostora u digitalni možda oduzelo mogućnost neposrednog susreta posetilaca Salona na koji smo svi navikli i koji ističemo kao vrednost ove manifestacije, virtualni prostor uz svoje beskonačne granice doneo je mogućnost da selekcija ovog izdanja Salona bude izložena svuda, istovremeno. Iako nam je format poznat – prikazani su plakati selektovanih radova, ograničenja koja postavlja, odnosno briše virtualni prostor naveli su nas na drugačiji pristup razmišljanja o samom izlaganju: razmišljanje o kretanju kroz izložbu i kapacitetu radova za izlaganje postaje razmišljanje o načinu kretanja kroz web sajt, o čitkosti plakata sa različitim uređaja, kao i o neograničenom kapacitetu radova.

U želji da se nastavi tradicija izlaganja i promocije najbolje arhitektonske prakse regiona, 15.10.2020. godine lansirana je web prezentacija 22. Salona arhitekture Novi Sad, što je označilo i njegovo svečano otvaranje. Na internet stranici www.salonarhitekturenovisad.rs sat je odbrojavao do momenta lansiranja, a kraj svojih ekrana, autori i poštovaoci arhitekture nestrpljivo su osvežavali stranicu željno iščekujući da se selekcija primera dobre arhitektonske prakse nastalih u poslednje 2 godine prikaže.

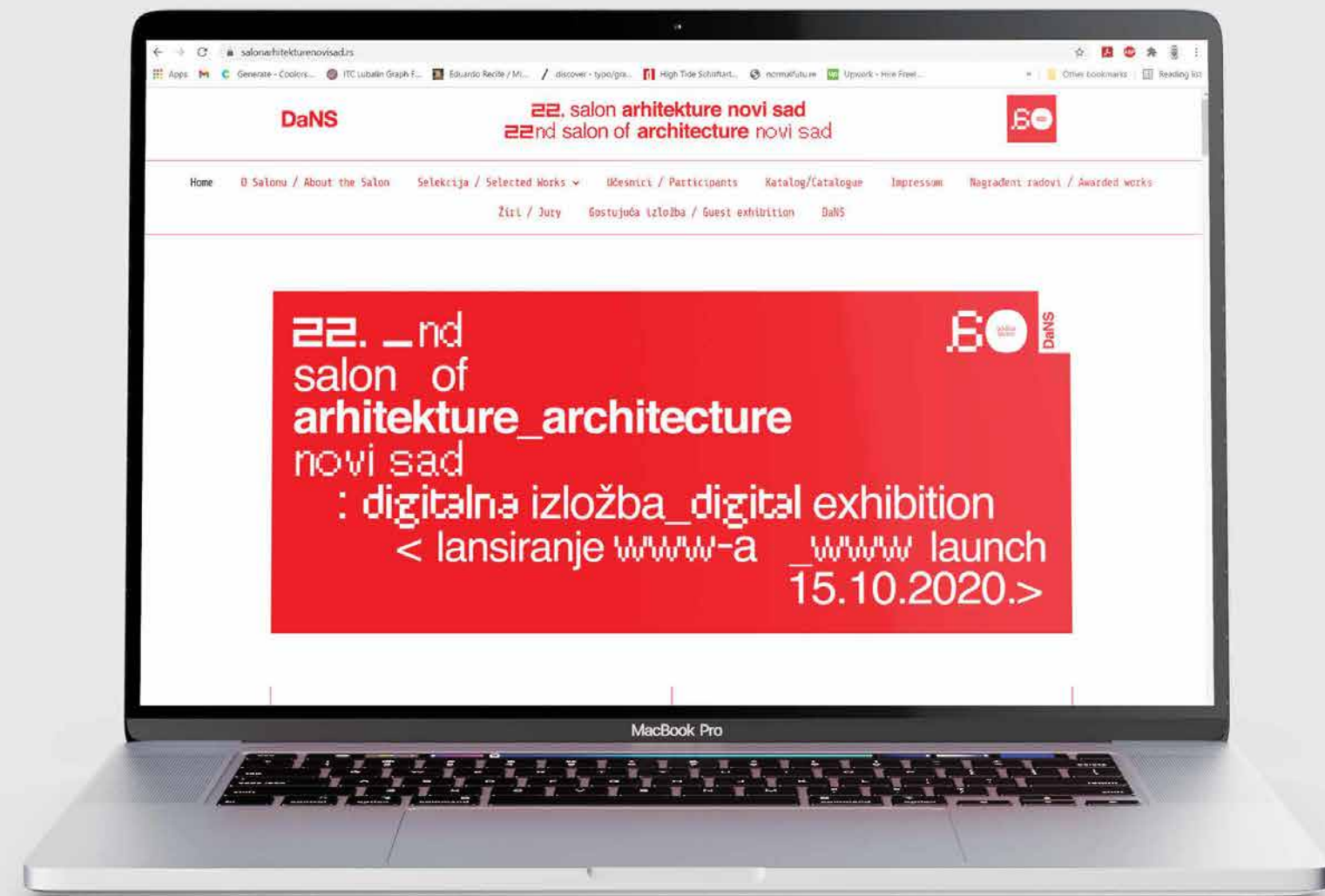
Time je, po prvi put u istoriji svog postojanja, Salon arhitekture Novi Sad zakoračio u digitalni prostor i ugostio mnoge posetioce, neki od kojih u drugim uslovima možda ne bi bili u prilici da ga posete. Selektovani radovi iz 9 kategorija – *Arhitektura*, *Digitalni prostor*, *Eksperiment u arhitekturi*, *Enterijer*, *Konkursni radovi*, *Nerealizovani projekti*, *Publikacije*, *Studentski radovi* i *Urbanizam*, prezentovani su u vidu galerija na web stranici. Pored selektovanih radova, na sajtu se nalazi uvodna reč predsednika Društva arhitekata Novog Sada – *Miljana Cvijetića*, kratke biografije žirija, komentari nagrađenih radova, indeks autora, kao i gostujuća izložba *Architecture. Sculpture. Remembrance. The Art of Monuments in Yugoslavia 1945-1991*, organizovana od strane Galerije DESSA i Društva arhitekata Novog Sada. Na ovo izdanje Salona prijavljeno je 235 projekata iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Slovenije, Mađarske i Rumunije. Najbrojnija kategorija prema prijavama jeste *Studentski radovi* sa 53 rada, zatim *Arhitektura* sa 43, *Konkursni radovi* sa 42, *Enterijer* sa 35, *Nerealizovani projekti* sa 21, *Publikacije* sa 17, *Eksperiment u arhitekturi* sa 16, *Urbanizam* sa 5 i *Digitalni prostor* sa 3 prijavljena rada.

U selekciju su uvrštene 174 rada, te je žiri imao zadatak da primeti, istakne i pohvali najbolje od njih, kroz *Grand Prix* Salona, nagrade i priznanja pojedinačnih kategorija, kao i kroz posebnu nagradu i priznanje za radove nastale ili izvedene na teritoriji Vojvodine. Svaki nagrađeni, odnosno pohvaljeni rad, žiri je uspeo da izdvoji od drugih prepoznajući neku specifičnu vrednost, jedinstvenost ili posebnu misao koju je autor uspeo na

kvalitetan način da izrazi kroz svoj rad. Ovi radovi predstavljaju regionalni arhitektonski identitet u datom trenutku, te je velika čast biti u mogućnosti iste prezentovati i sačuvati za buduće generacije. U nadi da će buduća izdanja Salona ponovo postati mesto susreta i druženja arhitekata, verujemo da je digitalni format 22. Salona arhitekture Novi Sad omogućio da selekcija radova dospe do velikog broja ljubitelja arhitekture i time doprineo boljoj vidljivosti regionalne arhitektonske prakse.

Sve selektovane, nagrađene i pohvaljene radove možete i dalje pogledati na *web* stranici Salona.

digitalna
edicija
digital
edition

DaNS

CIP - Каталогizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

72.012.1(497.11)"2020"

САЛОН архитектуре (22 ; 2020 ; Нови Сад)
 22. salon arhitekture Novi Sad : [Novi Sad, 15.10 - 22.10.2020] = The 22nd Salon of architecture Novi Sad : [Novi Sad, October 15th - October 22nd 2020] / [urednici kataloga Tamara Stričević, Violeta Stefanović, Slobodan Jović ; prevod na engleski Tamara Stričević, Violeta Stefanović]. - Novi Sad : Društvo arhitekata Novog Sada, 2020 (Beograd : Standard 2). - 167 str. : ilustr. u boji ; 18 x 25 cm

Uporedo srp. tekst i engl. prevod. - Tiraž 300.

ISBN 978-86-81662-01-4

100

1. Up. stv. nasl.
a) Salon arhitekture (22 ; 2020 ; Novi Sad)

15. Oktobar - 22. Oktobar, 2020.
 October 15th - October 22nd 2020

#22salon : 60 godina
 godišnjica

Grand Prix Salona
 Osnovna škola u Popovači; Mia Roth i Tonči Čerina

oktobar october 2020

_the 22. nd salon _of arhitektu architect novi sad

Br... - December, 2020

101

—
tekst:
Johannes Riquet
Profesor engleske
književnosti
Univerzitet u Tampereu,
Finska

Foto: Novi Sad, Evropska prestonica kulture, V. Veličković

Efemerni prostori Efemera kolektiva

PRILOG
IZLOŽBI

Aktuelnosti

Prostor se kreće. Prostor diše. Prostor živi...

...ili nas bar tako uveravaju generacije filozofa prostora. Dug smo put prešli od Dekartovog koordinatnog sistema i Njutnovih kontejnera. Danas, kulturni geografi, arhitekti i teoretičari kulture govore o životu prostora, dinamici i emotivnoj prostornosti, prostornim događajima i višeslojnim prostorima. Prostor je tako konačno oslobođen svoje tromе uloge pasivne pozadine.

Ili se bar tako čini. Jer, ono što je moderno u teoriji ne može uvek da se zgodno otelotvori u kulturnoj praksi. Povremeno se, naravno, baš to desi. Veze savremene teorije apsolutnog i apstraktnog prostora sa modernim prostornim praksama izuzetno su zamršene. Savremenost nas je naučila da zamrzavamo prostor u tačke i linije. Zamislite topografske mape, državne granice, kolonijalni poredak pa čak i uređene, staklom zaštićene muzejske postavke. Mi zapravo uopšte nismo iskoračili iz prostornih poredaka. Prostor češće vidimo kao merljivi resurs nego kao aktivnu silu. Alati poput Gugl-mapa možda izgledaju dinamičnije od mapa državnog premera međutim njihova uloga je i dalje snalaženje u prostoru, ne vođenje prostorom. Dok kucam ovo „Word“ me upozorava da koristim koncizan, sažet jezik. „Da čuvam prostor“ drugim rečima.

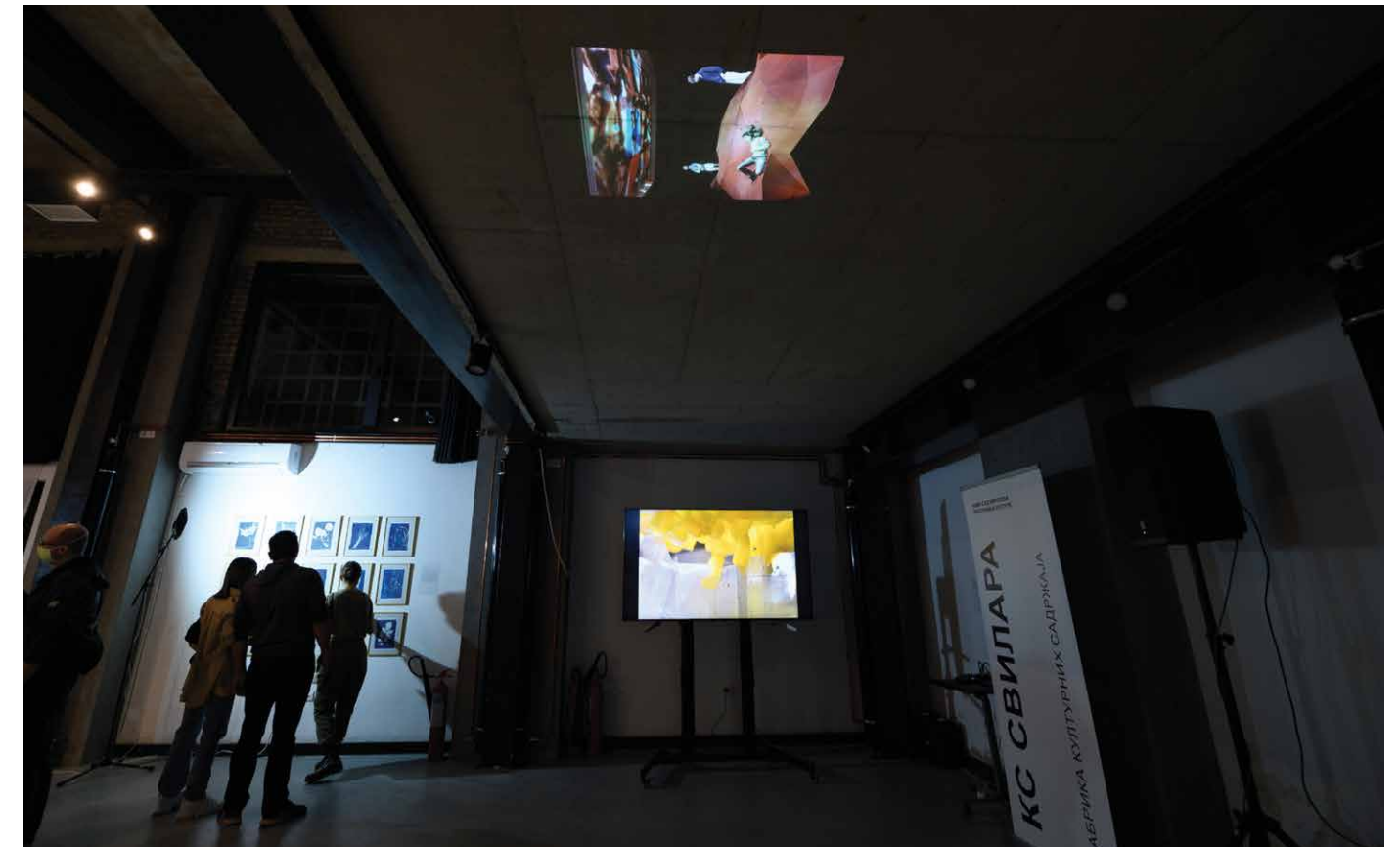
Sve ovo nije pokušaj da se opovrgne postojanje praksi koje prepoznaju i uvažavaju život prostora u dubljem smislu. One zapravo mogu biti pronađene na veoma različitim mestima. Autohtone teorije saznanja vezuju znanje sa nepredvidivošću iskustva prostora i vide ljudsko delovanje u okviru uređene mreže sila. Ekološke inicijative promovišu ekonomske aktivnosti vođene

ritmovima prirodnog sveta. Emigrantski činoci koji su iz prve ruke iskusili promenljivost mesta svesno grade višeslojne kulturne prostore. Arhitekti diljem sveta reaguju na recipročno delovanje izgrađenih prostora i ljudi koji se u tim prostorima kreću i žive. A umetnost je bila ta koja nas je uvek podsećala kako su mesta i prostori pokretljivi, nesagledivi i prevrtljivi.

Rad kolektiva Efemera ukršta poslednje dve od ovih kategorija. Utemeljen kako u fenomenološkoj teoriji tako i u arhitektonsko-umetničkoj praksi, on stvaralački istražuje mogućnosti performansa ne samo u već u *sadejstvu sa* prostorom. Prostor je tako u isto vreme radikalno subjektivan – doživljen i stvoren ljudskim telima – kako i samostalna sila koja usmerava i oblikuje ta tela i umove koji ih nastanjuju. S vremena na vreme, Efemera je privučena mestima koja nas podsećaju na beskonačno nastajanje prostora i efemernost koja je njegovo stanje: napuštene kuće, ruševine, prostorji koji nisu (više) to što su bili i koji su u procesu onoga što (još uvek) nisu postali. Radovi kolektiva lebde između stanja bivanja, uhvaćeni u momentima koji zaustavljaju tok vremena čineći ga (skoro) opipljivim u svojoj neuhvatljivosti.

Stoga nikako nije slučajno pojavljivanje vode u nekoliko ovde izloženih projekata: ponovo proticanje sa i kroz pokrete mašte u nekadašnjem školskom kupatilu u Edinburgu ruku pod ruku sa srpskim običajima dodola, transformišući cveće u fotografske

Foto: Igor Đokić

objekte i kipući i penušajući u arhitektonsku bajku. Možda i bolje od drugih projekata, mehurići oslikavaju titraje između forme i njenog raščlanjivanja kojim se prožima rad kolektiva: mehurići su zaštitne čaure, ali mehurići takođe penušaju i, kao što dete u nama jako dobro pamti, njihova sudbina da se rasprnu čini njihovo postojanje još dragocениjim. U ekstravagantnoj fantaziji Efemere spoznaju se bezgranične graditeljske mogućnosti koje se nude kada se mašta i prostor prepletu.

Jer prostor rađa priče, a priče daju život prostoru. Kao jezikoslovac suočio sam se sa ovom spoznajom opet i iznova prateći prostore građene (i često razgrađivane) u literarnim narativima. Kao arhitekti koji se poigravaju kreativnim metodologijama i penušaju umetničkom energijom, članovi Efemera kolektiva suočavaju se s time s druge strane hijastičkog aforizma, demonstrirajući da mi – ne samo kao čudna vrsta *homo literarijusa*, nego svi eksperti i amateri u pripovedanju, drugim rečima, svi mi – imamo puno da naučimo od susreta prostorne fenomenologije, arhitekture i umetnosti. Nije iznenađenje da je Efemera najbolja baš tamo gde su ti susreti, pa, efemerni. Kao takva, ova izložba neizbežno ne uspeva da zabeleži i otelovi ono što nikad i nije postojalo osim u prolazu. Ipak, kao dela kreativnih energija Kolektiva, ona ostavlja trag koji nas podseća da prostor pamti iako je sve u tranziciji. Kao voda. Kao bilo koja kuća. U tom slučaju i kao najtvrđa hridina Himalaja.

U prevozu, u autobusu, i (upravo) na mostu (ne više), četvrtog oktobra 2020.

Tekst je napisan u prilog izložbi „Efemerni prostori Efemera kolektiva“, koja je bila postavljena od 7. do 15. oktobra 2020. godine u Kulturnoj stanici Svilara u Novom Sadu. Ovom velikom retrospektivnom izložbom, realizovanom u sklopu projekta „Umetnici. Sad!“ Fondacije Novi Sad 2021 – Evropska prestonica kulture, Efemera se predstavila gradu Novom Sadu, ukazujući na značaj, vrednost i potencijale prvenstveno marginalizovanih, napuštenih i devastiranih objekata u raznim gradovima; na značaj *site-specific* produkcije za razvoj kolektivnog sećanja stanovnika i posetilaca grada; kao i na vrednost kreativnih interpretacija graditeljskog fonda.

Prevod teksta sa engleskog: Slobodan Acketa, arhitekta

Autor izložbe: Efemera kolektiv

Izloženi radovi: *The Quest - Performing with the Ghost (Prague)*; *Nova paradigma - nova čitanja (Novi Sad)*; *Pasterova trilogija (Novi Sad)*; *Urbex: Seizing the Emptiness (Manila)*; *VISTA pavilion; Interrogating Space (Edinburgh)*; *Bubbles; Letnja scena (Novi Sad)* i *2.1 m (Novi Sad)*

Katalog izložbe dostupan na ephemeracollective.org

Efemera je kreativni kolektiv koji okuplja eksperte u domenu *site-specific* produkcije i duže od 10 godina učestvuje u organizaciji, realizaciji, kreativnom promišljanju i vođenju različitih eksperimentalnih formata u interdisciplinarnim krugovima domaćih i međunarodnih okvira (Srbija, Bosna i Hercegovina, Kina, Ujedinjeno Kraljevstvo (Škotska, Vels), Češka, Finska, Tajvan, Filipini). Kapacitet kolektiva ogleda se u uspešnim realizacijama selektovanih velikih projekata u sklopu najvećih međunarodnih festivalskih okvira, poput Praškog kvadrijenala (Prague Quadrennial of Performance Design & Space 2015 & 2019) i WSD-a (World Stage Design 2013 & 2017), kao i u pozivima za prezentaciju rada kolektiva od strane mnogih i raznovrsnih aktera u kulturi domaće i međunarodne scene.

DaNS

Foto: Efemera kolektiv, Višnja Žugić

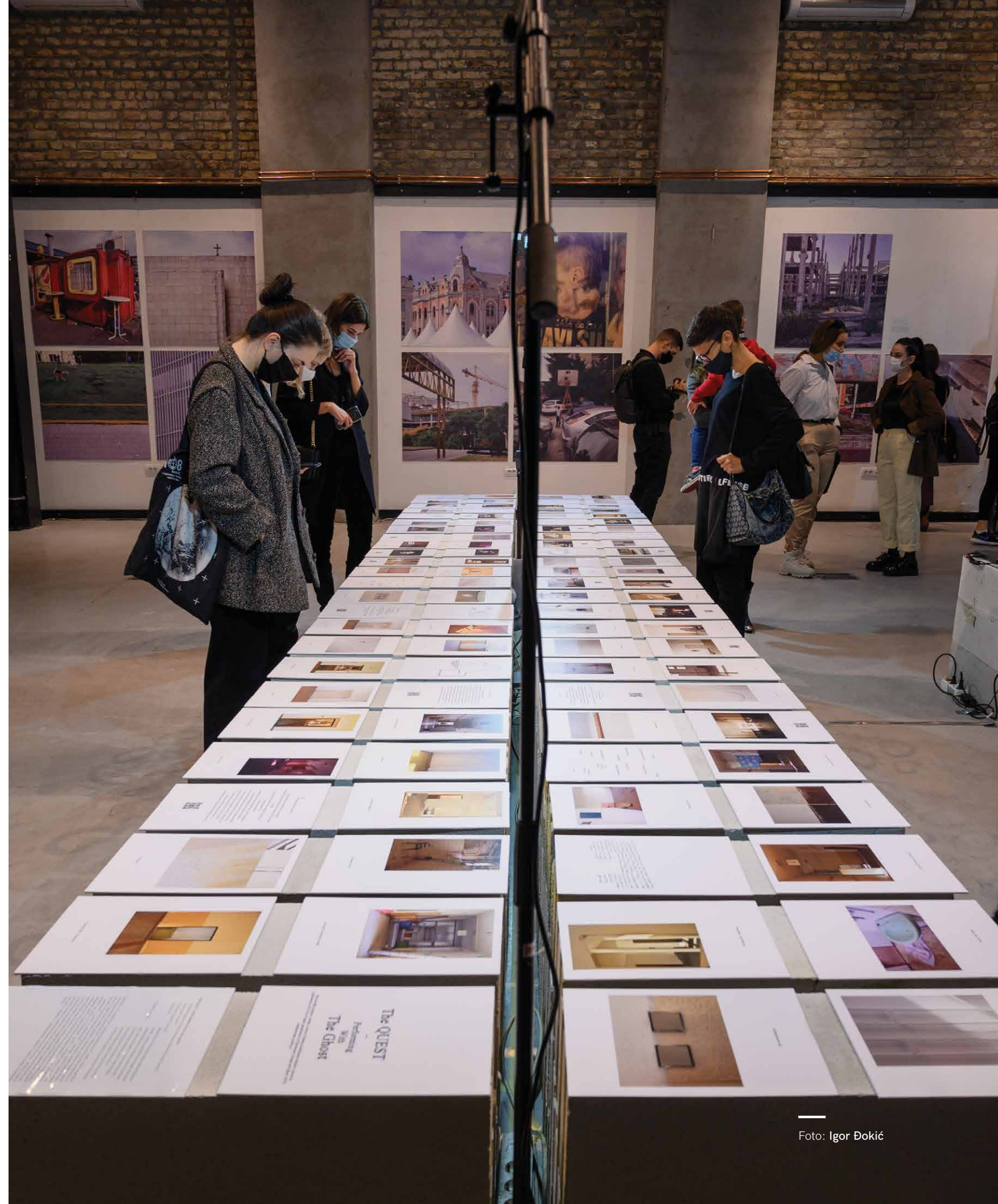

Foto: Igor Đokić

tekst:
Natalija Bogdanović

foto:
Relja Ivanić

DaNS

Zašto periferni moderni- zam?

INTERPRETATIVNI
OKVIR –
STUDIJA
SLUČAJA
Kragujevac
1948–1980

Naziv izložbe: **Periferni modernizam – Studija slučaja Kragujevac 1948–1980**
Autori koncepta i kustosi izložbe: **Urbanium – Centar za istraživanje i održivi razvoj arhitekture i urbanizma (Natalija Bogdanović, Marija Simović, Aleksa Đurić, Petar Simović) + Relja Ivanić**

Muzej "21. oktobar"
Arhitekta: Ivan Antić i Ivanka Raspopović
Godina projektovanja: 1965.; Godina izgradnje: 1966-1976
Foto: Relja Ivanić

Gradski dom
Arhitekta: Momčilo Popović; Godina izgradnje: 1961.
Foto: Relja Ivanić

Gotovo dve godine nakon realizacije izložbe "Periferni modernizam" u okviru Dana arhitekture u Kragujevcu i njenog gostovanja u ORIS kući arhitekture u decembru prošle godine, dobila sam priliku da preispitam, na neki način i prvi put izložim *zašto periferni modernizam*.

Priznajem, da nam kao autorima (članovima autorskog tima Urbanium) pitanje nije bilo postavljeno. Ta činjenica nam govori o tome da danas zapravo i nema mesta na kome bi takvo pitanje moglo da se postavi - nema analize, nema refleksije, nema kritičkih pregleda, nema vrednovanja, nema diskusija, nema časopisa. Gotovo sva produkcija, o bilo kom aspektu prakse u arhitekturi da govorimo, ostaje bez kritičkog osvrtu savremenika na aktuelni trenutak. Ubrzo posle gostovanja u Zagrebu, usledila je i vest da ORIS privremeno obustavlja izdavanje časopisa, nadam se da će zaista biti tako. DaNS časopis ostaje jedini prostor u kome je moguće ostvariti stručne diskusije i preglede.

Sintagma *periferni modernizam* predstavlja jedno shvatanje i tumačenje pojmova, svojevrsni ideološki stav prema pitanju modernizma, socijalizma, Jugoslavije i njihovog međusobnog odnosa. Taj stav se pre svega ogleda u reprodukciji hladnoratovskih podela (na Istok i Zapad, centar i periferiju, kapitalizam i socijalizam) nasuprot neoliberalnoj hegemoniji kroz čiju odrednicu *totalitarizma* se pasivizuje svako delovanje i mišljenje onoga što Alain Badiou naziva *komunističkom hipotezom*. Komunistički, odnosno socijalistički projekat i njegovo nasleđe postaju značajnski ispražnjene ljuštore, ruine

davno izgubljenog sveta i novi široko eksploatisani fenomen pop-kulture.

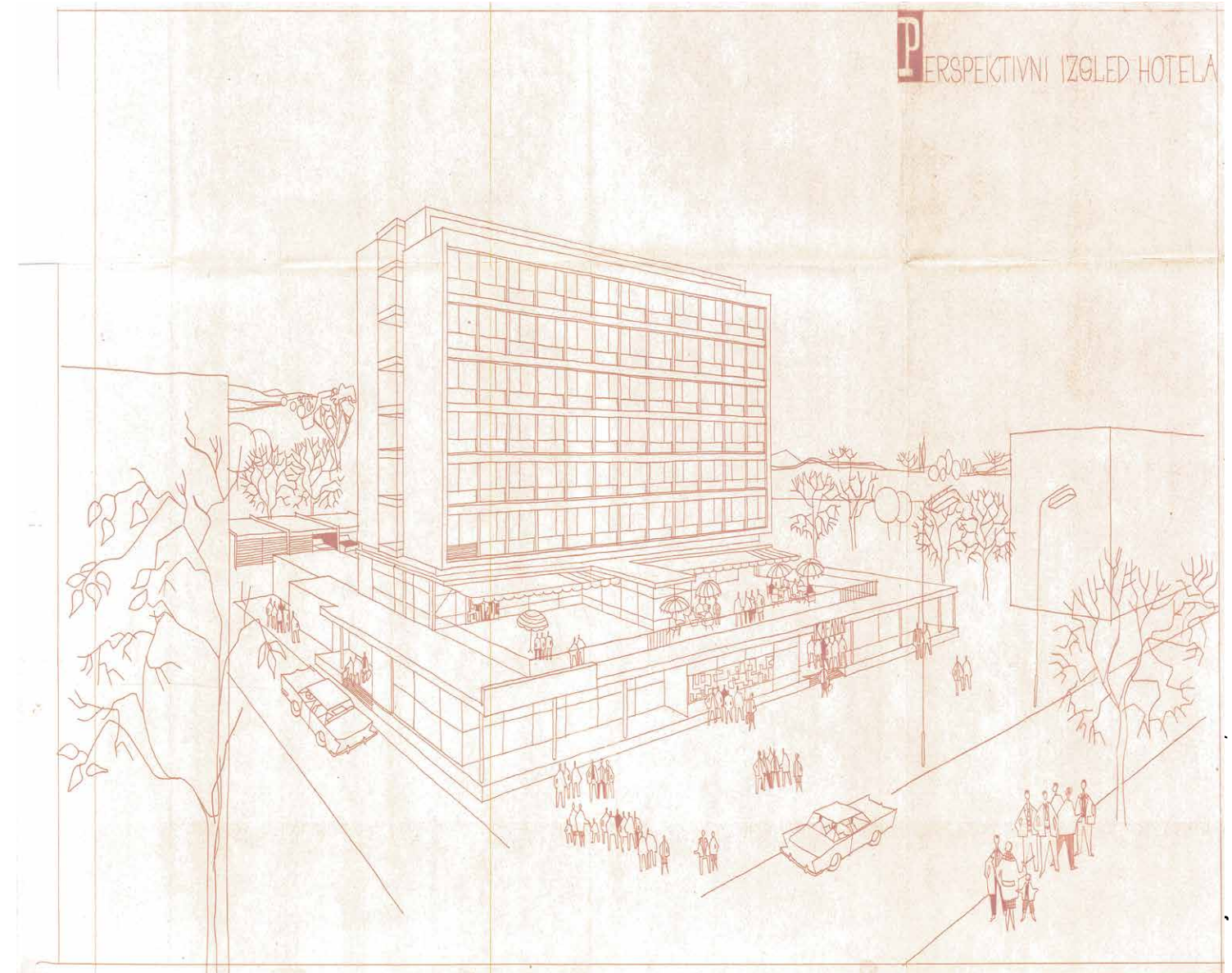
Na prostoru bivše Jugoslavije ova hegemonija je dodatno podržana procesima istorijskog revizionizma, manifestovana predstavljanjem Jugoslavije kao objekta istorije - njenim svođenjem na istorijsku činjenicu. Muzealizacijom Jugoslavije dezaktiviraju se i sva druga značenja i potencijali vezani za period dug gotovo čitav vek. Naročito problematično postaje sve što je bilo određeno ili se danas identifikuje kao jugoslovensko. Uprkos ovim procesima modernistička arhitektura u Jugoslaviji je predmet interesovanja akademskih i vanakademskih istraživanja i projekata, upravo zbog vrednosti koje su u nju utkane i koje su u stalnoj koliziji sa onim što predstavlja savremeni trenutak i najveći deo graditeljske produkcije danas.

Paralelno, postavlja se niz pitanja - pitanje modernizma, modernosti i modernizacijskih procesa. Da li govorimo o modernizmu kao jedinstvenom projektu ili modernizmima koji imaju svoje specifičnosti? Postavlja se pitanje socijalističkog modernizma i posebnosti jugoslovenskog slučaja i opet, da li govorimo o modernizmu u socijalističkoj Jugoslaviji ili socijalističkom modernizmu u Jugoslaviji?

Možemo reći da odrednica "socijalistički" označava društveno-političke uslove u kojima su se odvijali procesi modernizacije u svim sferama društva, pri čemu je arhitektura kao segment kulture imala visoko simboličko, političko i edukativno značenje.

Danas, u globalnim okvirima, pokrenuto je široko revalorizovanje diskursa modernizma i njegovog nasleđa. Preispituje se dominantna pozicija zapadnoevropskog odnosno anglosaksonskog diskursa, čime diskurs modernizma postaje prošireno polje u čiji okvir značajnim istraživačkim naporima ulaze i periferne kulture. Postoje snažni zahtevi da istorija arhitekture XX veka treba biti ponovo napisana kao zajednička istorija Istoka i Zapada, centra i periferije. Na višestruka pomenuta pitanja oko modernizma više ne možemo odgovoriti redukcijom nego složenosti. Možemo govoriti o jednom, ali ne jedinstvenom modernizmu, već o modernizmu kao diskursu *različitosti u jedinstvu*. Ne možemo govoriti o jednom, pravom modernizmu - Zapadnom, i njegovim sekundarnim i manje vrednim derivacijama - Istočnom, modernizmu Drugog ili Trećeg sveta, perifernom, provincijalnom. Modernizam se ostvaruje u mnoštvu, složenosti i svojstvenim protivrečnostima.

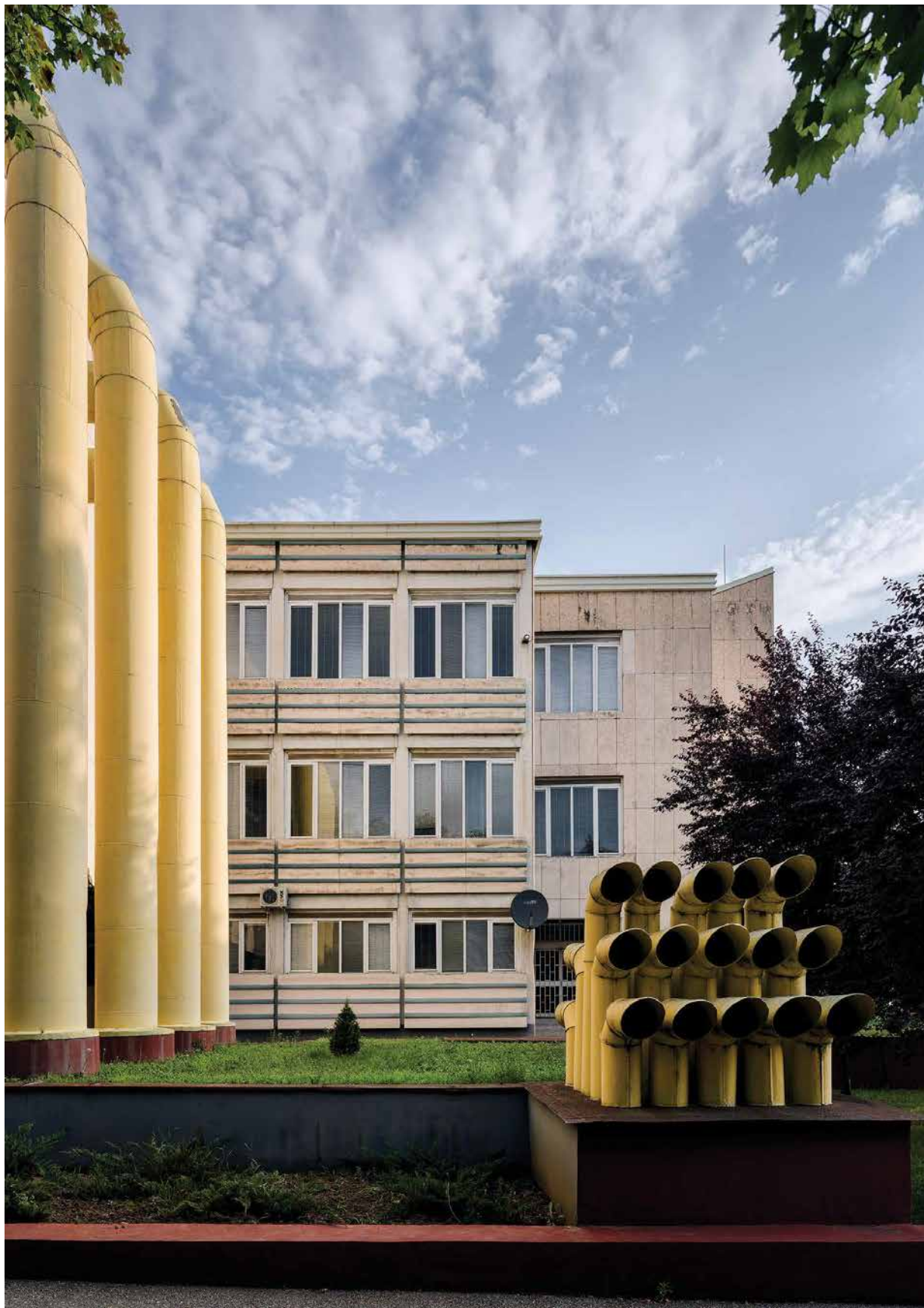
Za potrebe izložbe 2019. godine postavili smo pojam i njegovu definiciju:

Hotel "Kragujevac" - Izvod iz idejnog projekta 1961. godine
Arhitekta: Jovanka Jeftanović; Godina izgradnje: 1965.

Perifernim modernizmom definisan je onaj jugoslovenski modernizam koji se dešavao izvan administrativnih centara bivše SFRJ. Pojam je upotrebljen u pokušaju da se obuhvate objekti i urbanistički zahvati koji su vezani za periferne gradove i manja mesta, a stvarani i realizovani u periodu od 1948-1980 godine. Periferno kao obodno i van centra, kao mesto do

kojeg pokreti i pravci dolaze kroz određenu destilaciju i simplifikaciju ideja, skromnijih budžeta i kadrova koji su bili zaduženi za menjanje izgleda manjih gradova. Periferno nekad i kao provincijalno, ali sa pažljivim odnosom prema kontekstu mesta i neuvredljivo. No, bez obzira, osnovne ideje modernizma su bile utkane u svaki projekat, koje su na kraju krajeva transformisale mesta kao što je grad Kragujevac. (izvod iz kataloga izložbe)

Zgrada Pravnog i Ekonomskog fakulteta, Korpus 1 Univerziteta u Kragujevcu
Arhitekta: Petar Arandelović; Godina projektovanja: 1978.; Godina izgradnje: 1980-1981
Foto: Relja Ivanić

Zavod za zdravstvenu zaštitu radnika – Zastavina ambulanta
Arhitekta: Dr Veroljub Atanasijević; Godina izgradnje: 1978.
Foto: Relja Ivanić

Izložba je oslonjena na rad Vladimira Kulića, Maroja Mrduljaša i drugih istraživača sa područja bivše Jugoslavije – na ideje o poziciji Jugoslavije i njoj svojstvenog modernizma između, zatim *nedovršenim modernizacijama*. Periodizacija je predložena po uzoru na izložbu "Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia, 1948-1980" postavljene u njujorškoj MOMA nekoliko meseci ranije. Izložba u MOMA je na indirektnan način govorila o odnosu periferije i centra, odnosno perifernoj poziciji jugoslovenskog modernizma u odnosu na zapadni, što je poslužilo kao osnova za nadgradnju posmatrajući odnos centar-periferija unutar jugoslovenskih okvira na primeru Kragujevca.

Sa druge strane, razmišljajući o definiciji koju smo tada predložili, pažnju mi je privuklo da smo perifernost definisali "nekad i kao provincijalnu" i navelo na dalje istraživanje perifernog i provincijalnog. Na izvestan način, kada govorimo o Kragujevcu (i sličnim primerima) možemo govoriti i o poziciji *dvostruke perifernosti* – u odnosu na dominantni zapadni, ali i jugoslovenski modernizam. Takođe, odnos centra i periferije funkcioniše po principu povratne sprege – sa jedne strane, možemo govoriti o prodoru perifernog u dominantni diskurs i istovremeno, izvesnoj propustljivosti dominantnog diskursa za obuhvatanje tih perifernih uticaja. Sa druge strane, o naporima periferije da utiče i proizvede sopstvene originalne vrednosti i narative.

Razmišljanje je svakako blisko onome koje nalazimo u knjizi "A Peripheral Moment - Experiments in Architectural Agency" (2010) u kojoj Ivan Rupnik pozivajući se na rad Ljube Karamana, hrvatskog arheologa i istoričara umetnosti, pravi razliku između provincije i periferije. Pokušavajući da objasni umetničku produkciju u uslovima permanentne nestabilnosti, Karaman je ispitivao ulogu umetnika kao aktivnog delatnika u specifičnom

kontekstu, razlikujući tri geopolitička prostora umetničke produkcije: centar, provinciju i periferiju. Ostavljajući centru teoretizaciju centra, fokusira se na uspostavljanje razlika između provincije i periferije. Umetnička produkcija provincije, prema Karamanu, je pod direktnim uticajem jednog udaljenog centra odakle prima informacije, umetnička dela, čak i umetnike, dok je periferija pod uticajem više kulturnih i političkih centara – nudeći umetnicima mogućnost pristupa tim centrima kao i mogućnost da proizvedu jedinstvene i nezavisne pristupe. Posebno je zanimljiva teoretizacija *slobode periferne pozicije* kao dinamičnog stanja koje je povezano sa promenama referentnog geopolitičkog centra što obezbeđuje stanje permanentne nestabilnosti, kakva je bila jugoslovenska pozicija između.

U ovom kontekstu u Kragujevcu, mogu se rasvetliti i provincijalni i periferni momenti.

–

U periodu od 1948-1980. godine gotovo svi gradovi na prostoru bivše Jugoslavije u potpunosti menjaju svoju fizionomiju usled paralelnih sistemskih procesa koji su se odvijali i to: proces memorijalizacije, započet odmah nakon rata, procesi emancipacije stanovništva – pre svega radnika, i konačno modernizacijski procesi uopšte koji su zahvatili sve segmente društva – proizvodnju i građenje, kulturu i obrazovanje, svakodnevni život i administrativno uređenje tog života. Glavni gradovi republika, naročito Beograd, Zagreb, Ljubljana, a kasnije i administrativni centri dve pokrajine bili su pozornice za upravljanje socijalističke ideologije "bratstva i jedinstva". Istovremeno, jugoslovenski sistem je težio uravnotežavanju sopstvenih razlika između centra i periferije, transformacijom

Zgrada Komiteta Komunističke Partije
Arhitekta: Dana Varagić; Slikar: Đorđe Andrejević-Kun; Godina izgradnje: 1958.
Foto: Relja Ivanić

provincijalnih gradova i njihovom približavanju savremenim kretanjima. Kragujevac je u XIX veku izgubio svoju istaknutu poziciju glavnog grada države u nastajanju, izmeštanjem svih administrativnih i kulturno-obrazovnih institucija u Beograd i tek nakon Drugog svetskog rata se ponovo uspostavljaju značajne institucije. Izgrađuje se kao izrazito socijalistički, industrijski odnosno radnički grad. Obnavlja se vojna i osniva automobilska industrija "Zastava" koja je osim stambenih naselja bila katalizator mnogih arhitektonskih programa - odrednicu "zastavin" u nazivu sadržali su objekti kulture, ugostiteljstva do objekata zdravstvene arhitekture.

Jugoslavenske škole arhitekture opet su bile vezane za glavne gradove republika - Arhitektonski fakultet u Beogradu, Ljubljanska škola za arhitekturu, Arhitektonsko-urbanistički fakultet u Sarajevu, Arhitektonsko-gradežni fakultet u Skoplju i Arhitektonski fakultet u Zagrebu, tako da su se najznačajniji pomaci i razvoj kadrova u sva tri aspekta arhitektonske struke vezivali za ova mesta. Iako je za arhitekturu Jugoslavije bila karakteristična razmena znanja i kadrova, naročito zahvaljujući instituciji arhitektonsko-urbanističkih konkursa ali i velikim projektantskim kućama, do šezdesetih godina, za gradove poput Kragujevca, preovlađujuća je bila dominacija beogradskih arhitekata. U tom pogledu posebno je interesantan opus arhitekata Mihajla Mitrovića i Radivoja Tomića, zatim Jovanke Jeftanović u okviru njihovog "Projektbira". U okviru ove

projektantske kuće od 1955. godine kontinuirano se planiraju i postavljaju najznačajnije arhitektonsko - urbanističke celine grada Kragujevca koje ostaju trajni i najprepoznatljiviji označitelji njegove fizionomije i identiteta - generalni urbanistički plan i novi gradski centar "Prodor" (Jovanka Jeftanović), spomen park "Kragujevački okobar" (Mihajlo Mitrović i Radivoje Tomić). U okviru "Prodora" Mitrović realizuje par stambenih objekata tzv. portal "Kule MA i MB", Jeftanović realizuje hotel "Kragujevac" i stambene kule (solitere). U spomen parku, Ivan Antić i Ivanka Raspopović realizuju muzej "21.oktobar" jedan od najznačajnijih objekata jugoslovenskog modernizma. Ujedno objekti ovih autora su jedini objekti iz Kragujevca o kojima je pisano u stručnoj periodici, časopisu "Arhitektura Urbanizam". Pretpostavka zašto su samo ovi objekti ušli u vidokrug stručne javnosti je što su projektovani od strane beogradskih arhitekata koji su već imali razvijenu kulturu negovanja i reprezentacije arhitektonskog stvaralaštva. Kragujevački arhitekta i urbanista Veroljub Trifunović u knjizi "Građenje Kragujevca od 1945. do 1965. godine" govori o drugorazrednim uticajima lokalnih arhitekata do druge polovine pedesetih godina i činjenici da su svi važni projekti odlazili u Beograd uprkos postojanju Projektantskog preduzeća "Kragujevac". U okviru ovog preduzeća 1958. godine arhitekta Dana Varagić realizuje "Zgradu Komiteta" prvi javni modernistički objekat, u saradnji sa slikarem Đorđem Andrejevićem Kunom, i Ivan Janković zgradu

Komunalnog zavoda, podignute jednovremeno sa Trgom narodnog fronta. Šezdesetih godina dolazi do izvesne decentralizacije arhitektonsko-urbanističke struke, u počinju da se osnivaju projektantska, urbanističko-planerska preduzeća i institucije, samim tim otpočeo je i lokalni razvoj profesionalaca u ovim oblastima. Zavod za urbanizam osniva se 1962. godine dajući značajne doprinose razvoju profesije i grada. U okviru ove i drugih institucija deluju kragujevački arhitekti: Momčilo Popović autor objekta „Dom kulture“ (1961), Vladislav Slavković realizuje stambene objekte kod "Velikog parka", Slobodan Stojković autor objekta Mašinskog fakulteta u Kragujevcu, arhitekta dr Veroljub Atanasijević u čijem opusu se posebno ističu objekti zdravstvene arhitekture „Zavod za zdravstvenu zaštitu radnika - Zastava" i Kliničko bolnički centar Kragujevac, ali i sportska hala "Jezero", Slavko Nikolić projektuje dečiju ustanovu - obdanište (1970), Petar Arandelović - zgrade Ekonomskog i Pravnog fakulteta (1978).

Arhitektonsko-urbanistički razvoj Kragujevca i njegova provincijalna pozicija, gotovo paradoksalno, se poklapa sa administrativnim razvojem grada i kreiranjem novog gradskog centra socijalističkog grada, preko realizacije memorijalnih prostora i objekata pod uticajem jugoslovenskih arhitekata i umetnika i prevashodno Beograda kao centra. Postepeni prelazak u perifernu poziciju poklapa se sa decentralizacijom Jugoslavije i razvojem lokalne arhitektonske scene i urbanističke delatnosti

Aktuelnosti

koja se ogleda u planiranju i promeni koncepcije "Prodora" od sedamdesetih godina, osnivanju Univerziteta u Kragujevcu i realizaciji dela Korpusa 1, kroz projektovanje obrazovnih objekata, dečijih ustanova, zdravstvenih i sportskih objekata. Konačno, tu je i dvorski kompleks - nekadašnji administrativni centar je nakon rata prenamenjen u Narodni muzej u kome je povodom "Kongresa kulturne akcije" u organizaciji Saveza komunista 1971. godine izgrađena Moderna galerija prema projektu kragujevačkog arhitekta Dragiše Vulovića. Time je u Kragujevcu zaokružena identitetska transformacija i preoznačavanje u moderni socijalistički grad.

Izložba "Fokus na modernizam + Periferni modernizam"
Autori: DaNS + URBANIUM + Relja Ivanić
Oris Kuća arhitekture, Zagreb, decembar 2020.
Foto: Natalija Bogdanović

Nagrada za arhitekturu „Đorđe Tabaković“ Dvadeset pet godina kontinuiteta: 1995–2020. The Architecture Prize Đorđe Tabaković Twenty Five Years of Continuity: 1995-2020

Nagrada za arhitekturu „Đorđe Tabaković“ kontinuirano se dodeljuje dvadesetpet godina. S punim razlogom je ova činjenica istaknuta i na retrospektivnoj izložbi u decembru 2020. u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine, koja zbog situacije sa pandemijom možda nije dobila na svom punom značaju, te je njen efemerni karakter kompenzovan bogatom monografijom koja je prati.

Pitanje kontinuiteta u našem kontekstu je vrlo osetljiva tema, i zato su ovakve tradicije važne i potrebne. Od svog ustanovljavanja, 1995. godine, Tabakovićeva nagrada za arhitekturu, kako se najpre zvala, dobila je auru posebnosti upravo zbog svog imena. Biti nagrađen nagradom koja nosi ime zasigurno jednog od najvećih stvaralaca novosadske sredine, nosioca progresivnih i modernih ideja kojima će započeti transformacije urbane sredine, od početka je imalo veliki značaj. Nosioci te nagrade postavljali su se u red onih koji su ostavili značajan trag na prostoru Vojvodine, Novog Sada, i šire, i čije ideje služe kao putokaz za dalji razvoj misli i prakse.

U proteklih 25 godina, 25 laureata bilo je u epicentru priče o arhitekturi, kroz retrospektivno sagledavanje njihovih doprinosa na izložbama i trajno beleženje njihovog opusa u katalozima, koji su danas deo arhive DaNSa, i javno dostupni svima. Njihovi radovi vrednovani su pažljivo i minuciozno, kroz definisane mehanizme nominacije, predstavljanja i odlučivanja žirija, kojim je svaki laureat postao deo tela Nagrade, i svojim daljim radom doprinisio prepoznavanju novih članova. „Arhitekti dobitnici Nagrade pripadali su plejadi prvih promotera savremene posleratne arhitekture u Vojvodini i Srbiji koji su ostavili trajni pečat u posleratnoj istoriji naše arhitekture, ali i kulture u celini, posebno u Novom Sadu i Vojvodini”,¹ a njihova imena trajno su ubeležena u urbanu historiografiju: Pavle Žilnik (1995), Miroslav Krstonošić (1996), Tatjana Vanjifatov-Savić (1997), Zora Mitrović-Pajkić (1998), Aleksandar Kelemen (1999), Sibin Đorđević (2000), Ranko Radović (2001), Dušan Krstić (2002), Milorad Berbakov (2003), Slavko Odavić (2004), Milan Marić (2005), Dragutin Karlo de Negri (2006), Đorđe Grbić (2007), Miodrag R. Jovanović

¹ Mitrović, V. (2020) Nagrada za arhitekturu „Đorđe Tabaković“ - Dvadeset pet godina kontinuiteta: 1995-2020, Novi Sad: Društvo arhitekata Novog Sada, str. 11

naslov:
Nagrada za arhitekturu
„Đorđe Tabaković“
Dvadeset pet godina
kontinuiteta:
1995–2020.

autor:
Vladimir Mitrović

izdavač:
Društvo arhitekata
Novog Sada

212 strana,
23 x 30 cm

godina izdanja:
2020.

(2008), Slobodan Jovanović (2009), Bora Radusinović (2010), Slavko Županski (2011), Slobodan Kuzmanović (2012), Vaso Kresović (2013), Milan Stojkov (2014), Radoje Cvetkov (2015), Dušan Radovanović (2016), Leonid Nešić (2017), Milenija i Darko Marušić (2018) i Lazar Kuzmanov (2019).

Monografija, koju predstavljamo, svojevrsna je hronika ovih događaja i prilika da se saberu, sistematizuju i predstave autori i njihov rad, te prikaže put razvoja i trajanja Nagrade. Vladimir Mitrović, autor monografije, napravio je retrospektivu i sopstvenog učešća u ovoj hronici – kao autor velikog broja izložbi i tekstova kataloga, koji su tokom dvadesetpet godina kontinuirano publikovani i prikazivani. U svom uvodnom tekstu, Mitrović ističe da „izučavanjem i prezentacijom dela, te čuvanjem dokumenata vezanih za njihovo delovanje popunjavamo bogat mozaik pojava, događaja i ličnosti iz istorije graditeljstva sa područja Vojvodine od druge polovine proteklog veka do danas.”² Ovaj bitan zadatak ugrađen je i u Mitrovićev kontinuirani rad na polju istorije i teorije arhitekture i grada, gde su Novi Sad i Vojvodina kontinuirano u fokusu. Kao istoričar umetnosti, Mitrović se davno profilisao ka ovim temama, te je trajno upisan u listu značajnih hroničara arhitekture ovog područja, čijim radom započinju sva istraživanja novih generacija istraživača i teoretičara. Prikazujući sveukupni značaj rada laureata Nagrade, Mitrović, osim rasvetljavanja društveno-političkih uslova stvaranja, ističe i nekoliko bitnih tema – zajedničkih imenitelja – njihovog delovanja, a to su arhitektonski tipovi koji su reflektovali principe društvenog konteksta, kao „znakovi u prostoru”, koji se predaju istoriji i daljem vrednovanju. Takođe, u retrospektivnom sagledavanju istaknuta su i imena onih koje je nagrada zaobišla, Milorada Milidragovića (1938-1999), Milana Matovića (1936-2002), Blagoja Rebu (1938-2002), Natka Marinčića (1941-2004), Ljubinka Pušića (1952-2016), kao i Milene Stanković-Đorđević (1924-2015) 2000. godine, kada je njen suprug Sibin dobio priznanje, a kada ona nije nagrađena, iako je sasvim ravnopravno učestvovala u radu na svim objektima koje su projektovale zajedničkim snagama u Novom Sadu, Kruševcu i Štutgartu.

Ovaj složeni izložbeni i izdavački poduhvat bio je prilika da se dodatno istakne prisustvo arhitekture i arhitekata u životu grada. Kontinuitet postojanja i delovanja Društva, kao i skupa njegovih aktivnosti vrednuje se i tradicijom formata koji se neprekidno realizuju od njihovog osnivanja. Predstavljanje, beleženje, vrednovanje i promovisanje arhitektonskog delovanja osnova je

² Ibid

Publikacije

dijaloga između stručne i šire javnosti, te povod za pobuđivanje interesovanja za sredinu u kojoj živimo. „U našem divljem vremenu, u kome su vrednosti ne samo duboko poremećene nego i temeljno ugrožene, retrospektivne izložbe i knjige posvećene svojevrsnim institucijama kao što je to Nagrada za arhitekturu 'Đorđe Tabaković' samim postojanjem opravdavaju smisao dugogodišnjeg delovanja svih dobitnika, kao i udruženja kao predlagача”³ obezbeđujući tako i trajanje sećanja na autore i kuće koje su obeležile prostore Novog Sada i Vojvodine.

tekst:
Dragana Konstantinović

³ Ibid, str. 17

Vremenska kapsula Bogdana Bogdanovića

U decembru 2019. u beogradskom Centru za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) prisustvovao sam, u svojstvu komentatora, predavanju knjige *Bogdan Bogdanović Biblioteka Beograd* (BBBB). Ova prezentacija bila je posebna po dve stvari. Prva je da se radi o knjizi koja je u velikom delu finansirana kroz *crowdfunding* kampanju. Druga je da su autori knjige, u saradnji sa CZKD, ekskluzivno za ovu priliku čitav prostor za izlaganje pretvorili u privremenu scenografsku instalaciju. Tako je na crnom podu bio belim trakama obeležen tlocrt stana, odnosno Bogdanovićeve lične biblioteke, a sa strane podijuma visile su fotografije velikog formata sa prizorima iz ove biblioteke.

Tako smo se, kao gostujući komentatori, za par sati našli u simulaciji prostora kojem je ova knjiga posvećena i naš nastup odvijao se uz podršku te lucidne i intimne scenografije. Autori postavke su na senzibilan način procenili situaciju, te su uspeli, da i sa tom postavkom akcentuju okolnosti u kojima se desilo izdavanje knjige. Te okolnosti, pored stručnosti podrazumevaju i savremeni, a i odredjeni "DIY" ("uradi sam") pristup. Ovakav način predavljanja projekta govori mnogo o duhu našeg vremena, a u isto vreme, publikacija se bavi i preispitivanjem prošlosti, te njenim smeštanjem u savremenost.

U ovoj publikaciji, koja je delimično i katalogizacija lične biblioteke Bogdanovića nalazi se i podatak da je Bogdanoviću za Spomen-park Dudik u Vukovaru dodeljeno prvo izdanje nagrade Piranesi. Iz tog razloga sam iz arhive časopisa Piranesi pozajmio Piranesi br. 2 (jesen 1992)¹. U drugom broju objavljen je intervju

(autor intervju: Tomaž Brate) sa ovim čuvenim beogradskim arhitektom, koji poput kakvog spomenika duhu vremena zadivljuje svojom iskrenošću i emocionalnošću. Između ostalog, Bogdanović je o svom delu rekao: „Napravio sam nekakva metafizička polja od kamena, došlo je istorijsko ludilo i sve porušilo. ... Znae, ta nagrada mi je u periodu kada sam je primio bila veoma značajna. Ulazio sam u teški životni period, kada je moja bitka sa režimom tek počela.“

To, da je Bogdan Bogdanović (1922–2010) višestruko nagrađivan autor i jedan najznačajnijih jugoslovenskih arhitekta nije nepoznato, ali u regionu, pa i globalno, nije toliko poznata njegova tragična disidentska priča, u kojoj se našao početkom 1990-ih, kada je izrazio neslaganje sa politikom tadašnje Miloševićeve Jugoslavije. Zbog tog suprostavljanja vlasti Bogdanović je bio primoran da napusti rodni Beograd, rodnu zemlju i region, što je posebno tragično, jer je to bio region koji je gradio decenijama. Čak je, kao gradonačelnik, neko vreme vodio Beograd, u to vreme centralno regionalno jezgro (1982–1986). Utočište je pronašao u Beču i tamo je ostao veliki deo njegovog nasleđa. Njegova grafička i pisana zaostavština čuvaju se u Bečkom arhitektonskom centru, u arhivima Austrijske nacionalne biblioteke, a mala spomen-kolekcija uspostavljena je u Muzeju savremene umetnosti u Zagrebu.

Međutim, nije čitava zaostavština Bogdanovića završila u inostranstvu. Svoje knjige, prema kojima je gajio posebno intiman odnos, nije uspeo da prebaci u svoje bečko disidentsko domovanje. Knjige su tako ostale u beogradskom stanu gde su on i njegova supruga Ksenija Anastasijević Bogdanović živeli do 1993. godine te su vremenom postale svojevrsna "bibliotečka vremenska kapsula", a zajednička želja para Bogdanović je bila da biblioteka postane javno dostupna. Tu želju je, u smislu katalogizacije, 2018. godine izvršila grupa entuzijasta, uključujući sedam arhitekata i istoričara umetnosti. To dešavanje u stanu-biblioteci fotografski je dokumentovao fotograf Wolfgang Thaler. U ovoj bibliotekarskoj akciji, koja predstavlja važan korak ka očuvanju Bogdanovićeve nasleđa, obuhvaćeno je digitalno dokumentovanje preko 3.500 predmeta.

Projekat "BBBB", odnosno knjiga o izgubljenom i ponovo pronađenom biblioteci čuvenog arhitekta i profesora Bogdana Bogdanovića, na 128 stranica donosi izbor od 350 publikacija, sa fotografijama korica i kratkim opisima odabranih dela. Pored katalogizacije biblioteke, knjiga koja je objavljena na engleskom i nemačkom jeziku, uključuje i kritičke tekstove (J. Jovanović, D. Steiner, V. Kulić) i fotografije Wolfganga Thaler.

Knjigu uvodi Jelica Jovanović (doktorantkinja na Tehničkom univerzitetu u Beču i jedna od osnivača Docomomo Srbija), sa intrigantnom pričom o Bogdanovićevoj biblioteci kao o materiji za

naslov:
Bogdan Bogdanović
Biblioteka Beograd: An
Architect's Library

autori:
Jelica Jovanović,
Wolfgang Thaler,
Vladimir Kulić

izdavač:
Fotohof edition,
Salzburg,

jezik:
engleski

godina izdanja:
2019

128 strana

beogradske mitove i špekulacije, a definiše je kao „antibiblioteku“ – u smislu da to nije kolekcija već pročitanih knjiga koje nikada neće biti ponovo otvorene, nego repozitorijum znanja kojeg tek treba otkriti (prema Nassimu Talebu). Dietmar Steiner (osnivač Bečkog arhitektonskog centra) se na to nastavlja, opisujući okolnosti Bogdanovićeve bečkog izgnanstva i sumirajući njegovu Bečku književnu produkciju te ocrtavajući njegovu ličnost i talenat. U svojoj belešci Steiner ističe Bogdanovićevu misao: „Gradovi su zauzeli takvu dimenziju, da nam trebaju satelitski snimci da bi mogli da ih pretražujemo. Naši gradovi su, za nas koji smo za zemlju vezana bića, postali nevidljivi. Nijedan tehnološki napredak neće moći da zameni neprocenjivo iskustvo ljudske percepcije urbanog prostora, ono, koje je direktno i stvarno“. Vladimir Kulić (istoričar arhitekture i kustos), analizirajući sadržaj biblioteke, daje uvid u Bogdanovićeve intimni, profesionalni i intelektualni svet, te njegov pisani i građevinski stvaralački opus opisuje kao eruditski:

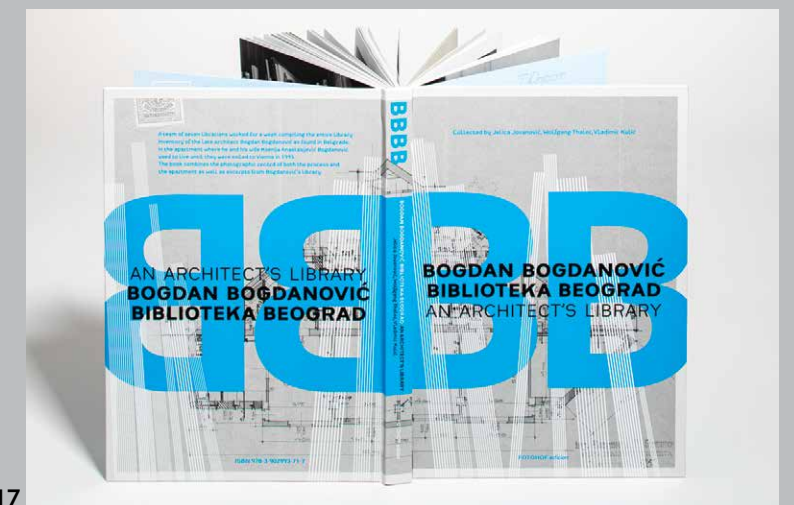
„Njegovi zapanjujući spomenici obiluju trans-istorijskim referencama, ponekad očiglednim, a ponekad i nejasnim, često uklopljenim u namerno dvosmisleno polisemiju, crpeći iz širokog spektra izvora, uključujući praistoriju, klasičnu antiku, narodnu umetnost, evropski barok, pa čak i tradicionalne kineske vrtove. ... Prepuna ukrasa i često se oslanjajući na tradicionalne građevinske metode, Bogdanovićeve izgrađene produkcije bila je podjednako u suprotnosti sa modernizmom kao i njegovi spisi o gradovima, ali biblioteka ipak otkriva da je njegova kritika moderne arhitekture proizašla iz dubokog razumevanja njenih ključnih ideja i figura. ... Ako se Bogdan Bogdanović ikada poistovetio sa bilo kojim kulturnim pokretom, sigurno je bilo sa nadrealizmom. ... Zaista, Bogdanović je uporno proučavao imaginarne, mitske i magijske korene društvene organizacije i njihovu formativnu ulogu u oblikovanju fizičkog okruženja, do te mere da je arhitekturu slavno definisao kao 'primenjenu antropologiju'.“

Budući da je arhiviranje i očuvanje kulturne zaostavštine uglavnom zanemareno od strane državnih institucija koje bi trebalo da se bave ovakvim delatnostima, u ovom slučaju čak i zbog kapaciteta te biblioteke, ovaj poduhvat nekoliko stručnih entuzijasta predstavlja projekat od izuzetne važnosti, te može da posluži kao primer nekim budućim arhivama, pre svega u metodološkom pristupu.

Bogdanović je arhitekturu smatrao pre svega za intelektualnu, istorijsku i društvenu disciplinu te je izgradio umetnička dela i arhitekturu sa neusporedivom autentičnošću. Pred nama je neobična i izuzetna knjiga, koja daje epilog jedinstvenoj

beogradskoj i regionalnoj arhitektonskoj "urbanoj mitologiji", koja nam sa katalogom, kritičkim teorijskim tekstovima i umetničkim fotografijama nudi intimniji uvid u delatnost jednog od najvažnijih jugoslovenskih stvaralaca i mislilaca.

tekst:
Andrej Strehovec

¹ "Piranesi No. 2, Vol. 1, fall 1992; Vojteh Ravnikar, Tomaž Brate (1992).

English Summaries

Topic of this issue: Waiting for the New General Urban Plan of Novi Sad

Page 8
Vladimir Mrkajić

Nature Based Solutions

This article aims to inform readers about Nature-based solutions (NBS), a lately often promoted approach in urban planning and regeneration. Conceptually, the NBS approach implies use of nature and natural processes to make urban areas more adaptive and resilient to climate change, as well as to achieve a range of social, economic, and health objectives of local communities. Although NBS is a relatively new approach, it incorporates the well-known but neglected solutions such as urban green corridors and belts, city gardens and parks, natural drainage systems, urban wetlands, etc. NBS is currently widely promoted and supported by the European Commission and different international organizations (e.g. UNEP, UNDP, ICLEI), while many European cities have already incorporated different NBS into their local plans as well as implemented concrete interventions. With the growing level of institutionalization and implementation of NBS in Europe and globally, it is likely that this approach will play a central role in sustainable urban planning in the near future. Therefore NBS may soon become a 'hot' topic of interest to our planners and architects as well.

Page 14
Daniela Stojković Jovanović

The Novi Sad Archipelago on the Danube

Institutional and Legal Framework
Towards the Protection of a Natural Floodplain Common

Starting from the fact that part of the Ribarsko ostrvo (Fisherman Island) in Novi Sad has already been recognized by the Protection Study of the Republic Institute for Nature Conservation of Serbia from 2006 and determined for protection as a natural monument, this article explores the obstacles to actually enforcing this zone as such in plans. So far, the isolated parts of the coastal area of Novi Sad, either as areas in the process of protection (Fisherman Island) or habitats of protected species (parts of the Kamenica Island) did not include aquatic ecosystems. In the decision of the Provincial Institute for Nature Conservation regarding the conditions of environmental protection, only the narrow belt of forest vegetation of the Kamenica Island was singled out, but not the floodplain of the surroundings – Dunavac and Šodroš, with submerged, floating and emergent vegetation, bird sanctuary, fish hatchery, the habitat of the pond turtle and the area of its reproduction, one of the ten species of amphibians and reptiles in the wider area. The Integrity/connection of this Ecological Network, in terms of floodplains and zones with the natural water level regime for all registered strictly protected species of birds, amphibians, fish and dragonflies, is of special importance for the survival of these populations, as strictly protected and protected wild species.

Page 20
Marijana Mutavčieva

From Parkić to Šodroš

A Short History of Urban Planning in Novi Sad Through the Prism of Civic Activism

Excavators at the doorstep, completely unannounced, were becoming increasingly present in Serbia. Favourite neighbourly gathering spots, playgrounds and city block's greenery became noisy construction sites overnight. Citizens complained, attempted to prevent construction, but they always got the same answer – that they were 'too late' because modifications had long been envisaged in the planning documentation.

This period is behind us. Citizens are now fully aware that decisions about their quality of life are made in the planning stage. As being

informed about modifications to urban and spatial planning is crucial for letting citizens know about future interventions in spaces that affect their lives and consequently providing them with the opportunity to organise themselves and for a timely reaction of the community, the question of the adequacy of the mechanism that informs citizens about those modifications imposes itself as the matter of utmost importance. Procedures are still everything but transparent, civic participation is reduced to a mere formality in the Early Public Review and the Public Review, in which complaints are submitted. On the PU Urbanizam website, in the section 'Planning in the Development Stage' for years it reads that the page is under construction. Civic participation in Public Sessions, also referred to as 'Public Debates', are often very unpleasant experiences, where objections are rejected in an arrogant and disparaging manner, accompanied by very indecent comments of the public servants.

Page 24
Božena Stojić, Iva Čukić,
Jovana Timotijević

Participatory urban planning as a common- based city development

In contemporary cities, urban planning is often alienated from the citizens, although their lives are directly affected by the plans. Such alienation is a product of a strategy of depoliticization that positions planning in the realm of professional, neutral, rational. Being closed within the institutions and political bodies, the planning process in effect prevents citizens from their right to the city – the right to participate in the process that shapes their neighborhoods and cities. This text builds a case for the necessary transformation in Serbian planning procedures in order to open them up for public deliberation, ensuring that

English Summaries

the products of the planning process serves the common, rather than particular interest.

Page 30
Karlo Polak

Sustainable Transportation for Novi Sad

A Proposition for the New Tram Network

Novi Sad currently has the urban population of 290,000, and the metropolitan of 400,000. Mass transit in the city only includes the bus. With the ever-growing availability of owning a private car, the bus ridership is constantly decreasing. In order to reduce pollution, increase safety of the streets, and provide a reliable transport option in the condition of increasing risk of traffic jams, a new transportation system is needed in the city. Trams with their separate lanes provide the necessary capacity, and are fast and comfortable enough even to those who can afford to ride a car in the city. Locations such as Bulevar Oslobođenja, Bulevar Mihajla Pupina, Liman, and University already have enough daily passengers in order to justify the tram introduction. The city is growing, and the tram could increase the value and quality of life in the new urban zones, enabling the properly planned development of the city.

Page 36
Christopher de Vries

Liquid Commons

Speculative urban design as input for the Novi Sad general plan

Planning the city always reveals the confrontation between our increasing ability to precisely measure, analyze, design and plan, and the persistent fragility of political coordination and human collaboration. At the outer reaches of this dichotomy you find informal cities such as Dharavi (Mumbai), Petare (Caracas) and Kibera (Nairobi). On the other side of the spectrum there are the rigid masterplans of Brasilia, Pyongyang and Chandigarh. While these two extremes might illustrate the ideals of the anarchist and the authoritarian, for most of us the city is a delicate balance between the planned and the serendipitous.

The production of general plans provides an interesting documentation of the prevailing ideals, codes and dogma of certain era's and how they change over time. At the same time the updating of general plans also reveals how the last plan fell short and what unanticipated developments happened in the meantime. At any rate, general plans provide the periodic opportunity to re-evaluate the ideals guiding urban form. How these ideals are determined, is telling about the condition of the polis.

A master plan for a city implies the presence of a functioning bureaucracy with technocratic expertise. While these two terms might have a negative connotation in contemporary parlance, the absence of these two is general mayhem, and the status quo in many developing countries. The question should not be how to do away with bureaucracy, but how to open up bureaucratic systems so that they become more open to insights, knowledge and expertise from local companies, academics and civil society in general.

The making of the 2030 general plan for Novi Sad can be seen as a chance to experiment with innovative ways to enrich the planning process. While the city's civil servants are arguably the legitimate custodians of the General plan, municipal planning offices often evolve into hierarchical echo chambers that are not very conducive for innovation and creativity. Particularly Novi Sad's urban form consists of a distinct patchwork of different morphologies that explicitly reveal historical paradigm shifts. Adding to such an urban history requires a critical understanding of previous plans and reflective stance on contemporary ideas and what underlying ideals they represent.

Between 2012 and 2014 I conducted research at the Massachusetts Institute of Technology (MIT) and Delft University of Technology that investigated urbanization along the Rhine and the Danube. NoviSad was one of the case studies through which we sought to better understand the idea of 'riparian urbanism'. Riparian Urbanism was conceived at the nexus of ecological planning, international trade infrastructures, transnational public spheres and urban development along Europe's two grand rivers

that were connected in 1992.

In short, the research hypothesis was that urbanization along the Rhine and Danube formed an implicit transnational commons that brought the cities on its embankments into an orbit of mutual-dependencies around themes such as trade, climate change, ecology, pollution and recreation. This subsequently would lead to a prospective transnational region wherein cities, such as Novi Sad would be in close contact with cities such as Rotterdam, Mainz, Vienna, Bratislava and Constanța. Within such an international perspective the discourse is not about the nitty gritty details of city planning but more about the guiding principles and shared ideals.

The case of Novi Sad envisioned a large urban extension in the northwestern quarter of the city on the current site of the NIS oil refinery. The idea was to base the city extension on a three-pronged approach that merged a geological, infrastructural and urban strategy. The geological strategy breached the current levies in order to create more space for the Danube on the site of its historical floodplains. This approach seeks to promote a more dynamic concept of land and water instead of being fixated on a figure ground concept with immovable boundaries. Through the design of new topography, and in anticipation of unexpected hydromorphological processes, this strategy would lay the foundation of a new chapter in Novi Sad's urban history that seeks a more bilateral relationship between the city and the Danube.

The infrastructural strategy consists of a large circle, based on the turning radius of freight trains, that is superimposed on top of the geomorphological foundations of the riverbed. The railway that connects Budapest and Belgrade touches the Danube in NoviSad and thereby provides an opportunity to facilitate a modal shift between rail, river and road. Such intermodal ports are strategically important to facilitate the logistical modal shift that aims to alleviate the European road network from trucks and makes more use of train and ship. The modal shift aims to make international trade more sustainable, flexible and robust. The infrastructural form is fixed and rigid and in that sense brings stability to the dynamism of the geological strategy.

The urban strategy, which follows from the infrastructural and geological, would create an archipelago of neighbourhoods connected by infrastructure but separated by water. Different islands would be specialized in specific aspects related to the Danube. An island was dedicated to ecological development and recreation, while another hosted an intermodal port for transshipment, trade and industry. Another island had mixed-use urban development and seasonal agriculture on its sloping embankments. While all these islands could operate with a certain autonomy of each other, the water on which they all depend would create a vibrant

communal space. In an ideal setting such a space would function as a commons, wherein its users - the citizens of Novi Sad - would use, monitor and uphold its sustainable and fair use. On the larger scale this commons would extend to the whole basins of the Danube and the Rhine. Concerns about biodiversity, labour laws, trade standards and many other public issues would become spatial and tangible on the waterfront of Novi Sad.

Obviously the scope of the design research for Novi Sad is enormous, and perhaps megalomaniac. But the definitive form of such design research is not to be taken too literally. As explained, the design seeks to illustrate several spatial planning principles and how they could materialize into a new type of city. In practice such concepts would lead to subtler and more nuanced urban projects. But as a way to compliment the official planning process it is perhaps an effective way to stimulate public debate about the guiding principles of Novi Sad's future.

One could imagine that the city, prior to the making of the general plan, would organize a design competition to collect bold ideas for the future. Berlin recently organized such an event and is currently working on the next phase with the competition winners. In 2007 Paris organized a similar event. While these examples might indicate that such events are only the prerogative of Europe's largest metropolises, there is no reason why smaller cities, such as Novi Sad, couldn't organize a smaller equivalent. The prospects of such an approach could reinvigorate the debate about the general plan and perhaps draw both attention from the citizens of Novi Sad as well as people from all over Europe, and in particular the cities on the Rhine and the Danube.

Page 44

Rastko Pietro Chirco Popović

Novi Sad, A City that's Suffocating

Ideas for the Renaissance of the Historical Nucleus

At the end of five years of Secondary education in Architecture and environment in Ravenna (Italy), I submitted the interdisciplinary thesis titled *Novi Sad, patrimonio architettonico e capitale umano* ("Novi Sad, architectural heritage and human

capital"). In this article I'm proposing a synthetic version of the second part of the thesis, which is focused on the urban planning issue of Novi Sad's old town. This part was composed by the following chapters of the thesis: *I. History of urban development; II. Stylistic analysis of the architectural heritage; III. Ideas for the rebirth of Novi Sad's old town.*

The thesis was structured according to the following scheme:

I. To analyse how Novi Sad's old town developed from its beginnings to now, with particular attention to the urbanistic interventions by which the gradual development of the old town was diverted during the 20th century.

II. To describe the architectural heritage and highlight which buildings and spaces have the highest historical and stylistic value.

III. To propose a series of changes, conceived in the awareness of the two aspects exposed above, with the following aid: to bring back the city centre to its integrity and at the same time to enhance the architectural heritage produced during the mentioned interventions of the 20th century. In other words, the proposed changes are inspired by the theory of restoration exposed by Cesare Brandi in 1963: "to re-establish the identity of the art-piece [in this case the old town], with the assumption that this is possible without deleting the traces left by the history of the art-piece."

Thus, starting from personal experience, which I articulated through historical analysis, I have identified two crucial problems in the condition of Novi Sad's old town: a natural inclination towards overloading, of people and activities, and a damaged integrity. These two aspects, one of functional and the other of formal nature, are strongly linked: the lost integrity worsens the capacity of the city centre to sustain the loading. The critical analysis is followed by a series of practical proposals, which are illustrated through the comparison of two drawings: *Novi Sad - trenutno stanje* ("Novi Sad - actual condition") and *Novi Sad - predlog* ("Novi Sad - proposal").

Page 50

Aleksandar Stanojlović

A City for Cars or Pedestrians?

A Proposal for the Rehabilitation of the Interrupted Historical Arteries of Novi Sad's Center

Sixty years ago the Mihajla Pupina Boulevard (then Maršala Tita) was breached through the old historic center in Novi Sad. However, to this day it has not become the "main city street" as it was planned. It became the dominant direction for the motor traffic,

but severely interrupted functional connections and pedestrian trajectories of radial directions from Trg slobode towards Jevrejska-Futoška and towards Kralja Aleksandra-Narodnih heroja streets. For a long time, the centers of European cities have been regulated according to the needs of pedestrian, bicycle and public city transport, and not to automobiles. Cities systematically reduced mobility to the center by car, while the primary transit directions displaced or separated from historic public spaces, especially along the rivers, or the circular ring roads. So today is a good opportunity to reconsider the possibility of restoring the interrupted network of public spaces in Novi Sad historic center, rehabilitate violently interrupted city forces in main historic directions and leveling of motor traffic on the Boulevard Mihajla Pupina in the tunnel below today's route.

Page 52

Frane Dumandžić

New Atavism

A short guide on planning in Croatia

The meaning of the word „planning” is probably the best example of polysemy in Croatian language. And if you add the word „spatial” to the term you will hear completely opposite definitions, meanings and mostly wrong facts, depending on the political stances of the people you ask. The history of urbanism almost completely coincides with the history of the dictatorships. All the dictators had the strong urge to build a new world for their people, and architects and urbanists were the experts to do so. And if the expert was competent and project successful, it went into

English Summaries

our textbooks so generations of architects learned that the only way to be an urbanist is from the position of power. But when dictators became the thing of the past, that way of planning became extremely atavist. Taking into consideration that Croatia has been a liberal democracy for barely thirty years, the urge to plan our cities "the old" way is still very present. Only, it is now masked in new terms and ideological agendas, taking the shape of some sort of "new atavism" where academics are trying to build a brave new world with extremely obsolete tools and ideas.

Page 58 + 74

Maja Momirov, Relja Ivanić

Architectural Production

Houses in Nature + Work Spaces

Architectural production is presented through six projects gathered around two main topics: houses in nature and work space design in Vojvodina.

The year 2020 certainly intensified the need to distance ourselves from the cities, the concentration of people, intensified movement and the built environment. Actualizing the topic of being in nature brings along a necessary reflection on our influence on it. Accordingly, within the architectural production, three holiday homes are presented and their relationship with the environment in which they were built: Avala House by TEN Studio; Family House on Kosmaj by Dejan Todorović and Small River House by Remorker Architects.

The consideration of architecture and design of work spaces in Serbia is most often based on the presentation of projects intended for the companies from the IT sector. The specific standards of the industry, the attitude towards work and socialization, result in a somewhat standardized articulation of space and visual identities. This review of architectural production, intentionally moves away from main cities and centers of the IT industry. The selected projects, through subtle spatial interventions, achieve a thoughtful attitude towards the context of the location and the architectural heritage of the area of Vojvodina: Administrative and Productions Building GPK by Ivan Uran and Sanja Urban;

Notary Office Karanović by AAAA (Architects against acronyms abuse) and Geo-EN Office by Nenad Nasifović.

Page 90

Nenad Šeguljev

Petrovaradin Fortress in the Golden Age of Military Architecture

Today, the Petrovaradin Fortress in Novi Sad undoubtedly represents one of the finest achievements of military architecture of the era it was built in. Also, it is one of the largest, most complex, and best-preserved fortifications built on European soil during the 18th century. The time period of its construction is often referred to as the golden age of fortress-related military architecture and war operations. Thanks to numerous circumstances, the Petrovaradin Fortress has most of its former complex preserved to this day. The Fortress kept not only its bastion systems and fronts, but almost all of the elements and objects as well, located both in front and behind its main rampart, on surface and underground within the counter-mine system.

Page 96

Violeta Stefanović, Tamara Stričević

22nd Salon of Architecture Novi Sad

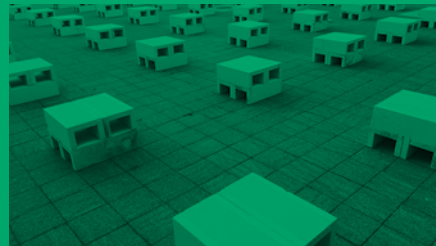
The First Digital Salon

Due to the Covid-19 pandemic, the 22nd Salon of Architecture Novi Sad was held in a digital format on October 15th 2020, for the first time since its founding. This edition of the Salon received 235 applications in 9 categories from Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Slovenia, Hungary and Romania. The selection presented 174 projects, thus the jury had the task of evaluating, highlighting and acknowledging the best by giving out the Salon Grand Prix, awards and recognitions for each category as well as awards and recognitions for the works realized or created in Vojvodina. The exhibition of the Salon can be viewed at www.salonarhitekturenovisad.rs.

Page 102
Johannes Riquet

Ephemeral Spaces of Ephemera Collective

This text was written in advance of the exhibition 'Ephemeral Spaces of Ephemera Collective' held in Svilara Cultural Station from October 7-15, 2020 in Novi Sad. Realised as a part of the umbrella project 'Artists.Now!' by Foundation Novi Sad 2021 - European Capital of Culture, this significant retrospective exhibition had officially represented Ephemera Collective to its home town. In its work Ephemera deals with the importance, values and potentials of marginalised, abandoned and devastated buildings in different cities; with the significance of site-specific production in relation with the collective memory of these cities' inhabitants and visitors; and further with the relevance of the creative interpretations of architectural heritage. Exhibition's catalogue available at ephemeracollective.org.

Page 106
Natalija Bogdanović

Why Peripheral Modernism?

An Interpretive Framework - Case Study of Kragujevac 1948-1980

Two years after the realization of the exhibition "Peripheral Modernism", the

question is asked again and re-examined why peripheral modernism. The phrase represents an understanding and interpretation of concepts, a kind of ideological attitude towards the issue of modernism, socialism, Yugoslavia and their mutual relationship. Modernism is seen as a plural discourse with its own inherent complexities and contradictions in which the positions of the center, the periphery and the province are equal. The architectural and urban development of Kragujevac is observed through its gradual shift from a provincial to a peripheral position that coincides with internal socio-political changes from centralism to decentralization and the Yugoslav position between in foreign policy.

Page 114
Dragana Konstantinović

The Architecture Prize Djordje Tabaković Twenty Five Years of Continuity: 1995-2020

Author: Vladimir Mitrović
Publisher: Association of Novi Sad Architects, 2020

The Architecture Prize Djordje Tabaković has been awarded continuously for twenty-five years by the Association of Novi Sad Architects. This fact was pointed out with a reason at the 2020 retrospective exhibition, which due to the situation with the pandemic may not have gained its full significance. Still, its ephemeral character was compensated by the rich bilingual monograph that accompanies it and which signifies the continuity of the Award, and continuous effort of the Association of Novi Sad Architects to present, register, evaluate and promote the architecture in the city of Novi Sad.

Page 116
Andrej Strehovec

Library time capsule of Bogdan Bogdanović

Title: Bogdan Bogdanović Biblioteka Beograd, an Architect's Library
Authors: Jelica Jovanović, Wolfgang Thaler, Vladimir Kulić
Publisher: Fotohof edition, Salzburg, 2019

The project "BBBBB", i.e. the book about the lost and rediscovered library of the famous architect and professor Bogdan Bogdanović, brings a selection of 350 publications on 128 pages, with photographs of the covers and short descriptions of selected works. In addition to cataloging the library, the book, published in English and German, includes critical texts (J. Jovanović, D. Steiner, V. Kulić) and photographs by Wolfgang Thaler.

It is not unknown that Bogdan Bogdanović (1922-2010) is a multi-award winning author and one of the most important Yugoslav architects, but his tragic dissident story, in which he found himself in the early 1990s, when he expressed disagreement with the policy of the then Milošević Yugoslavia, is not so well known in the region. Due to this opposition to the authorities, Bogdanovic was forced to leave his native Belgrade, his native country and region, which is especially tragic because it was a region he had been building for decades and even led Belgrade, as the central regional core, for some time as mayor (1982-1986). He found refuge in Vienna, and a large part of his heritage remained there. His graphic and written legacy are kept in the Vienna Architectural Center, in the archives of the Austrian National Library, and a small memorial collection has been established in the Museum of Contemporary Art in Zagreb.

However, Bogdanovic's entire legacy did not end up abroad. It was his books, to which he had a particularly intimate bond, which he failed to transfer to his Viennese dissident home. The books remained in the Belgrade apartment where he and his wife Ksenija Anastasijević Bogdanović lived until 1993, and thus eventually became a kind of 'library time capsule', though the Bogdanović couple's

common wish was for the library to become publicly available. In terms of cataloging, this wish was fulfilled in 2018 by a group of enthusiasts, including seven architects and art historians. This event in the apartment-library was photographically documented by photographer Wolfgang Thaler.

Bogdanović considered architecture primarily as an intellectual, historical and social discipline and had thus built works of art and architecture with incomparable authenticity. In front of us is an unusual and exceptional book, which gives an epilogue to the unique Belgrade and regional architectural 'urban mythology', with a catalog, critical theoretical texts and artistic photographs and offers us a more intimate insight into the activities of one of the most important Yugoslav creators and thinkers.

Azbučni indeks

stranih imena
koja se pojavljuju
u tekstovima
u ovom broju.

Alain Badiou
Anatol Kopp

Cesare Brandi
Christopher de Vries

Dharavi
Dietmar Steiner

Horizon

Johannes Riquet

Le Courbusier

Nassim Taleb

Rastko Pietro Chirco Popović

Salzburg

West Gorton
Wolfgang Thaler

Ален Бадју
Анатол Коп

Чезаре Бранди
Кристофер де Фрис

Дарави
Дитмар Штајнер

Хорајзон

Јоханес Рикет

Ле Корбизје, Ле Курбизије

Насим Талеб

Растко Пјетро Кирко Поповић

Салцбург

Вест Гортон
Волфганг Талер

Šodroš kroz objektiv
foto: Aleksandar Mandić